

BİREYDEN CEMAATE SİVİL TOPLUM

(Yüksek Lisans Tezi)

Devrim ERTÜRK

Kütahya - 2005

T. C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

BİREYDEN CEMAATE SİVİL TOPLUM

Danışman

YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM KAYA

Hazırlayan

Devrim ERTÜRK

0392050104

Kütahya - 2005

Kabul ve Onay

Devrim Ertürk'ün hazırladığı “Bireyden Cemaate Sivil Toplum” başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğin ilgili maddelerine göre değerlendirilip kabul edilmiştir.

.../.../2005

Tez Jürisi

Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAYA (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Şehriban ŞAHİN

Yrd. Doç. Dr. Hülya YÜKSEL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Bireyden Cemaate Sivil Toplum” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2005

Devrim ERTÜRK

ÖZGEÇMİŞ

15. 07. 1978 tarihinde Aydın'da doğan Devrim Ertürk, İlk öğrenimini Aydın-Osmanbükü Ekrem Çifçi İlkokulu'nda; Orta öğrenimini Aydın Gazipaşa Ortaokulu'nda; Lise öğrenimini Aydın Lisesi'nde tamamlamıştır. Lisans öğrenimini, 2002 yılında "Acarlar Kasabasında Monografik Bir Çalışma" adlı lisans teziyle Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. 2003 yılında Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimine başlamıştır.

ÖZET

Sivil toplum ancak moderniteyle birlikte ortaya çıkan ve gelişen bir olgudur. Modernite projelerinin 1960'lardan sonra dört bir yandan eleştirilmeye başlanması sonucu, sivil toplum kavramı araçsallaşarak "sivil toplumculuk"a dönüşmüştür. Modernliğin siyasal yapılanması olan ulus-devletin egemenlik alanları ve merkezi gücü sorgulanmaya başlanmıştır. Kültürel kimlik politikaları adı altında demokrasi ile birlikte ele alınan bu gelişmeler sivil toplumculuk yapılarak giderilmeye çalışıldı. Siyasal erkin karar almada halkın istediği değil, küresel sermayenin istediği kararları almaya başlaması sonunda halkın siyasalere olan güveni sarsıldı. Toplumdaki bu boşluk mikro siyasetin yeni örgütlenmesi olan sivil toplum örgütleri ile dolduruldu.

Bireylerin yeni dönemde siyaseti, sivil toplum örgütleri içinde yapma fırsatı ortaya çıkmıştı. Demokrasiyi gerçek anlamda gerçekleştirmek amacıyla olan bu örgütler, kimlik temelli politikalar çerçevesinde işleyişlerini sürdürmeye başladılar. Kimlik politikalarına kayan bu tür sivil yapılanmalar toplumun parçalanmasına yol açabilecek nitelikte bir işleyişe kaymaktadır. 1980'lerden sonra dünyada yaşanan neoliberal dönüşümler Türkiye'yi ciddi anlamda etkilemiş ve kültürel kimlikler aşırı derecede ön plana çıkmıştır. Bunun sonucu olarak da ön plana çıkan toplumsal yapılanmalar, farklılıkların meşrulaştırılması ile siyaset yapmalarından dolayı, toplumda mikro milliyetçi akımların yeniden ortaya çıkmasına neden olmaya başladı. Bu gelişmeler sonunda sivil toplum, ulus devletlerin egemenliklerinin sorgulanmasını ve bu devletlerin egemenliklerinin zayıflamasına yol açmıştır. Demokrasi adına ortaya çıkan bu değişim, ulus temelli birliktelikleri sarsmaya başlamıştır. Sivil toplum da demokrasinin toplumsal alanda halkın yönetime katılması olarak algılanmaya başlamıştır. Bu dönüşümün sonucu sivil toplum gerçek işlevinden uzaklaşarak bir "mış" gibi olma durumuna yol açmıştır.

ABSTRACT

Civil Society could emerge only under the conditions of modernity. As a result of the critiques of the projects of modernity since 1960s, the concept of civil society was turned into “the ideology of civil society”. At the same time, as a political structure of modernity, the central power and the rule of the nation-state has been questioned. In the name of democracy, and with the ideology of civil society, identity politics emerged as a very central issue of the present. Political ruling elite have not taken decisions for the sake of citizens but for the sake of global capital. Because of this, the citizens lost their belief in political elite. This development created a space in society which was to be filled up by non-government organizations.

During this new era, an opportunity emerged for the individuals to develop political practices in civil society organizations. These organizations apparently aimed at developing democracy but in fact they supported identity politics. Once identity is overemphasized by these organizations, the problem of the togetherness of people emerged. Cultural identities have come to the fore as a result of the neo-liberal transformations since the 1980s in the world that seriously effected Turkey. Afterwards the civil organizations started developing politics on the basis of identity and therefore micro nationalisms reemerged. As an important result of these developments, the nation-state has been questioned and it lost much of its power. In the name of democracy these organizations have shaken national collectivities. Civil society has been taken as an important unit in social democracy. As a result of this transformation, civil society lost its real functions.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTARCT.....	vi
KISALTMALAR.....	vii
TEZ HAKKINDA.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM TEORİK ÇERÇEVE

1.1. SİVİL TOPLUM KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI.....	10
1.2. MODERNLİĞİN BİR ÜRÜNÜ OLARAK SİVİL TOPLUM.....	13
1.3. SİVİL TOPLUM, DEVLET, DEMOKRASİ, BİREY İLİŞKİSİ.....	22
1.3.1. Sivil Toplum-Devlet İlişkisi.....	26
1.3.2. Sivil Toplum-Demokrasi İlişkisi.....	28
1.4. SİVİL TOPLUM, BİREY ÖZERKLİĞİ VE TAHAKKÜM İLİŞKİSİ.....	30
1.5. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ İŞLEYİŞLERİ.....	32

İKİNCİ BÖLÜM TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM

2.1. OSMANLI'DA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI.....	37
2.1.1. Osmanlı Siyasal Kültürü ve Devlet Anlayışı.....	37
2.1.2. Osmanlı'da Sivil Toplum Unsuru Olarak Değerlendirilen Tarikatlar?.....	39
2.1.3. Osmanlı'da Batılılaşma Döneminde Sivil Toplum.....	44
2.2. CUMHURİYET VE DEMOKRASİYE DÖNÜŞÜM.....	45
2.2.1. Devrim ve Halk.....	45
2.2.2. Cumhuriyet ve Toplumun Dönüşümü.....	47

2.3. SİVİL TOPLUMUN CUMHURİYET SONRASI GELİŞİMİ.....	55
2.3.1. Cumhuriyetin Eğitim Seferberliği.....	56
2.3.2. Dünyadaki Değişim Ve Demokrasiye Geçiş.....	57
2.4. 1980 DARBESİ VE SONRASINDA SİVİL TOPLUM.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİ SOSYAL HAREKET OLARAK İSLAMCI HAREKETİN DÖNEMSEL GELİŞİMİ

3.1. LAİK CUMHURİYET VE SİYASAL İSLAM.....	69
3.2. 1946 VE SONRASI DÖNEMDE İSLAMİ İDEOLOJİ.....	71
3.3. 1960 İHTİLALİ VE SONRASINDA SİYASAL İSLAM.....	77
3.4. 1980 DARBESİ VE SONRASINDA SİYASAL İSLAM.....	79
3.5. 1990 VE SONRASI DÖNEMDE SİYASAL İSLAM.....	82

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MODERN SİVİL TOPLUM VE CEMAATLER

4.1. CEMAATLERİN MODERNLİK ALGISI.....	87
4.2. CEMAATLERİN DEVLET-SİVİL TOPLUM ANLAYIŞI.....	91
4.3. DEMOKRASİ İLE UZLAŞAN CEMAATLER.....	94
4.4. CEMAATLERİN TAHAKKÜME GİDEN UZUN YOLU.....	98
4.5. CEMAATLER GERÇEKTE SİVİL TOPLUM KURULUŞU MUDUR?...102	
4.6. SOMUT ÖRNEKLERLE CEMAAT VE SİYASAL İSLAMCILAR.....	106

SONUÇ VE ÖNERİLER.....108

KAYNAKÇA.....111

DİZİN.....118

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AKP:	Adalet ve Kalkınma Partisi
AP:	Adalet Partisi
ATO:	Ankara Ticaret Odası
BM:	Birleşmiş Milletler
C:	Cilt
CHP:	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.:	Çeviren
DİB:	Diyanet İşleri Başkanlığı
DP:	Demokrat Parti
DYP:	Doğru Yol Partisi
FP:	Fazilet Partisi
GİMDES:	Gıda ve İhtiyaç Maddeleri Denetleme ve Sertifikalandırma Derneği
Haz.:	Hazırlayan
IMF:	İnternational Monetary Fund (Uluslar Arası Para Fonu)
İBB:	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
MBK:	Mili Birlik Komitesi
MEB:	Milli Eğitim Bakanlığı
MGK:	Milli Güvenlik Kurulu
MNP:	Milli Nizam Partisi
MSP:	Milli Selamet Partisi
MÜSİAD:	Müstakil İşadamları Derneği
NATO:	North Atlantic Treat Organization
OECD:	Organization Of European Economic Cooperation And Development
RP:	Refah Partisi
s:	Sayfa
S:	Sayı
SBE:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SCF:	Serbest Cumhuriyet Fırkası

SP:	Saadet Partisi
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK:	Türk Dil Kurumu
TPCF:	Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası
TRT:	Türkiye Radyo ve Televizyonları
TSK:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TTK:	Türk Tarih Kurumu
TÜSİAD:	Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği

TEZ HAKKINDA

Araştırmanın Problemi

Sivil toplum ve cemaat türü yapılanmalar araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Sivil toplum ortaya çıkışı itibariyle belli tarihsel koşulların ürünüdür. Bundan dolayı, bir toplumun sivil toplum olarak değerlendirilebilmesi için belli özelliklere sahip olması gerekir. Modernitenin bir ürünü olan sivil toplum çerçevesi içine premodern dönemin sosyal yapılanma şekillerinden birisi olan cemaat türü yapılanmalar yerleştirilebilir mi? Bu noktadan hareketle, araştırmada, sivil toplum, “sivil toplumculuğa” eleştirel bir bakışla incelenecektir. Cemaat türü yapılanmalar da sivil toplum açısından eleştirel perspektiften değerlendirilecektir.

Araştırmanın Amacı

Günümüzde herkesin dilinde olan sivil toplum olgusunu cemaat türü yapılanmalar ile karşılaştırılarak cemaatlerin sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığını ortaya koymaktır.

Araştırmada Hipotez

Sivil toplum, modern dönemde siyasal erkin sınırlandırılmasını ve siyasal karar alma sürecine katılımın sağlanmasını amaçlayan, bireyin özerkliğini ve özgürlüğünü ön plana çıkararak, temelde bireye vurgu yapan bir olgudur. Sivil toplum örgütlerinin amaçladığı, bireyi devletin sınırsız müdahalesinden korumak, bireyin yaşam alanı için mücadele etmektir. Cemaat türü toplumsal yapılanmalar ise, grup içinde itaatın esas alındığı, farklılığın değil benzer olmanın ön planda tutulduğu yapılanmalardır. Sivil toplum, toplumsal ve siyasal değişmeye bağlı olarak değişim yaşamaktadır. Bu değişimler de toplumsal alana yansımaktadır. Bu çerçevede araştırmanın genel hipotezini “Sivil toplumun, araçsallaşarak, her türlü toplumun sivil alanındaki cemaat/tarikat yapılanmalarının sivil toplum örgütü olarak değerlendirilemeyeceği” oluşturmaktadır.

Her türlü yapılanmanın sivil toplum örgütü olarak değerlendirildiği, günümüzde, neo liberal politikalar çerçevesinde desteklenen kimlik politikaları sonucu, toplumsal alanda mücadele eden örgütler çoğalmıştır.

Bu bağlamda da araştırmanın genel tezinin yanında bir de alt hipotezler oluşturuldu:

- Sivil toplumda, bireysel anlamda özerkliğini kazanmış yurttaşların siyasal işleyişe katılımı söz konusudur. Ancak cemaat/tarikat yapılanmalarında bireyin kolektivite içinde eritilmesi söz konusudur.
- Sivil toplum örgütlerinin genel özellikleri ile cemaatlerin/tarikatların özellikleri birbirleri ile uyuşmamaktadır.
- Sivil toplum örgütleri demokrasi ile birlikte düşünülen ve demokratik bir işleyişe sahip olan yapılardır. Ancak cemaat/tarikatlarda tek kişinin egemen olduğu, hiyerarşik ilişkiler görülmektedir.
- Sivil toplum örgütleri iktidarı ele geçirmeyi amaçlamaz. Ancak cemaat/tarikatların bu konudaki tavırları bireylerin zihninde soru işareti oluşturmaktadır.
- Ekonomik çıkar amacıyla olan örgütler sivil toplum örgütü olmaktan uzaktır. Oysa cemaatler ekonomi alanında her sektörde varlıklarını arttırmaktadır.
- Sivil toplumda çoğulculuk esastır. Oysa cemaatler "en doğru" kendilerinin olduğunu iddia ederek, homojen bir toplum dönüşümü öngörmektedirler.
- Tüm bunlarla birlikte neoliberal politikalar çerçevesinde sivil toplum romantize edilmekte ve sivil toplum kavramı araçsallaştırılmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Sivil toplum bireyin kendi yaşam alanı, siyasal erki etkileyebilmesi, devletin tahakkümünden bireyi koruması açısından önemli bir işleve sahiptir. Ancak, sivil toplum piyasa koşullarının elinde araçsallaşarak, içi boşaltılmakta ve toplumun egemenlerine hizmet eder bir olgu haline gelmektedir. Bu tür piyasa koşulları içinde her türlü sivil yapılanmanın sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmesi, sivil toplum örgütünün gerçek işlevinden uzaklaşmasına ve toplumsal alanda parçalanmışlıklara neden olacaktır.

Farklılıkların, kimlik temelinde dile getirilmesi ve sivil toplumun bu yönünün ön plana çıkarılmaya çalışılması bilinçli olarak yapılan bir etkinliktir. Bu tür bir kimlikçilik sonucu, mikro milliyetçilikler ortaya çıkacak ve toplumda birlikte yaşama olanağı ortadan kalkacaktır.

Toplumsalın parçalanmaması, bireylerin belli değerler etrafında birleşebilmesi sivil toplum örgütlerinin gerçek işlevlerini yerine getirmeleriyle sağlanacaktır. Bir arada

yaşayabilmek için toplumu bir arada tutacak elementlere ihtiyaç vardır. Ancak bu elementler toplumdaki tüm bireyleri kapsadığında birleştirici olabilir. Bu açıdan da sivil toplum örgütleri önem kazanmaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

“Bireyden Cemaate Sivil Toplum” adlı bu araştırma, sivil toplumun;

- Ortaya çıkışı ve gelişimi
 - Sivil toplum örgütlerinin işleyiş şekilleri
 - Günümüzde kullanımı ve işlevi
 - Özellikleri
 - Cemaat yapılanması
 - Sivil toplum örgütleri ve cemaatler
 - Türkiye’de cemaatlerin dönemsel gelişimi
- ile sınırlıdır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada sivil toplumun ortaya çıkışı, sosyal-ekonomik-siyasal değişime bağlı olarak değişen dünyadaki değişimi; cemaat yapılanması içinde incelendi. Araştırma sivil toplumu ele alırken tarihsel karşılaştırmalı sosyolojik yöntemi kullandı. Sivil toplumun ne olduğunun ve cemaat türü yapılanmaların bu olgu ile uyuşamayacağı tarihsel dönemler şeklinde karşılaştırmalı sınıflamalarla ortaya konulmuştur. Araştırma tarama modeline dayanmaktadır. Konu ile ilgili veriler, kaynak taraması ile elde edilmiştir. Sivil toplumun ortaya çıkışı ve geçirdiği dönüşümler, cemaat yapılanması-sivil toplum örgütü ilişkisi, yapılan taramalar sonucu elde edilen veriler ışığında saptanmaya çalışılacaktır. Elde edilen bulgular ve araştırmacının gözlemleri çerçevesinde araştırmanın amacına yönelik değerlendirilecektir.

TEZ METNİ

GİRİŞ

Sivil toplum kavramı günümüzde çok kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Kavramın bu kadar çok kullanılması, bu kavramın insanlarda çağrıştırdığı çağdaş özelliklerden kaynaklanmaktadır. Sivil toplumun tam olarak tanımı yapılamasa da, bu kavram üzerinde hemen hemen bütün düşünürlerin birleştiği nokta, bu kavramın tarihsel süreç içerisinde Batı toplumunun yaşadığı evrim sonucunda ortaya çıkmış olduğudur.¹ Sivil toplum denildiğinde, bireyin özgürlüğü, özerkliği, bireyin siyasal erk karşısındaki haklarının savunulması, demokratik katılım, eşitlik gibi değerler akla gelmektedir. Nitekim bu değerler de Batı’da ortaya çıkmış değerlerdir.

Siyaset bilimcisinden gazetecisine kadar toplumda herkesin dilinde olan sivil toplum kavramı, ortaya çıkışı ve içerdiği anlam açısından Batı’daki siyasal gelişmelerden bağımsız değildir. Batı’da yaşanan dönüşümler sivil toplum kavramının sahip olduğu içeriği oluşturmuştur. Batı’daki gelişme tarihsel süreç içinde dünyanın diğer bölgelerine de yayılmış ve demokratik olmayan rejimler demokratikleşme yönünde dönüş(türül)meye başlamıştır.

Batı’da yaşanan ekonomik değişimler sonucu, feodalizmin 12. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş etkisini yitirmesi ve Batı Avrupa’da zenginleşmeye başlayan yeni bir toplumsal sınıfın ortaya çıkması, sivil toplumun oluşumunda temel noktayı ifade etmektedir. Yaşanan ekonomik değişim, siyasal yapılanmayı da etkilemiştir. Yaşanan süreç sonunda yeni yerleşim birimleri oluşmuştur. Bu yerleşim birimleri de kendi kendine yetebilen bir yapı ortaya koymuşlardır. “Kendi kendine yetebilirlik” de sivil toplum açısından önemli bir temel oluşturmuştur. Sivil toplumun ortaya çıkışı ve gelişmesi yukarıda kısaca özetlenen gelişmelerle ve yaşanan dönüşümlerle bir paralellik göstermektedir.

Bugünkü anlamda sivil toplumun oluşması modernitenin gelişmesi ile aynı doğrultudadır. Modernitenin temellerini oluşturan kapitalistleşme süreci ile ortaya çıkan bireycilik ve bireyin özgürlüğü sivil toplum için önemli noktadır. Sivil toplumun ortaya çıkması ve bugünkü anlama sahip olması sürecinde ekonomik nedenler belirleyici olmakla

¹ Bkz. Vergin, 2000; Erdoğan Tosun, 2001; Köker, 2004b

birlikte, siyasal yapının değişmesi ve bu değişimin toplumsal yapıyı değiştirmesi de etkili olmuştur.

Sivil toplum Batı siyasal ve dūřünsel hayatının bir ūrünü olmakla beraber tarihsel dōnemler içinde farklı anlamlara sahip olmuřtur. Mardin'e gōre, " 'sivil toplum' Batı topluluklarının ūzgūn deęerlerini ūzetlemek için kullanılmıřsa da, Batı fikir tarihi sūreci içinde yerini aradıęımızda 15. yūzyıldan 18. yūzyıla kadar sūren bir zaman kesiti içinde çeřitli anlamlar kazandıęını gōrūyoruz" (Mardin, 2004b: 22). Őrneęin Antik Yunan'da sivil toplum doęrudan doęruya devletle ilgili olarak kullanılmıřtır.² "Antik Yunan'da sivil toplum ve devlet birbirinin yerine kullanılan terimlerdir" (Keane, 1994: 48). Daha sonra sivil toplum kavramı, sōzleřmeci kuramcılar tarafından (Hobbes, Locke ve Rousseau) doęa halinin karřıtı bir durum olarak ele alınırken; yařanan siyasal, toplumsal ve ekonomik dōnūřūmler sonucu sivil toplum kavramının anlamı, sivil toplum-devlet ayrımı řeklinde deęiřmiřtir (Yıldız, 2004a: 9).

İlk kez Batı'da ortaya çıkan ve geliřmek için uygun kořulları bulan sivil toplum kavramı, 1980'den sonra tūm dūnyadaki toplumlarda herkesin kullandıęı bir kavram haline gelmiřtir. Yani sivil toplum kavramı popūler hale gelerek, gerçek anlamından uzaklařmıřtır. Bu durum, sivil toplumun bir ideolojiye dōnūřerek, sivil toplumculuk yapılması ile kendini gōstermektedir. Herkesin dilinde olan bu kavram ūzerinde, herkesin kesin olarak birleřtięi ortak bir tanım yoktur. Sivil toplum herkesin dilinde olmakla birlikte, gerçek anlamından zaman zaman uzaklařabilmektedir. Arařtırmanın ilerki bōlūmlerinde ortaya konulacaęı ūzere, sivil toplum kavramı bir ideolojiye dōnūřebilmektedir. Gūnūmūzde sivil toplum kavramının ūnemli hale gelmesinde, kavramla ilgili yapılan bu deęerlendirmeler de etkili olabilmektedir. Sivil toplum tartıřmalarında, sivil toplum devletten ayrı bir alan olarak gōrūlmekle birlikte, gūnūmūzde devlet ve sivil alanın sınırları hala tartıřılmaktadır.

² Keane'ye gōre modern siyasal teonin birçok kavramında olduęu gibi, Eski Yunan'a kadar gōtūrūlebilen sivil toplum kavramı, doęrudan doęruya devlet anlamında kullanılmıřtır. Burada sivil toplumun ūyesi olmak demek bir yurttař, yani, devletin ūyesi olmak ve dolayısıyla onun yasalarına uygun ve dięer yurttařlara zarar vermeyecek biçimde davranma yūkūmlūlūęū altında olmak demektir (Keane, 1993: 47-48).

Sanayi toplumu ve sivil toplum kavramının bugünkü literatürdeki kullanımı birbiri ile örtüşmektedir. Sivil toplum tartışmaları, on yedinci yüzyıldan itibaren geleneksel yapıların değişmeye başlamasıyla paralellik göstermiştir. “Onsekizinci yüzyıldan itibaren mutlakiyetçilik, temelde ekonomik nedenlerden dolayı çöküş yoluna girmişti. Yaşanan dönüşüm sonucu, sivil toplumu oluşturan insanlar, ortak idealleri doğrultusunda birleşiyordu” (Vergin, 2000:245). Yaşanan ekonomik, sosyal ve siyasal değişimler sonucunda sivil toplum-devlet ilişkisi ortaya çıkmış; bireyin kendi çıkarları doğrultusunda oluşturduğu birlikler ve buna bağlı olarak siyasal mekanizma içinde yer alma mücadelesi kendini göstermiştir.

Sivil toplum modernite ile paralel bir gelişim gösterdiği için, demokrasi, çoğulculuk kavramlarından ayrı değildir. Demokratik bir sistemin bulunduğu, çoğulcu bir anlayışın egemen olduğu bir siyasi yapıda sivil toplum örgütlerinin çalışması da rahat olacaktır. Çoğulcu bir anlayış, farklılıkların bir arada yaşayabilmesine olanak sağlayacağı için, sivil işleyiş daha sağlam bir temele sahip olacaktır. Sivil toplumla birlikte düşünülen, sivil toplumun atıfta bulunduğu temel değerler modernitenin ürünüdür. Modernite de ortaya çıkışı itibariyle Batı toplumlarının yaşadığı dönüşümlere bağlıdır. Bu kavramın içine, modern olmayan, geleneksel değerlerin egemen olduğu bir toplumun özellikleri oturtulmaya çalışıldığında bir uyumsuzluk ortaya çıkacaktır. “Batı’da sivil toplum gelişmiştir. Oysaki, Doğu toplumlarında devlet-dışı alanı oluşturan sivil toplum ya yoktur ya da, ‘jelatinli’ olup, toplumun muğlak, belirsiz, berraklıktan yoksun, somutluk kazanamayan ve şekillenemeyen bir kesimidir” (Vergin, 2000: 242-243). Özerk bir sivil alanın olması sivil toplumun varlığını ve özelliğini doğrudan etkilemektedir. “Çoğulculuk, bireycilik, gönüllülük, özerklik ve kamusalılık gibi kavramlar, modern dönem sivil toplum yaklaşımlarının özünü oluşturmaktadır. Modern sivil toplum kavramının bu değerlerle görece karakterize edildiği söylenebilir” (Yıldız, 2004a: 1). Günümüzde sivil toplumla ilgili yapılan değerlendirmelere bakıldığında atıfta bulunan kavramların bunlar olduğu görülecektir.³

³ Bkz. Yaman, 2000; Vergin, 2000; Mardin, 2004b; Köker, 2004b; Mahcupyan, 2000a; Çaha, 2003

Bu değerler de toplumun demokratik olmasını gerektirmiştir. 1980'lerden sonra sivil toplum kavramından çok fazla söz edilmeye başlanmıştır. Sivil toplum-devlet ilişkisinin niteliği, demokrasinin yerleşmesinde ve kurumsallaşmasında önemli bir yere sahip olmuştur. Devletin sivil topluma nereye kadar müdahale edebileceği; kamusal alanın sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği, devletin rolünün nasıl olması gerektiği tartışmaların merkezinde olmuştur. Demokratik ortamlarda yapılan tartışmalarla birlikte, ulus devletlerin yapıları ciddi anlamda eleştiriye maruz kalmış ve siyasal sistemde yapısal kırılmalar ortaya çıkmıştır. Küreselleşme süreci ile birlikte, devletler sermaye ile daha fazla ilgilenmişlerdir. Ulus devletlerin yaşadığı sorunlar da küresel sermaye ile yaşamış olduğu sorunlardan oluşmaktadır. Ekonomi ile uyum sağlama çabası, toplumda rahatsızlık nedeni olmaya başlamıştır. Siyasetten halkın uzaklaşmasını önlemek için, yeni siyasi örgütler oluşturulmuş ve vatandaşlar bu örgütlerde “siyasete katılım” sorunlarını gidermeye çalışmışlardır. Özellikle 1990'dan sonra bu tür örgütlerin sayısında bir patlama yaşanmıştır. Her türlü örgüt sivil toplumun popüler olmasıyla birlikte bu çerçevede değerlendirilmeye başlanmıştır. İdeolojilerin sonunun ilan edildiği bir dönemde, hükümet dışı organizasyonlar küreselleşme süreci ile birlikte sisteme katkı sağlayarak, meşruiyet krizinin aşılmasında, “yeni aktör rolü ve talepleri içine çekip massetme rolünü oynamaktadırlar” (Mutioğlu ve Gözcü, 2004: 57).

Dünyada yaşanan küresel değişimle birlikte vatandaşlar devlet karşısında kendilerini çıkar grupları ile ifade etmeye başlamışlardır. Bu süreçte, bireylerin siyasal katılımı sağlanmaya başlanmıştır. Bireyin “özne” olamadığı, devlet veya toplum baskısından kendini kurtaramadığı Türkiye’de, sivil toplum gerçek amacına hizmet etmemektedir. Türkiye’de varolan kurumlar, sivil toplum örgütü olmaktan uzaktır. Türkiye’de “sivil toplumculuk” yapılmaktadır. Meslek örgütleri, kendi içinde kapalı bir yapıya sahip olan dini cemaatler⁴, gönüllülük değil zorunluluk esasına göre işleyen kurumlar⁵, sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmektedir. Böyle bir değerlendirme yapılmasında, sivil toplumun ne olduğunun kesin sınırlarının çizilememesi ya da “çizilmek

⁴ Tarikatların sosyal seyyaliyet işlevini yerine getirdiğini söyleyen Mardin, dinsel gurupların sivil toplum hareketi olabileceğini söylemektedir. Bkz. Mardin, 1986.

⁵ ATO Başkanı sivil toplum kuruluşu sözcüsü gibi değerlendirilebilmekte ve medya tarafından bu şekilde anılmaktadır. Bkz. Köker, 2004b: 103

istenmemesi” yatmaktadır. Sivil toplum, küresel dünyada neoliberal politikalar çerçevesinde “sivil toplumculuk”a dönüşmüştür. Sivil toplum, piyasa ekonomisinin elinde bir araca dönüşerek farklılıkları ön plana çıkartırken, pazar için yeni ve farklı alanlar ortaya çıkarmıştır. Ulus devletlerin sermaye tarafından yönetilmesi sonucu ortaya çıkan temsil krizi, sivil toplum örgütleri yaratılarak, bu boşluk sivil toplum örgütleri ile doldurulmaya çalışılmıştır.

“Sivil toplumculuk” olgusu Türkiye’de özellikle 1980’lerden sonra kendini daha fazla hissettirmiştir. Türkiye’de dünya ile paralel olarak 1980’den sonra sivil toplumculuğun görülmesi, Türkiye’nin yaşadığı, neoliberal politikaların öngördüğü dönüşümler ile ilişkilidir. Ulus devletlerin, dünya konjonktüründe yaşanan gelişme sonucu, yaşadığı dönüşüm, siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda güç yitimine neden olmuştur. Ulus devletin güç yitirdiği ekonomik alan, çok uluslu şirketler tarafından doldurulurken, siyasi ve toplumsal alandaki boşluklar da sivil toplumcu örgütlenmelerle doldurulmaya çalışıldı. Sivil toplum Batı modernitesinin bir ürünü olduğu için de modernliği yaşamamış toplumlarda bu tür yapılanmaları bulmak mümkün olmamıştır. Sivil toplumun gerçek işlevi ve özellikleri gözardı edilerek, kimlik politikası temelli, din temelli örgütlenmeler sivil toplum kuruluşu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Neoliberal politikaların savunuculuğunu yapan aydınlar da bu tür projeleri teorik olarak destekleyen bir tutum içine girmişlerdir.⁶ “Bilimsel açıdan”, sivil toplum değerlendirmesi ile kimlik politikalarını desteklemişlerdir. Bu gelişme içerisinde de toplumda belli faaliyet gösteren her örgüt, sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmiştir. Yukarıda değinildiği üzere, dinsel cemaatler, meslek odaları, belli sektörde ekonomik faaliyet gösteren kurumlar, sivil toplum olgusunun araçsallaşmasından dolayı, sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmişlerdir.

Değişen dünya düzeni içerisinde bu değişimden en fazla etkilenen, ekonomik anlamda da siyasal anlamda da, ulus devlet olmuştur. “20. yüzyılın ikinci yarısından beri ulus devlet yetkilerinin önemli bir kısmını kaybetmeye başlamıştır. Ulusüstü (IMF, NATO, OECD, BM, vb.) ve ulusaltı (sivil toplum örgütleri ve yönetim kuruluşları) kurumlar tarafından paylaşılmaya başlanmıştır (Mutioğlu ve Gözcü, 2004: 61). Ulusüstü kuruluşlara

⁶ Bkz. Göle, 2002; Mahçupyan, 2000b; Mardin, 2004b

üyelikle birlikte, siyasal erkin kararları bu tür kuruluşların yönlendirmesi ile alınmaya başlanmıştır. Siyasi otoriteyi kullanan erkin karar alması, meşruiyetin kaynağı olan halkın çıkarları doğrultusunda değil, uluslararası sermayenin çıkarları doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda da ulus devletlerin sınırları içinde meşruiyet krizi ortaya çıkmış, bu da “sivil toplumculuk”la giderilmeye çalışılmıştır.

Ulus devletlerin ve modernitenin eleştirilmesiyle birlikte, modern bir devletin inşasını gerçekleştirmiş olan Kemalizm ve laik cumhuriyet de bundan payını aldı. Cumhuriyetin laik kurumları değişim geçirerek, din tekrar siyasal ve toplumsal alanda etkin olmaya başladı. Ayrıca dinin etkin olmasıyla birlikte, toplumun her alanında din temelli yapılanmalar ortaya çıktı. Din temelli örgütlenmelerin özellikle, ekonomideki yapılanmaları da sosyolojik açıdan önemli bir boyuta sahiptir. Ekonomik alanda örgütlenirken kullandıkları din temelli simge ve sözler, ayrıca alternatif oluşturarak örgütlenmeleri, kapalı yapılarını devam ettirmeleri⁷, İslamcılar hakkında “mevcut sistemi, kendi dünya görüşleri çerçevesinde dönüştürecekler” şeklinde bir değerlendirme yapılmasına neden olmaktadır.

İslamcı örgütler, toplumsal alanda bazı demokratik hak talebinde bulunmak için örgütlenmekte ve bu örgütlenmeler de sivil toplum olgusu içinde değerlendirilmektedir. Oysa bu örgütlenmeler, bireyin tarikat lideri veya şeyhin otoritesine boyun eğdiği, bireyin toplum içinde eritildiği, özgürlük ve özerklik ortamının bulunmadığı yapılanmadır. Ve bu tür din temelli yapılanmaları, sivil toplum içinde değerlendirmek, sivil toplumun araçsallaştırılarak sivil toplumculuk yapılmasının sonuçlarıdır. İslamcı örgütlenmeleri sivil toplumculuk gözlüğüyle değerlendiren “aydınlar” bu tür örgütlerin de sivil toplum kuruluşu olabileceğini söylemektedirler.⁸ Ama bunu söylerken onların da bazı konularda bu örgütlerin sivil toplumu tehlikeye düşürebilecek bazı faaliyet ve amaçlar içinde olduklarına dair kuşkuları vardır.

Geleneklere bağlı köklü bir kültürde, din ve ahlak anlayışının “hak”ka değil “ödev”e bağlı olması, siyasal erkin meşruiyetinin dinle sağlanması ve bu otoriteye itaatin aynı zamanda dine hizmet gibi algılandığı bir toplumda, siyasal itaatsizlik hukuki açıdan bir

⁷ Dini cemaatler kapalı yapılarından kurtulmalı ve denetlenebilir kurumlara dönüşmelidir. Aksi taktirde sivil toplumun doğasına aykırı bir durumda olacaklardır. Bkz. Akşit, 2005

⁸ Bkz. Çaha, 2003; Göle, 2002

suç unsuru teşkil etmekle birlikte, dini açıdan da günah unsuru olacaktır. Böyle bir yapıya sahip toplumda, özgür ve özerk kurumlar oluşturmak ve bunlara bağlı olarak özgür bireyin ortaya çıkması kolay değildir (Lewis, 2003: 65).

Siyasal yapılanmaların itaate dayalı olduğu, itaatın dinle desteklendiği bir yapılanmada sivil toplum özelliklerinin görülmesi mümkün değildir. Çünkü sivil toplum demokrasi, özgürlük, özerklik, eleştiri gibi kavramlarla birlikte değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Bu değerleri yadsıyan kurumlar sivil toplum örgütü olarak değerlendirilemez.

Türkiye’de 1950’den sonra yeniden güç kazanan İslamcılar özellikle 1980 sonrası uygulanan politikalar sonucu “tanınma talebi” ile toplumsal alanda “demokratik talepler” ile boy göstermeye başlamıştır. 1950’den sonra hızla gelişen ve sermaye ile de uyum sağlayan İslamcı örgütler piyasada hızla çoğalmışlar ve her alanda kendi ideolojilerine, dünya görüşlerine uygun “yeni şekiller” ortaya koymuşlardır. Piyasa ekonomisi içinde Türkiye’de her şeyin “İslami usule uygun” farklı bir alanının ortaya çıktığı bir döneme gelindi. Sağlık sektöründen eğitim sektörüne; finans sektöründen inşaat sektörüne; gıda sektöründen alkolsüz içki sektörüne; otelcilik ve turizmden; otomotive kadar her sektörde İslamcı şirketlerin “kendi inançlarına göre” ortaya koydukları sistemler ortaya çıktı. Tanınma talebi ile mücadele eden; ancak toplumda sürekli çoğalmayı amaçlayan dini guruplar, toplumu homojenleştirme amacı taşıyabilir. Tanınma talebi hegemonya kurmaya dönüşebilir (Kaya, 2006).

Türkiye’de yaşanan tüm bu gelişmeler, demokrasinin bir gereği olarak değerlendirilmekte ve İslamcıların kamusal alanda tanınma talepleri de demokrasi açısından ele alınmaktadır. Toplumun her alanında, İslamcıların kendi inançlarına göre işleyişe sahip yapılar ortaya koymaları, “demokrasi açısından” üzerinde önemle durulması gereken bir noktadır.

Faizsiz bankacılık sistemi geliştirmeleri, otellerde kadın-erkek ayrı olmaları, dost-akraba ziyaretleri sırasında kadın-erkek şeklinde farklı mekanlarda bulunmaları, kamuya açık yerlerdeki restoranlarda içkiyi yasaklamaları (İBB’nin uygulamaları), ekonomi piyasasının bir örgütü olan TÜSİAD’ın üyeliğine girmek yerine MÜSİAD’ı oluşturmaları, demokrasi açısından üzerinde önemle durulması gereken noktalardır. Toplumsal alanda her

sektörde farklı bir alan ortaya koymaları, bir gün yeterli çoğunluğa sahip olduklarında toplumu da “kendi inançları” doğrultusunda dönüştürebileceklerini düşündürüyor. Cemaatlerin mevcut demokratik yapılanma içinde varlıklarını sürdürmeleri; ancak demokratik ortam içinde farklı taleplerde ve amaçlarda bulunmaları, cemaatlerle ilgili soru işaretleri yaratmaktadır. Örneğin, haram-helal sertifikası ile ekonomi piyasasındaki ürünleri ayırma amaçları⁹ toplumsal ve siyasal yaşamın da haram-helal diye ayrılıp ayrılmayacağı konusunda ciddi kaygılara neden olabilmektedir.

Tüm bu faaliyet alanlarının “İslamizasyonu” ve yaşanan gelişmelere rağmen, “İslamcı örgütler, cemaatler sivil toplum örgütü olabilir” diye değerlendirilebilir mi? Din görünüşte sivil alan içinde yer alır. Ancak sivil toplum örgütü olabilmek için sadece sivil alan içinde yer almak, devlete karşı olmak yeterli değildir. Sivil toplumun olmazsa olmazlarını kendi içinde taşımayan yapılanmalar, sivil toplum yapılanması içine oturtulduğunda bir uyuşmazlık ortaya çıkacaktır. Bu uyuşmazlık da günümüzde, sivil toplumun araçsallaştırılarak, iinin boşaltılması ve sivil toplumculuk yapılmaya başlanması şeklinde kendini göstermektedir. Araştırmadaki amaç da, sivil toplumun “olmazsa olmazları” ile cemaat yapılarının uyuşmayacağını ortaya koymaktır.

Kimlik taleplerinin ön plana çıkması ile ortaya çıkan sivil toplumculuk, ulus devletin de gücünün azalmasıyla birlikte, kimlik politikaları üzerinde yoğunlaşan mikro milliyetçiliklerin yolunu açmaktadır. Ortaya çıkan mikro milliyetçilikler sonucu, toplumdaki alt kimlikler de birbirine karşı nefret duygularına sahip olmaktadır. Oysaki, alt kimliklerin bu kadar popülerleşmesinin yerine, toplum bir üst kimlik etrafında toplanabilirse, toplumsal alanın demokratikliği ve yaşanabilirliği sağlanmış olur. Kültürel kimliklerin ön plana çıkartılması ve bunların sivil toplum içinde demokrasinin birer koşulu gibi sunulması demokrasiyi ve birlikte yaşamayı ortadan kaldıracaktır. Türkiye’de son dönemde yaşanan toplumsal çatışmalar bunu göstermiştir. Alt kimliklerin popülerleştirilmesi sonucu Türkiye’de yaşayan iki farklı kesim arasında oluşmaya başlayan

⁹ “İslami kurallara uygundur” şeklinde ürünleri ayırma amacı ile GİMDES adı ile bir kurum oluşturulmuştur. Diyet için doktorun verdiği listelerde dahi İslami kurallara uygun liste istemekteler. Bkz.TEMPO, S:36/926, s.40,41,42

nefret, toplumsal olaylarda kendisini kimlik dūřmanlıđı, ařırı milliyetçilik řeklinde göstermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM
TEORİK ÇERÇEVE

1. 1. SİVİL TOPLUM KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

Sivil toplum kavramı ilk olarak Batı toplumlarının siyasal ve toplumsal anlamda modernleşmenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Sivil toplum kavramı, tarihsel dönemlerde farklı tanımlara sahip olmuştur.

Sivil kelimesi sözlük anlamı açısından yurttaş ya da vatandaşa karşılık gelmektedir. “Antik Yunan düşününde Aristo’nun çalışmalarında da sivil topluma ilişkin vurgunun yurttaşta yapıldığı görülmektedir”(Yıldız, 2004a: 7). Modern dönemin birçok kavramında olduğu gibi sivil toplum kavramının da kökleri Antik Yunan’a kadar gidebilmektedir. Siyaset teorisinin birçok kavramı tarihsel olarak Antik Yunan’a ait bir geçmişe sahiptir. Sivil toplum kavramının Antik Yunan’daki kullanımı, doğrudan devletle ilgili olmuştur. Antik Yunan’da sivil toplumun üyesi olmak, mevcut siyasi yapının gereği yurttaş olma anlamına sahiptir. Antik Yunan’da sivil toplum kavramı devletin üyesi olmak anlamında kullanılırken; bazı yasalara uygun ve diğer sivil toplumun bireylerine zarar vermeyecek şekilde davranma yükümlülüğüne karşılık gelmiştir (Keane, 1994: 47-48).

Sivil toplum kavramı ilk olarak Antik Yunan’da ortaya çıkmıştır. Ve bu kavramı ilk olarak kullananın Aristoteles olduğu kabul edilmektedir. “Aristoteles’in kullandığı ve Latince’ye ‘societas civilis’ olarak çevrilen ‘politike koinonia’ ibaresi, sivil toplum kavramının ilk karşılığı olarak kabul edilmektedir” (Yıldız, 2004a: 7-8).

Antik Yunan’da devletle özdeş olma anlamına gelen sivil toplum günümüzde ise devletle ayrılmış bir alan anlamına sahiptir. Devlet ile aynı anlama gelen bu kavram Antik Yunan’ın tüm sitesini saran bir anlama sahiptir. Aristo’nun kullandığı bu kavram, Antik Yunan’da, “özgür yurttaşların kullandığı ‘polis’in alanını gösterirken, aynı zamanda toplumun parçalarıyla birlikte bütününe de işaret etmektedir” (Cohen; Arato, 1992: 84).

Polis ve oikos kavramları ayrı anlamda kullanılmıştır. “Aristoteles eski Yunan’da oikos ile polis ayrımı olduğunu yazmaktadır. Oikos insanın duyumlarını yaşadığı bir yer; polis ise insan aklının ve bu aklın yansıması olan dilin sergilendiği bir mekandır” (Çelebi, 2003: 237). Poliste vatandaşlar eşit ve hür olarak ortak sorunlarla ilgilenirler. Sitenin sorunları ile ilgili akıl yürütürler, tartışmalarda bulunurlar ve sonuca ulaşırlar. Poliste insan

kendini gerçekleştirebilmekte, insanlığını yaşayabilmektedir. Yurttaşın siyasal tartışmalara katılması, ülke yönetiminde söz sahibi olması, yurttaşın kendini gerçekleştirmesi olarak görülmüştür (Çelebi:237-239). Antik Yunan'da sivil toplum kavramı, siyasal topluma ve yurttaşla ilişkin bir şekilde kullanılmıştır. Sivil toplumun içinde yurttaş, ne ölçüde siyasete katılmış ise; o ölçüde kendini özne haline getirebilmiştir. Siyasete katılımın gerçekleştiği bu alan da sivil toplumu ifade etmiştir.

Aristo'nun devlet-toplum birlikteliğine dayanan sivil toplum kavramı, daha sonra sözleşmecî kuramcılar tarafından dönüşüme uğratılmıştır. "Sivil toplum kavramı, sosyal sözleşmecî düşünürlerin çalışmasında politik toplum ya da devletle özdeş görülmüştür. Hobbes'ta 'doğa hali'nin karşıtı olarak düşünülen sivil toplum daha sonra, içerik değiştirerek yerini sivil toplum- devlet ayırımına bırakmıştır" (Yıldız, 2004a: 9-15). Locke da sivil toplumu farklı bir şekilde değerlendirerek, doğa halinin karşıtı olarak görmüş; ancak devletin rolünün mümkün olduğunca sınırlandırılması gerektiğini ileri sürmüştür. Hobbes sınırsız yetkilere sahip bir devlet anlayışına sahipken; Locke sınırlı bir devlet yapısı öngörmüştür. Bir diğer sözleşmecî kuramcı Rousseau da doğa durumundan hareket etmektedir. Doğa durumundan toplum olmanın erdemine geçen insan genel iradenin, yani bütünü taşıyıcısı durumuna gelmiştir. Sivil toplum doğa durumundaki yaşantının toplum içine taşınması ile gerçekleşecektir (Yıldız: 9-15).

Batı Avrupa toplumlarının yaşadığı siyasal, sosyal ve ekonomik koşullar sonucu ortaya çıkan sivil toplum kavramının tarihi on ikinci ve on üçüncü yüzyıla kadar götürülebilir. Çünkü sivil toplum kavramı içerik itibarıyla Batı Avrupa'nın yaşadığı dönüşümlerle iç içe geçmiş durumdadır. Batı Avrupa'nın on ikinci yüzyıldan itibaren uzun bir süreç sonunda yaşadığı ekonomik, sosyal dönüşümler ortaya siyasal yapı açısından da yeni bir biçim çıkarmıştır. Batı Avrupa toplumlarının yaşadığı bu ekonomik, siyasal dönüşümler, sivil toplumun da anlam ve şekil değiştirmesini sağlamıştır. Modern bir olgu olarak sivil toplumun Batı toplumlarının yaşadığı gelişmelerle birlikte dönüşüme uğradığı söylenebilir. Bu dönüşümlerin başlaması da on ikinci yüzyıla kadar gitmektedir.

On ikinci yüzyıldan itibaren yaşanan dönüşümler "belli özerklik alanları" oluşturmaya başlamıştır. Ekonomik gelişmeler sonucu güçlenen tüccar sınıfı siyasal alanda

da söz hakkı elde etme mücadelesine girişmiştir. “Özellikle on üçüncü yüzyılın sonlarına doğru kiliseyle çatışmalarda tüccarlar galip geldiler. Ekonomik dönüşüm burjuva sınıfı ile gerçekleşirken politik ya da siyasal dönüşümde ise, mutlak krallıklar kilise ve feodaliteye üstünlük sağladılar” (Bumin, 1982: 21-22). Ekonomi alanındaki gelişmeler sonucu ortaya çıkan yeni siyasal yapılanma, egemenliğin dünyevi temellere dayanmasının başlangıcını oluşturdu. Burjuva sınıfı, ekonomik anlamda siyasi erkten bazı haklar talep etti. Bu haklar da daha çok kişisel haklarla ilgiliydi. Yasalarla kişinin hakları güvence altına alınmaya başlıyordu. Bu hakların başında da özel mülkiyet hakkı gelmiştir. Özel mülkiyet anlayışı ile birlikte, özel alan ve bireycilik ortaya çıkmış ve gelişmeye başlamıştır. Siyasi erk de bu yapıyı destekleyici bir özellikte dönüşüme uğramak zorunda kalmıştır.

Sivil toplum kavramını, modern sivil topluma yakın anlamda değerlendiren düşünür Podovalı Marsilluis olmuştur. Sivil toplum kavramını daha önce hiç olmayan bir içerikte değerlendiren Podovalı Marsilluis, politik iktidarı dinsel iktidardan ayırmıştır. Podovalı Marsilluis’a göre, “İnsanları bir toplum içinde birleşmeye iten tek neden gereksinimlerin karşılanmasıdır. Bu bakımdan sivil toplum, aşkın bir güçten kaynaklanmayıp; kendiliğinden ve kendi için vardır” (Ağaoğulları; Köker, 1990: 44). Podovalı Marsilluis’un önemi; “ortak yarara yönelik, varlık nedeni ve amacı Tanrısal olmayan, bağımsız bir ‘Soyut Bütün’ü ya da ‘Toplum’u düşünebilmesidir” (Akal,1995: 30). Podovalı’nın bu değerlendirmesi, “pazar toplumu olarak sivil toplum düşüncesinin ortaya atılmasından başka bir şey değildir. Podovalı hem bir siyaset etiği sözcüsü hem de sivil toplum kavramını yaratan bir kuramcıdır” (Akal :30). Podovalı Marsilluis’un sivil toplum değerlendirmesi, bu kavramın modern dönemdekine yakın bir anlamda olmuştur. Siyasal erk dini otoriteden ayrı olarak değerlendirilmiştir. Siyasi otoritenin dini otoritenin egemenliğinden kurtulması gerektiği düşüncesi, siyasetin özerkliğinin sağlanmasını ve yaşanan süreç sonunda da, modern devlet kavramına giden yolun açılmasını gerçekleştirmiştir.

Modern devletin ve modern sivil toplumun Batı’da ortaya çıkması Batı toplumlarının yaşadığı özgün koşullar sonucu gerçekleşmiştir. Ortaçağ’da kilisenin tanrı merkezli egemenliği zamanla kırılma sürecine girmiş ve yaşanan dönüşüm sonucu, bireyin

kendi ‘özerkliğini’ kazanması gerçekleşmiştir. Birey özerkliğini kazanarak, otonom bir varlık konumuna sahip olmuştur. Özerk birey, bu özerkliğini, önce kiliseye karşı sonra da monarka karşı koruduğu yeni bir anlayışı ortaya çıkarmıştır. Dinin etkisinin toplum üzerinden kalkması, sekülerleşme sürecini de başlatmıştır. Sekülerleşme süreci ile birlikte, birey kavramı daha çok ön plana çıkmaya başlamıştır. Modern anlamda sivil toplumun temeline de birey yerleşmiştir. Bireyin, sivil toplumun gelişimi içinde giderek ön plana çıkması ve bireyin özerkliğine, otonomluğuna yapılan vurgunun artması, günümüzde sivil toplumda ‘birey’ olmanın önemini göstermektedir. Batı’nın yaşadığı bu süreçle “yasaların kaynağı teoloji değil bizzat akıl ve deneyden çıkarılmıştır. Batı’da yaşanan bu deneyimler sivil toplumun alt yapısını oluşturmuştur” (Yıldız, 2004a: 11).¹⁰

Sivil toplumla ilgili yapılan incelemelerde referanslar moderniteye ve modern topluma gitmektedir. Sivil toplum kavramının ortaya çıkması ve tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü, modern dönemin özellikleri ile uyumaktadır. Sivil toplumun tarihsel süreç içerisinde yaşadığı değişim ve kavramın içerik olarak değişiklik göstermesi, modern dönemde daha farklı bir içerik ve anlam kazanmasına neden olmuştur.

1. 2. MODERNLİĞİN BİR ÜRÜNÜ OLARAK SİVİL TOPLUM

Sivil toplum olgusunun tanımının muğlak olmasına, kavramın kesin bir sınıra sahip olmamasına rağmen, sivil toplumla ilgili olarak, belli başlı özelliklerin varlığından söz edilebilir. Sivil toplumla ilgili olarak farklı algılamalar da söz konusudur. Ancak belli başlı özellikleri içerisinde bir değerlendirilme yapıldığında sivil toplum kavramının modernitenin ortaya çıkmasıyla paralel bir gelişme gösterdiği söylenebilir.

Sivil toplum kavramı bir önceki bölümde değinildiği üzere, ortaya çıkışı ve tarihsel dönemlerde farklı içeriklere sahip olmakla birlikte, modernite ile birlikte düşünülen bir kavramdır. Özellikle günümüzde sivil toplum konusunda yapılan vurgular, ön plana çıkan değerler, modernliğin getirdiği değerler olmuştur.¹¹

¹⁰ Yasaların kaynağının insan aklının olması ve bireyin ön plana çıkmaya başlaması sivil toplumun gelişmesini sağlamıştır. Bkz. Akal, 1995.

¹¹ Farklı bir bakış açısına sahip de olsalar birçok düşünür, sivil toplumun Batı modernliğinin bir ürünü olduğunu ve Batı modernliği ile uyumlu değerlere sahip olduğunu kabul etmektedir. Bkz. Çaha, 2003; Erdoğan Tosun, 2001; Bumin, 1982

Sivil toplum olgusu, Batı modernitesinin bir ürünüdür. Bugünkü anlamda sivil toplum, Batı'nın yaşadığı uzun bir süreç sonunda ortaya çıkmıştır. “On beşinci yüzyıldan sonra Batı modernliğinin iç yüzeyini oluşturan siyasal ve felsefi oluşumlar (Rönesans, hümanizma, reform vb.) sivil topluma anlam veren değerlerin ortaya çıkmasında da tayin edici rol oynamıştır”(Yıldız, 2004b: 86). Bugünkü sivil toplum örgütlerinin yapılarına ve bu örgütlerin işleyişlerine bakıldığında, bu yargıya uygun bir işleyiş olduğu görülür. Sivil toplumun işleyişinde hedeflediği amaçlar, modernitenin değerleriyle uyumaktadır.

“Sivil toplum kavramı çok yönlü bir kavram. Bu kavramın Batı’da vatandaşlık çerçevesi içinde mutlak devletten kurtulup liberal devlete ve nihayet refah devleti kavramına ulaşan bir macerası var” (Akşit, 2005). Sivil toplum kavramı, siyasal erkin müdahalesinden uzak kalmayı gerektiriyor. Belli özerk alanların bulunmasını ve bu özerkliklerin yasalarla güvence altına alınmasını gerektiren bir olgu. “Bu bağlamda sivil toplumun, Batı Avrupa’nın yakın geçmişte yaşadığı sosyo-ekonomik değişimlere, kentleşme, sanayileşme ve modernleşme gibi, bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir”(Yıldız, 2004a: 37).

Sivil toplumun en önemli öğelerinden biri olan özerk bireyin ortaya çıkması, modern dönüşümler sonucu gerçekleşmiştir. “Bireyin özerkliği ve özgürlüğü hümanizm hareketi ile sonuçlanmıştır. Orta Çağ’ın Hıristiyan dogmalarını sorgusuz sualsiz kabul eden kul anlayışı yerine haklarının ve sorumluluklarının farkında olan birey anlayışı ön plana çıkmaktadır. Bu birey modern sivil toplumun oluşmasında temel dinamik olarak dikkat çekmektedir” (Yıldız, 2004b: 86). Sivil toplum içinde özerkliğine kavuşmuş, özgürlüğünün getirdiği hakları bilen ve bu haklarının yasal olarak güvence altında olduğunun farkında olan bir birey söz konusudur. Sivil toplum açısından bireyin özerkliği ve özgürlüğü son derece önemlidir. “Aydınlanma düşünürlerinin ve sivil toplum düşünürlerinin çalışmalarında hümanizm hareketiyle anlam kazanan birey kavramına vurguda bulunulması bu bakımdan önemlidir” (Yıldız: 86).

Sivil toplumun amacı bir cemaat içinde özerkliği ortadan kaldırılmış bir birey tipi değil, kendi ayakları üzerinde durabilen özerk birey olmalıdır. “Sivil toplum sınıfları, cemaatleri, etnik grupları birim olarak ele alan düzen değil, yurttaşı birim olarak ele alan

düzendir” (Kuçuradi,1998’den akt. Yıldız, 2004b: 86). Kuçuradi sivil toplumun özelliklerini ele alırken, yurttaşı baz almaktadır. Yurttaş bilincine sahip olabilmiş birey sivil toplum açısından önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Modern bir devlet, farklılıklara göre yapısını belirlemez. Devletin yapılanmasında cemaatler, etnisiteler değil, yurttaş vardır. Modern devlet her farklılığa göre örgütlenme yerine, hukuki yapılanmasını bu farklılıklara göre düzenlemek yerine, bu farklılıkları dışarıda bırakarak, toplumun tümünü kapsayıcı bir yapılanma gösterir.

Yukarıda değinildiği üzere sivil toplumun ortaya çıkışı ve gelişimi ile ilgili değinilen özellikler Batı’nın yaşadığı dönüşümlerle paralellik göstermektedir. Yani Batı modernitesinden bağımsız, Batı modernitesinin karşısında duran özellikteki toplumsal yapılanmalar sivil toplumun özellikleri ile uyuşamayabilir. Sivil toplumun gelişiminde yaşanan ekonomik gelişime bağlı olarak ortaya çıkan siyasal dönüşümler etkili olmuştur. Sivil toplum örgütlerinin ortaya çıkmasında siyasal düzen ve otoritelere karşı bir karşı duruş, bir muhalif yapılanma kendini göstermiştir. Ekonomik gelişmeler sonucu, siyasetten özerk bir alan ortaya çıkmış ve ciddi anlamda siyasal otoriteye karşı duruşu sergileyebilmiştir.

Mahçupyan’a göre de “Batı’da klasik anlamıyla demokrasi, liberal demokrasidir. Bireyi toplumun kurucu ögesi olarak gören, bu anlamda bireye ontolojik bir öncelik tanıyan liberalizm; toplumu özgür bireylerin bir araya gelmeleri ile oluşan bir topluluk olarak tanımlar” (Mahçupyan, 2000a: 109). Bugün Batı’da yurttaş olan birey, toplumsal ve siyasal sistemin temeli konumuna gelmiştir. Birey yaşanan dönüşümler sonucu “özerkliğini” kazanmış ve “özne” olabilmıştır. Kendi geleceği ile ilgili kararları kendi özgür iradesi ile alırken, siyasete de özerk bir katılımı gerçekleştirmiştir.

“Sivil toplumun yapı malzemesi ‘sivil birey’lerden oluşur. ‘Sivil birey’, modern bir toplum olmanın, olmazsa olmaz koşuludur” (Yaman, 2000: 8-9). Sivil toplum konusunda yapılan vurguda öne çıkan noktalardan birisi de ‘birey’dir.

“Sivil toplum kavramı demokrasi ile birlikte düşünülmesi gereken bir kavram. Demokrasi belirli bir medeniyetin, Batı medeniyetinin gelişmesinin bir ürünü”(Vergin, 2000: 242). Gerek sivil toplumun özerk bireyi hedeflemesi, gerekse demokrasi ile olan

ilişkisi farklı bir siyasal ve toplumsal yapı anlayışını çağrıştırmaktadır. Sivil toplumla ilgili yapılan değerlendirmelere atıfta bulunulan kavramlar Vergin'e göre "Batı'da filizlenen ve Batılı toplumsal aktörlerin zihniyetlerinin bir yansıması" (Vergin: 242) niteliğinde olan kavramlardır. Modern anlamda bir toplumsal yapının sivil toplum yapılanması olduğunu söyleyebilmek için, sivil toplum örgütü olma iddiasındaki yapıların bu özellikleri, yani "olmazsa olmaz" özellikleri taşımaları gerekmektedir. Yukarıda değinildiği üzere, özerklik, demokrasi, gibi değerleri kendi içerisinde barındırması gerekiyor. Devletten özerkliğini kazanmış bir sivil örgüte, özne konumuna gelmiş bireylerin varlığına ihtiyaç var. Her şeyden önce devletin sivil toplum üzerindeki etkisi, baskısı ortadan kalkmış olmalıdır. Burada devlet-sivil toplum karşıtlığı anlaşılmalıdır. Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde değinileceği üzere, sivil toplum örgütlerinin yaşayabilmesi için devletin ortadan kaldırılması değil, tam tersine devletin varlığına ve devamlılığına ihtiyaç vardır. Ayrıca, burada hemen belirtilmesi gereken nokta, devlet dışında kalan alanda ortaya çıkan her örgütlenmenin sivil toplum olmasından bahsedilemeyeceğidir. Mahçupyan'a göre "toplumda doğmuş sivil hareketler zihniyet olarak sivil olmayabilir. Bu nedenle bir sivil toplum kuruluşunun varlığı, ona otomatik olarak sivillik ya da ilerencilik veya demokratlık payesini vermez" (Mahçupyan, 2000a: 131). Sivil alan içinde ortaya çıkmış olan sivil örgütler siyasal erki ele geçirme amacı taşıyabilirler. Bu da sivil toplumun özüne aykırı bir durumdur.

Sivil toplum örgütlenmeleri içindeki yapılanmanın, bireyi ön plana çıkartması, bu yapılanmalarda bireyin özerkliğinin ön sırada bulunması gerekir. Sivil toplum örgütlerinde bireysel bir bilincin, bireyin özerkliğinin olması gerekir. Devletten ayrılmış bir sivil toplumdaki bahsedilebilmesi için "bireysel bilinci ön planda tutan bireyler" (Çaha, 2003: 9) olması gerekir.

Bireysel bilinci ön planda tutan bireyler, kendilerini devletin müdahalesinden de koruyacak ve bunu devam ettirebilmek için belli kurumları oluşturacaktır. Bireysel bilinci ön planda tutan ve bu bireyselliği koruyacak kurumları oluşturan bir toplum, sahip olduğu kurumların da özerkliğinin devamı için mücadele edecektir. Tüm bu amaçlar için çalışan toplumsal birliktelikler sivil toplumun unsurlarını oluşturmaktadır.

Batı modernitesinin bir ürünü olan sivil toplumun, demokratik kamusal alan, yurttaşlık, gönüllü örgütlenmeler, laiklik, farklılıklara hoşgörü, demokratik katılımcılık gibi kavramlar devletin ve toplumun demokratik niteliklere sahip olabilmesi için merkezi öneme sahiptir (Erdoğan Tosun, 2001:21).

Sivil toplum tanımı itibariyle devlet dışı veya devlet karşısında bir özellik taşısa da Erdoğan Tosun'a göre "Sivil toplum devlet olmaksızın varolamayacağı gibi, sivil toplum olmaksızın devletin doğasında bulunan 'evrensel özgürlüğe' de ulaşmak mümkün değildir" (Erdoğan Tosun, 2001: 41). Sivil toplumun sürekliliğinin sağlanması ve özerkliğinin güçlü olan karşısında korunabilmesi için devletin varlığı kaçınılmazdır. Devletin varlığı sivil toplumu engelleyici yönde değil, sivil toplumun gelişmesi yönünde bir etki yaratabilir. Bu etkiyi yaratması devletin niteliğine bağlıdır. Hukukun üstünlüğü ve demokrasinin benimsendiği bir devlet düzeninde sivil toplumun gelişmesi de mümkün olacaktır.

"Sivil toplum bireylerin bireysel ya da toplumsal çıkarları-talepleri- sorunları dile getirmek üzere kurdukları, gönüllü faaliyet ve kaynaklardan beslenen, devlet iktidarının alanı dışında, ondan özerk örgütlenmelerinin alanıdır" (Erdoğan Tosun, 2001: 161). Sivil toplumun devlet iktidarı dışında olması ancak bu iktidarı ele geçirme amacıyla olmaması gerekir.¹²

Sivil toplum ekonomik çıkar veya siyasi iktidarı ele geçirme hedefiyle belirlenmemiş, daha değer yönelimli, gönüllü, doğrudan doğruya amacı siyasi iktidarı ele geçirmek veya etkilemek olmayan birtakım örgütlenmelerin ve birtakım toplumsal hareketlerin içinde yer aldığı bir alan olarak söylenebilir (Köker, 2004b: 99).

Sivil toplum devlet karşısında bireylerin yaşam alanını müdahaleden korumaya çalışırken, devlet karşısında özerk bir konuma sahiptir. Ancak bu özerk konumlanış sivil toplum olabilmek için yeterli değildir. Çünkü, "kendi içindeki çoğul iktidar yapıları arasında demokratik yöntemleri kurumsallaştıramamış bir sivil toplum, demokrasi konusunda ümit vermekten uzaktır" (Erdoğan Tosun, 2001: 150). Bu şekilde bir yapıda özgürlüğün ve özerkliğin alanı olan sivil toplum, bizzat sivil toplum kuruluşu olarak kabul edilen örgütler tarafından baskı altına alınmış olur.

¹² Hizb-ut Tahrir adlı İslamcı bir örgüt hilafet bayrağını İstanbul'a dizeceklerini söylemektedir. Hizb-ut Tahrir radikal bir örnek. Ancak görünüşte sivil alan içinde; ama iktidarı ele geçirme amacı bulunan ve bu amacını dile getiren bir örnek olması açısından önemli. Bkz. TEMPO, S. 34/924, s., 38-41

Sivil toplumla ilgili tartişılan noktalar, özerk alanların çoğulculuğu ve bu özerk alanlar içinde faaliyet gösteren kurum ve bireylerin özerkliğinde odaklanmaktadır. Modern dönemde değerlendirilen sivil toplum, kamusallık ve yasallık ile birlikte değerlendirilmektedir.

Modern sivil toplum, özel hukuk, sivil-siyasal-toplumsal eşitlik ve haklara dayanması nedeniyle yasallık, özerk, kendi kendini oluşturan gönüllü birlikleri kapsamaları nedeniyle çoğulculuk, iletişim alanları, kamu katılımı, siyasal iradenin ve toplumsal normların doğuşunu, çatışmasını ve bunlara ilişkin düşüncelerin ifade edilmesini içerdii için de kamusalılık ile eş anlamlı olarak değerlendirilir (Erdoğan Tosun, 2001: 61-62).

Sivil toplum konumlanış itibariyle devlet dışında bir alanda yer almaktadır. Ancak siyasal iradenin tamamen dışında da değildir. Sivil toplum örgütleri toplumu ilgilendiren belli kararların alınmasında da siyasal erki etkileyebilmekte ve karar alma sürecine katılmaktadır. Bu noktada sivil toplum alanında görülen yapılanmaların, görünüşte sivil alanın içinde bulunsa da siyasal erki ele geçirerek kendi ideolojilerini, dünya görüşlerini bireylere dayatma amacından uzak olması gerekir. Dini örgütlenmeler de sivil alan içindedir. Ancak bu örgütlenmelerin, özellikle Türkiye’de, devletin dışında ayrı bir tahakküm alanı oluşturdukları, her cemaatin bireyleri kendi dünya görüşleri içinde dönüştürdükleri, birey olmanın farklılıklarının cemaat olgusu içinde törpülendiği bir yapılanma söz konusudur.¹³

Demokrasi ile uyuşmayan bir yapılanma her ne kadar sivil olsa da tam anlamıyla sivil toplumun çıkarlarını, bu toplumsal yapının gelişmesine hizmet etmez. Bireylerin çıkarlarını savunacak olan bu toplumsal yapılanmaların kendilerinin de demokratik değerler taşımaları gerekmektedir.

Sivil toplum örgütleri, demokratik bir sistemin ürünüdürler ve kendileri de demokratik değerleri içselleştirmiş olmalıdırlar. Devlet karşısında demokratik haklar talep ederken, bu taleplerin elde edilmesi süreci ve kazanımı demokratik değerlerle uzlaşmak durumundadır. Sivil toplum örgütleri, siyasi erki ele geçirmekten uzak olmalıdır. Tersine bir durum söz konusu olduğunda, “bu grubun hem kendisi demokratik değildir hem de demokratikleşmeye ya da varolan demokrasiye zarar verici olabilir” (Erdoğan Tosun, 2001: 149). Sadece demokratik bir devletin demokratik bir sivil toplumu yaratabileceğini, sadece

¹³ Bkz. Yücekök, 1997

demokratik bir sivil toplumun demokratik bir devletin varlığını devam ettirebileceğini söylemek gerekir (Walzer, 1992 içinde Erdoğan Tosun, 2001:150-151).

Avrupa Birliği'nde ya da diğer uygar ülkelerde, demokrasi ve hukuk toplumunun oluşumunda, devlet mekanizmasının şeffaflaşmasında, ülkenin kalkınıp gelişebilmesinde gönüllü kuruluşların payı ve yeri kanıtlanmış bir gerçektir. Devletin, STÖ'yü kendilerine karşı değil, kuma değil, "vazgeçilmez ortak" olarak algılamadan yasal değişimlerin göstermelik kalacağı açıktır (Saylan, 2003:255-256).

Sivil toplumun gerçek anlamda sivil toplum işlevini yerine getirebilmesi açısından devletle birlikte toplumun da belli özelliklere sahip olması gerekir. Toplumun taşınması gereken özelliklerle ilgili olarak öncelikle toplumsal farklılaşmanın varolması gerekir. Toplumsal farklılaşmanın varolması ile birlikte, farklı grupların kendi içlerinde toplumsal örgütlenmelere gitmeleri de beraberinde gelecektir. Gönüllülük esasına dayalı toplumsal örgütlenmelere katılımı birlikte, toplumsal alanda özerkleşme ve bu özerkleşme sonunda da siyasal erk üzerinde baskı mekanizması oluşturma ortaya çıkacaktır. "Çoksesliliği ve seçenekleri çoğu kez bilimsel verilerle ortaya koyan ve gönüllü emek, bilgi, deneyim ve destek sağlayan bu kurumlar" (Saylan, 2003: 256) kendi içlerinde de bu değerleri barındırıp birarada yaşayabilmenin bilincindedir. Ayrıca çokseslilik ve farklılaşma toplumda demokratik değerlerin yerleşmesini sağlaması ve toplumdaki bireylerin farklı olanlarla yani öteki ile bir arada yaşaması açısından önemli bir işleve sahiptir.

Habermas'a göre sivil toplumun "devlet-dışı ve ekonomi-dışı gönüllü birliktelikler"den oluşması gerekir (Habermas, 2003: 52). Bu noktadan hareketle sivil toplum örgütlerine katılımın nasıl olduğu da ayrı bir öneme sahiptir. Sivil toplum örgütlerine bireylerin kendi iradeleri ile katılmış olmaları gerekmektedir. Ancak katılımın gönüllük esasına dayanan her örgütlenme sivil toplum olarak değerlendirilemeyebilir. Sadece katılımın gönüllülük esasına dayanması sivil toplum olmada yeterli değildir.

Köker'e göre ekonomik birliktelikler, hem katılımın zorunlu olması hem de ekonomi temelli olması nedeniyle sivil toplum olmaktan uzaktır. Oysa, Türkiye'de ATO gibi üyelerin zorunlu olarak katıldığı, ekonomi temelli bir yapılanma sivil toplum kuruluşu olarak değerlendirilmektedir (Köker, 2004b: 103). ATO gibi katılımın zorunlu olduğu meslek odaları sivil toplum örgütlenmesi içinde değerlendirilirken, bu değerlendirmeyi yapan, başta medya kuruluşları, sivil toplum kavramının araçsallaşmasına hizmet

etmektedir. Köker'e göre Kıbrıs konusunda kamuoyuna açıklama yapan ATO başkanı, medya tarafından bir sivil toplum lideri olarak sunulmaktadır (Köker: 103).

Sivil toplumun üyelerinin katılım şekli bir örgütü sivil toplum örgütü olarak değerlendirmede önemli bir noktadır. Hemen belirtmek gerekir ki bu kriter tek başına yeterli değildir. Bu durumda bir sivil toplum örgütüne bakarken bireyin özgür katılımının olup olmadığına bakmak gerekecektir. Bireyin kendi tercihi dışında katılmak zorunda olduğu örgütleri sivil toplum yapılanması içinde değerlendirilemez. Saylan'a göre bu tür örgütlere katılmakta ve faaliyette bulunmakta gönüllülük esastır (Saylan, 2003: 256). Bireyin kendi rızası ile özgür kararını vererek katılımı ve işleyişte özerkliği sivil toplum açısından önemlidir.

Bireyin doğuştan zorunlu olarak üye olduğu ve bu konuda iradi bir tasarrufunun bulunmadığı aşiret gibi örgütler şekli itibarıyla bir sivil toplum örgütü olarak görülüyor olmasına rağmen, gönüllü birlikteliğe dayalı olmayan bir beraberlik olduğu için sivil toplum unsuru olarak kabul edilemez (Çaha, 2003: 63-64).

Çaha, aşiret yapılanmasını sivil toplum örgütü olmaktan uzak görürken, Osmanlı'daki dinsel cemaatleri, ayanları sivil toplumun işlevini yerine getirir nitelikte görmektedir.¹⁴ Oysaki, dinsel cemaatler de sivil toplum kuruluşu olmaktan uzaktır. Cemaatler de görünüş itibarıyla aşiret yapılanması gibi sivil alanda yer almaktadır. Fakat cemaatlere katılmak bireyin kendi özgür iradesi ile gerçekleşebilir. Aşiret yapılanmasında ise gönüllü bir katılımdan ziyade bir zorunluluk ilişkisi vardır. Ancak sadece sivil alanda bulunmak, bu tür yapılanmalara sivil toplum olma niteliği vermeyebilir. Önemli olan bir diğer nokta, bu tür örgütlerin kendi iç işleyişlerinde de modern değerlerle uyuşabilmeleridir.

Bireyin özerkliği ve belli değerlerden sıyrılması, aklı ile hareket edebilmesi ise modernitenin bir getirisiidir. Modern öncesi dönemde bireyin gönüllü katılımına dayalı, muhalif yapılanmalardan söz edilemez. Modern öncesi dönemde görünüşte sivil; ancak siyasal erkten bağımsız bir birey iradesi ve bu bireyin iradesine dayalı bir örgütlenme

¹⁴ Çaha, aşiret yapılanmasını sivil toplum örgütü dışında görürken; bu tür örgütlerde baskının olması ve katılımın zorunlu olmasını, mutlak itaati göz önünde bulundurmaktadır. Cemaatler de baskının birer aracı olmuşlardır. Ancak katılım gönüllülük esasına dayalıdır. Sadece katılımın gönüllülük esasına dayalı olması sivil toplum örgütü olmakta yetmeyebilir. Cemaatle aşiret arasında katılım açısından farklılık bulunurken, her iki toplumsal yapının kendi iç işleyişlerinin modern öncesi döneme ait olması bakımından benzerlik bulunmaktadır.

yoktu. Osmanlı'da görülen loncalar, tam anlamıyla sivil toplum örgütlerinin özelliklerini göstermekten uzaktır. Çünkü her şeyden önce ekonomik temelli bir yapılanma özelliğine sahiptirler. Devletin loncaların faaliyetleri üzerindeki belirleyici özelliği de sivil toplumun özellikleri ile paralellik göstermeyen bir durumu ifade etmektedir. Tarikatlar da siyasal erkin yapılanmasını destekleyici bir tutum içinde olmuşlardır.¹⁵

Buraya kadar sivil toplumun nitelikleri ile ilgili değinilen noktalar, insanlık tarihinin modernite ile birlikte kazandığı değerlerdir. Eğer bir toplumsal yapılanma sivil toplum örgütü olarak değerlendiriliyorsa, bu modernliğin getirisi olan değerlerle uyum sağlamak zorundadır. Kendi içinde demokratik bir işleyişten uzak, bireyin özgür iradesinin cemaat anlayışı içerisinde eritildiği, bireysel farklılıkların homojenleştirildiği bir yapılanma olarak cemaatlerin sivil toplum örgütü olduğundan bahsedilemez. Sivil toplum değerlendirilmesinde belirli kriterler olarak kabul edilen, bireyin özerkliği, toplumsal farklılaşma, devlet-dışı ve ekonomi-dışı olma, otonomileşme, insan aklının egemenliği gibi değerler modernitenin ürünüdür. Şüphesiz ki, her toplumun kendine özgü bir modernleşme pratiği olacaktır. Ancak modern olmanın da yukarıda araştırmanın konusu ile ilgili olanlara değinildiği üzere, belli kriterleri vardır. Dolayısıyla sivil toplum modernite ile birlikte düşünülmesi gereken bir olgudur. Moderniteden ve modernliğin değerlerinden bağımsız olarak bir analize tabi tutulamaz. Modernitenin öngördüğü siyasal, toplumsal değerlerle uyummayan sivil yapılanmalar, sivil toplum kuruluşu olmaktan uzaktır.

Araştırmanın bu bölümünde, sivil toplum olgusu, ortaya çıkışı ve sivil toplumun temel nitelikleri açısından modernitenin ürünü olarak ele alındı. Modern değerlerden uzak, bu değerlerle çatışma içinde, hatta bu değerleri reddeden yapılanmalar, "sivil toplumculuk" anlayışı ile sivil toplum kuruluşu olarak değerlendirilebilmektedir.¹⁶ Bu şekilde bir bakış açısı ile değerlendirme yapmak, sosyolojik bakış açısından uzak bir değerlendirmeye yol açabilir.

¹⁵ Bkz. Erdoğan Tosun, 2001: 214-224

¹⁶ Bu tür değerlendirmeler için Bkz. Çaha, 2003; Bayramoğlu, 2001; Göle, 2002; Göle, 2004. Bayramoğlu ve Göle sivil toplumculuk yaparken belli konularda, özellikle İslamcılar konusunda, İslamcıların faaliyetleri ile ilgili konularda belli soru işaretleri koymaktadırlar. Bu soru işaretleri de İslamcıların kendi dünya görüşü doğrultusunda bir düzen kurmalarınıdır.

1. 3. SİVİL TOPLUM, DEVLET, DEMOKRASİ VE BİREY İLİŞKİSİ

Sivil toplum olgusu, birey, devlet ve demokrasi kavramları ile yakından ilişkilidir. Demokratik olmayan bir örgütün, bireyin birey olarak kabul edilmediği bir yapılanmanın, devletin güdümünde olan bir grubun sivil toplum olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu özelliklere sahip olmayan yapılanmalar görünüşte sivil alanda bulunabilirler. Ancak bu yapılanmaların modern anlamda bir sivil toplum yapılanması olması mümkün değildir. Sivil toplum örgütlerinin bazı temel niteliklere sahip olmaları gerekir.

Sivil toplum bireye nihai seçme şansını veren ve sorumluluk üstlenmesini gerektiren bir ilişkiler bütünüdür ifade etmektedir. “Sivil toplum bir yandan bireyi ön plana çıkartırken diğer yandan da bireye sorumluluklar yüklemektedir” (Vergin, 2000: 245). Birey kendi tercihlerini özerk kararları ile almaktadır. Bireysellik ön planda olurken, belli ortak değerlerde birleşme de birey olgusu ile birlikte düşünülmelidir.

Sivil topluma ait bir özellik olarak bireyin, her türlü tahakkümden uzak, kendi ayakları üzerinde durabilmesi ve özne haline gelmesi gerekir. Bireyin tam olarak özneleşemediği, grubun veya devletin baskısına boyun eğdiği bir yapı içerisinde, sivil toplumun gelişmesi beklenemez. Bireyin özgürleşemediği bir toplumda, buna bağlı olarak da devletten özerkleşmiş sivil toplum örgütleri ortaya çıkmayacaktır. Sivil toplumun işleyişi içerisinde de iktidar yapısı açısından demokratik bir işleyiş gereklidir. Eğer bir sivil toplum örgütü bunları gerçekleştirememişse, “özgürlük ve özerklik alanı olarak tanımlanan sivil topluma despotizm bizzat sivil toplum grupları tarafından taşınmış olur” (Erdoğan Tosun, 2001: 150). Sivil toplum kavramı bireye vurgu yaparken, siyasal sistem içerisinde de yurttaş kavramı ön plana çıkar. Sivil toplum, bireyselliğin yok sayıldığı cemaat kavramına değil, yurttaşlık kavramına vurgu yapmaktadır. Batı’da yaşanan dönüşümler sonucu ortaya çıkan ve siyasal alanda ağırlığını hissettiren birey ve bireyin özerkliği sivil toplum çözümlenmeleri açısından merkezi bir öneme sahiptir. Modern anlamda bir sivil toplum oluşumunda birey veya yurttaş önemli bir belirleyici öge durumundadır. Sivil toplumun işleyişi bireyi temel alarak olmalıdır. “Sivil toplum, sınıfları, cemaatleri, etnik grupları birim olarak ele alan değil, birim olarak yurttaş temele alarak işler” (Kuçuradi, 1998 içinde Yıldız, 2004b: 86).

Sivil toplumun yurttaşlık kavramını temele alarak işleme, yurttaşı, pasif konumdan özne haline getirmektedir. Özne konumuna gelen yurttaş, siyasal alana da özne olarak katılmaya başlar. Özne konumuna gelebilmiş bireylerden oluşan bir sistemde, “ortak iyinin farklı algılanışı sonucu bireysel kimliklerin oluşumuna olanak tanıyan söylemlerin ve sembollerin oluşturduğu bir pratik halini alacaktır” (Sarıbay, 1994:19).

Birey sistem içerisinde kendi gücünün farkına varabilmelidir. “Gerçekten, kendi gücünün farkına varan ‘birey’ olmanın tadını hissederek yaşamaya başlayan birisi, herhangi bir mesele karşısında, ortaya net bir tavır koyarak, bireysel farklılığını ‘bir toplumsal çekim merkezi’ haline dönüştürerek, yani ‘bir siklon’ yaratarak, bunu çevresine ilan edebilir” (Yaman, 2000: 11). Bu şekilde bir yapılanma içindeki birey kendi ayakları üzerinde durabilen ve kendi özerkliğini gerçekleştirebilen bir birey tipidir. Sivil toplumun oluşabilmesi ve gelişebilmesi için bu tür birey tipi olması gerektirir. “Ama durum böyle değil ise, birey ihtiyaç duyduğu kişiliği bir başka çekim merkezinden ithal ederek (doğu kültüründen veya batı kültüründen) kendi öz güvenini kazanıyor ise, bu tür bir sivil modelin yürümediği gerçeği ortaya çıkmaktadır” (Yaman :11).

Sivil toplum konusunda yurttaşa yapılan vurgu, sivil toplum kavramının yurttaşlık olgusuyla yakın ilişki içinde olduğunu, hatta yurttaşlık bilincinin sivil toplum açısından hayati öneme sahip olduğunu ortaya koyar. “Demokratik toplumlarda, tüm yurttaşlar, bağımsız ve güçsüzdür; kendi başına hemen hemen birer hiçtirler ve kimse yardım etmesi için hemcinsini zorlayamaz, dolayısıyla, yurttaşlar özgür ve karşılıklı yardımlaşmayı öğrenmezlerse, mutsuzluk içinde her şeyden mahrum kalırlar” (Ergüden, 2001:7-8). Bu çerçevede sivil toplumun gönüllülük esasından hareket ederek yurttaşlık kavramını beraberinde getirmektedir. Yurttaşlık ve öne çıkan birey; ancak diğer yurttaşlarla sürekli birlikte olan bir birey tipi, sivil toplumun özelliğine uygun bir tiptir. Sivil toplum konusunda Gellner, modüler insanın belirleyici olduğunu ileri sürmektedir. Sivil toplumun gelişmesi için ‘modüler insan’ belirleyici bir öge olmaktadır. Modüler insan kavramı, belli bir eğitim seviyesine erişmiş, belli donanımlara sahip, yetenekleri ve sonradan kazandığı donanımlar sonucu yaşamda belli yerlere gelebilen bir insan tipini ifade etmek için kullanılmıştır. Modüler insanın ortaya çıkışı, “yerel kültürel cemaatlerin zayıflayıp milli

cemaatlere (ulus-devletler) dayalı daha büyük siyasi birimlerin ortaya çıktığı milliyetçilik döneminde tarih sahnesine girmiştir” (Gellner, 1994:98). Gellner’e göre modüler insan, sivil toplum konusunda bireye, yurttaşa karşılık gelmektedir. Sivil toplumun gelişmesinde belirleyici olan modüler insan, siyasal yapılanma olarak ulus-devletlerle birlikte ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, geleneksel değerlerin egemen olduğu, ulus-devlet yapılanmasının görülmediği toplumlarda modüler insan tipinin yetişmesi mümkün olmamaktadır. Modüler insan, Gellner’in tanımına göre modern dönem insanıdır. Bu insanın var olduğu siyasal yapılanma da modern dönemin siyasal yapılanması olan ulus-devlettir.

Sivil toplumda vatandaşlık kavramına yapılan vurgu, sivil toplumda bireylerin aktif birer özne konumuna gelmelerini vurgulamaktadır. Dolayısıyla kendini, cemaat gibi, toplumsal yapıların egemenliğinden kurtaramamış, sivil anlamda bir özne olamamış bireylerden oluşan sivil yapılar sivil toplum açısından bir anlam ifade etmezler.

Modern zamanda, sivil alanda olmak doğrudan özgürlük, özerklik ve yurttaş olmayı sağlamaz. Günümüzde popüler değerlendirmenin aksine sivil alanda bulunan her yapı sivil toplumun özgürleşmesini sağlamada yetersizlik gösterebilir. Sivil toplum neoliberal politikaların elinde birer araç konumuna gelebilir.¹⁷ “Sivil toplum, her derde deva olmadığı gibi, katıksız özgürlüğün ideal alanı da değildir. Onun mikro dünyalarında çok sayıda çatışma ve güç odakları ve dolayısıyla sömürü, baskı ve dışlama noktaları da vardır” (Hall, 1995 içinde Yıldız, 2004a: 47). Keane de sivil toplumun koşulsuz özgürlük, eşitlik, bireysellik ve çoğulculuk sağlamadığı görüşündedir (Keane, 1993: 32). Bu yüzden sivil toplum, sahip olduğu “sivil” kelimesinden dolayı kendiliğinden bir eşitlik, özgürlük, bireye yaşam alanı doğurmaz. Sivil toplum, kendi yapısı içinde her zaman demokratik bir işleyiş getirmez. Demokratik bir işleyiş, bir yapılanma ortaya koyabildikleri gibi, bu tür bir yapılanmayı ortadan kaldırmaya, kendi görüşlerince bir dönüşüm amaçlayabilirler. Giddens’a göre “küresel sahnede yeni yeni belirmeye başlayan ‘hak arama örgütleri’ ve ‘hükümet dışı yapılanmalar’, kendi başlarına herhangi bir idare mekanizması yaratamazlar; çünkü hükümetin varlık nedeni, bizzat bu grupların ileri sürdüğü farklı iddialar arasında bir mutabakata varmaktır” (Giddens, 2000:179).

¹⁷ Bkz. Ergüden , 2001

Buradan hareketle sivil toplum yapılanmasından anlaşılması gereken, toplumsalın parçalanması değil, belli ortak değerler üzerinde uzlaşmaya dayanan bir işleyiş olmalıdır. Sivil alan içinde karşıtlıklar, toplumsalın sonunu değil, farklılıkların biraradalığını amaçlamalıdır. Sivil alan içinde ortaya çıkan sosyal yapılanmalar, modern bir toplumda güç ve tahakküm üreten mekanizmalar olamaz. Çünkü bu tür sivil toplum örgütlenmelerinin doğası gereği modernliğin getirisi olan, demokrasi, eşitlik, yurttaşlık bilinci ile aynı doğrultuda olmaları gerekir.

Sivil toplum ilerici 'sivil' bir siyaseti konumlandıran mutlak bir kategori olarak kullanılmamaktadır. Çünkü, çelişkili idealleri gerçekleştirmek isteyen farklı toplumsal gruplar, zamanın farklı noktalarında, demokratik projeye destek olabilmekte, ilgisiz kalabilmekte ya da düşman olabilmektedirler (Yıldız, 2004a:49).

Bu açıdan sivil toplum örgütleri ile ilgili bir değerlendirme yapılırken demokratik bir yaklaşıma sahip olup olmadıkları üzerinde önemle durulması gereken bir noktadır. Sivil toplum içinde yer alan gönüllü birliktelikler birbirleri ile uzlaşmaya dayalı bir ilişki kurabilmelidir. Birbirleri üzerinde tahakküm kurmaya, baskı unsuru oluşturmaya dayalı yapılanmalar sivil toplumun işleyişine zarar verebilir.

1. 3. 1. Sivil Toplum-Devlet İlişkisi

Sivil toplum devlet dışı bir alandır. Fakat bu değerlendirme, sivil toplumun devlete karşıt olduğu şeklinde algılanmamalıdır. Sivil toplum devlet dışındadır; ancak devletin varlığına karşı bir direniş değildir. Sivil toplum-devlet ayrılığı iki ayrı alanı ifade etme amacıyla geliştirilen bir kavramsallaştırmadır. Bu ayrılık, devleti ortadan kaldırmaya veya devleti ele geçirerek yeni bir tahakküm ilişkisi kurmaya yönelmemelidir. Devletin varlığı, sivil alanın düzenlenmesi, sivil alanın demokratik ilkeler doğrultusunda yapılanması için gereklidir.

Sivil toplumun modern değerlerle paralellik göstermesi devlet ve sivil toplumun birbirini dengeleyici nitelikte olması gerekir. Sivil toplum ve devlet birbirini karşılıklı olarak dengeleyen sistemler olduğunda, sivil toplum demokrasiye katkı sağlayıcı nitelikte olur. Devlet ve sivil toplumun işleyişi bu şekilde ortaya çıktığında ve geliştiğinde, demokrasinin yerleşmesi ve işlemesi daha sağlıklı olacaktır.

Sivil alan, devlet müdahalesi dışında kalan bir alanı ifade etmek için kullanılmaktadır. Sivil toplum yapılanmaları, devletin politikası karşısında, bireysel ya da toplumsal talepleri dile getirerek, siyasal erkin karar almasını etkilerler. Sivil toplum örgütleri siyasetle ilgilidir. Devlet dışından, devletin işleyişine yön vermeye çalışırlar. Devletten destek gören bir yapılanma gerçek anlamda sivil toplum olma işlevini yerine getiremez.

Devlet ödeneklerine veya yardımlarına bağımlı, devlet tarafından yetki verilmiş veya yaratılmış örgütler (bu) sivil toplum tanımının dışında kalacaktır. Çoğulcu bir sistem içinde sivil toplum örgütlerinin, kendi kendine doğmuş, büyük ölçüde kendi kaynaklarından beslenen, yarışmacı, gönüllü ve özerk olmaları esastır (Erdoğan Tosun, 2001: 161).

Sivil toplum devletin müdahale alanı dışında kalan toplumu ifade etmektedir. Ancak, sivil toplum varlığını devam ettirebilmek için, devlete devletin kurumlarına ihtiyaç duyar. Devletin toplumun işleyişinin demokratik ilkelere uygun olmasını sağlaması ve bunu denetlemesi, sivil toplumun eşitsizlikler, tahakküm üstüne kurulu bir düzene geçmesini de engeller. Ayrıca demokratik bir devlet, sivil toplum örgütleri arasındaki dengesizliği, güçlü olan örgütün güçsüz, yeni yapılanmakta olan farklı bir duruş sergileyen örgütün faaliyet alanlarını ortadan kaldırmasını da engeller.

“Sivil toplum ve devlet birbirlerine anayasa ve birinin diğerine hak ve yükümlülüklerini vurgulayan yasalar ve gelenekler yoluyla bağlanır” (Shils, 1991:12-3). Sivil toplumun devletten “özerk” olduğu kabul edilir; ancak ondan tamamen bağımsız olduğu kabul edilmez. Sivil toplumun yaşamı içinse devlet, sınırlı olmalıdır. Bu da hukuk devleti ile sağlanır. Devlet, toplumsal yaşam için bireylerin özgürlüklerini güvenceleyen bir kurumdur. Aynı zamanda devlet, sivil toplum örgütlerinin örgütlenme hakları için de bir güvencedir. Bu güvenceyi de devlet, sivil örgütlerin güçlü olanlar karşısında baskıdan kurtulmaları yoluyla sağlar.

“Devlet gereklidir. Çünkü sivil toplumlarda ortaya çıkan çatışmalar ve ayrılıklar, ancak ulusal olarak uygulanan yasalar aracılığıyla çözüme kavuşturulabilir. Bu ulusal yasalar kendi kendine sivil toplumun içerisinden çıkmayacağına göre, bu yasaların oluşturulması ve uygulanması için, devlete ihtiyaç vardır” (Keane, 1994: 48). Devletin

olmadığı durumda, yasama organının ve yargı sisteminin işleyişi olmayacağı için, sivil toplumun da yaşama imkanı ortadan kalkacaktır.

Walzer'e göre "devlet sivil toplumu hem kendi bünyesinde toplar, hem de sivil toplum içinde bir alan işgal eder. Devlet, içinde hareket edilecek alanın çerçevesini belirler ve özerk grup örgütlenmesine ait etkinliklerin (siyasal etkinlik dahil) kurallarını düzenler" (Walzer, 1992: 33). Devlet bu açıdan bireyleri yaşam koşullarının iyileştirilmesi konusunda kendi bireysel amaçlarıyla bunun dışında da ortak değerlerde birleşmeyi sağlar.

Devlet, sivil toplumla arasında denge kurulabilmesi, bireyselliklerin daha rahat yaşanması ve toplumsalın devamı açısından olması gereken bir kurumdur. Denge kurulamadığı durumda, sonuç sivil toplum açısından totaliter bir yapıyla ya da toplumda bir kargaşa ortamının doğması ile sonuçlanabilir

Demokrasinin yaşayabilmesi ve kurumsallaşabilmesi için devlet ve sivil toplum dengesi önemli bir dayanak noktası oluşturmaktadır. Devlet toplumun her alanında baskı kuran, her şeyi belirleyici bir özellikte olursa sivil toplumun varlığı tehlikeye girebilir.

1. 3. 2. Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisi

Sivil toplum, modern bir kavram olması nedeniyle demokrasi ile yakından ilişkilidir. Demokratik bir siyasal yapıda, sivil topluma ihtiyaç duyulmaktadır. Sivil toplum demokrasinin temel niteliği olarak önemli bir noktadır. Özellikle günümüzde, sivil toplumculuğun moda kavram olması nedeniyle, sivil toplum demokratik bir yapının oluşmasında önemli bir noktaymış gibi görünmektedir. Oysa, şu nokta göz önünde bulundurulmalıdır ki, sivil toplumun olduğu tüm sistemlerde demokratik bir yapılanma olacak diye bir anlayış kabul edilemez. Sivil toplum demokrasiye zemin hazırladığı gibi, demokrasiyi engelleyici bir etkiye de sahip olabilir.

Sivil toplumun demokrasi açısından önemi, demokrasiye katkı sağlamasından ya da demokrasiyi engelleyici nitelikte olmasından kaynaklanır. Sivil toplumun demokrasiye olan katkısı da sivil toplum örgütlerinin farklılıkları ne derece barındırabildiklerine, bir toplumda hoşgörüyü ve uzlaşmayı ne derece oluşturabildiklerine bağlıdır. "Yurttaşlar, bir anlamda 'sivil örgütler alanı' olarak tanımlanan 'sosyal sektör' içinde yer alarak sivil

sorumluluk, toplum bağlarını yeniden sağlamak, vatandaşlığı diriltmek gibi işlevler üstlenme ihtiyacı hissederler” (Drucker,1994 içinde Yıldız, 2004a: 53).

Sivil toplum örgütlerinin işleyişleri demokrasi ile ilişkisi açısından önemlidir. Çünkü kendi iç işleyişlerinde demokratik değerleri hayata geçirebilen sivil yapılanmalar demokrasinin işleyişine hizmet ederler. Toplumda ortaya çıkan yapılanmaları oluşturan bireylerin karar alma sürecine özgürce katılabilmeleri, alınan kararlarda tek kişinin egemenliğinin olmaması, sivil toplumun demokrasiye katkısını sağlar. Ancak, görünüşte sivil toplum olarak görünen, karar alma, örgüt içi yapılanmada ortak çalışmanın olmadığı yapılar, demokrasi içinden demokrasiye yönelen bir tehlikedir. Erdoğan Tosun’a göre “kamusal alanın mikro dünyaları olan sivil toplum örgütlerinde alınacak kararlara katılım ya da bu örgütler aracılığıyla makro düzeyde alınacak kararların kolektif hale getirilmesi yoluyla demokratik meşruiyetin temeli de sağlamlaştırılmış olur” (Erdoğan Tosun, 2001: 53-54). Bu da sivil toplumun bireylere demokratik değerleri aktarmasını mümkün kılmaktadır.

Sivil toplum kavramı demokrasi ile birlikte düşünülen kavramdır. Bu kavramın bu şekilde değerlendirilmesinde, sivil toplum örgütlerinin demokrasiye yaptıkları katkı etkilidir. Ancak, günümüzde yaygın olarak kabul gören, sivil alan içinde her türlü yapılanmanın sivil toplum yapılanması olarak değerlendirilmesi, demokrasiyle uzlaşmayan yapıların göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Oysa sivil toplum örgütü olarak değerlendirilen yapılanmalar demokrasiyi amaç edinmiş olmalıdır.¹⁸ Sivil toplumun demokrasi ile olan ilişkisi eleştirel bir perspektifle değerlendirilmelidir. Aksi takdirde “sivil olan her yapılanma demokrasiye hizmet eder” gibi bir algılayış ortaya çıkabilir. “Devletten bağımsız, gönüllü ve iyi niyetli bir örgüt olmak nasıl sivil toplum kuruluşu olmaya yetmiyorsa sivil olmak da demokratik olmaya yetmiyor” (Yıldız, 2004a: 56).

Sivil toplumun demokrasiye ne derece katkı sağladığı, bu tür yapılanmaların demokrasiyi amaç veya araç olarak görmelerine bağlıdır. Demokrasiyi araç olarak gören yapılanmalar, sivil toplum olmanın yolunda en büyük engel teşkil etmektedir. Çünkü amaç,

¹⁸ Bayramoğlu, Fethullah cemaati ile ilgili “sivil inisiyatiften” kaynaklanan bir hareket diye bahsetmektedir, ama diğer taraftan madalyonun diğer yüzündeki berrak olmayan noktaları sıralamaktadır. Bayramoğlu cemaatin devletçi çerçevede hareket etmesini vurgulamaktadır. Bkz. Bayramoğlu, 2001:255-256

demokrasiyi araç olarak görüp siyasal erki ele geçirmek ve toplumu kendi ideolojisi yönünde dönüştürmek olduğunda sivil toplumun yaşama ihtimali ortadan kalkar. Mahçupyan'a göre toplumdaki bireyler belli isteklerini gerçekleştirmek için bir araya gelmiş olabilirler. Ancak bu durum onlara doğrudan bir ilerlilik özelliği vermez. Nazi Almanyası'nda birçok sivil kuruluşun ortaya çıkması ve devletin politikalarına destek vermesi bunun bir göstergesidir (Mahçupyan, 2000a: 131). Bu durumda sivil toplumun varlığı imkanı ortadan kalkacaktır.

“Sivil toplumu sadece devletin karşında konumlandırmak bir süre sonra katılımcılığın yerini kimlikçiliğin almasına neden olabilmektedir” (Kadıoğlu, 2001 içinde Yıldız, 2004a: 57). Sivil toplum koşulsuz bir özgürlük alanı olmadığı gibi, toplumun demokratikleşmesine de zarar verici bir hareketi de içinde barındırabilir. Önümüzdeki bir perdeye bakarken, sadece perdeyi görmek, perdenin arkasındakileri kaçırmamıza neden olabilir. Sadece perdeyi görmek, perdenin kumaşının cinsini ve rengini bilmeyi sağlar. Oysa perde, aynı zamanda arkasında başka şeylerin olduğunu da ifade etmektedir.

Sivil toplumla ilgili olarak buraya kadar değinilenler, sivil toplumun, eşitlik, katılımcılık, çoğulculuk, özgürlük ve özerklik gibi değerlerle uyum içinde olduğunu ifade etmektedir. Sivil toplum olarak değerlendirilen alanda ortaya çıkan örgütlenmelerin bu çerçevede değerlendirilmeye tabi tutulması gerekir. Sivil toplumun gerçek işlevini yerine getirebilmesi, herhangi bir kurumun veya sınıfın elinde bir araç halinde bulunup bulunmadığına bağlıdır.

1. 4. SİVİL TOPLUM, BİREYİN ÖZERKLİĞİ VE TAHAKKÜM İLİŞKİSİ

Sivil toplumun birey özerkliğine dayalı, devletten ayrı bir yapılanma olması gerekir. Ancak devletten ayrı olmak sivil toplum olmada yeterli değildir. Birey sivil toplum içerisinde devletin tahakkümünden kurtulurken, katıldığı sivil yapılanma içinde yeni bir tahakküm ilişkisinin içine girmemesi gerekir. Birey kendine ait bir yaşam alanı açmalı ve bu açtığı yaşam alanı içerisinde tahakküm ilişkilerinden uzak olmalıdır. Siyasi erkin karar alma süreci içinde yer almalı, bu karar almada grubun birey üzerinde bir egemenliği olmamalıdır. Sivil toplum yapılanmaları analiz edilirken, her türlü grup bu çerçeve içinde yer almamalıdır. Sivil toplum romantikleştirilerek yapılan bu tür değerlendirmede her sivil

unsur sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeler de neoliberal politikalar çerçevesinde demokrasinin gereği olarak ortaya konulmaktadır.

Sivil toplum adına çizilen bu çerçevede bireyin özerkliği, demokrasiye yaptıkları katkı, işleyişlerinin demokrasiye uygun olup olmaması sivil toplumun belirleyici unsurları olmaktadır. Sivil toplumla ilgili yapılan analizler bu unsurları göz önünde bulundurmalıdır. Sivil toplum örgütleri bir yandan demokrasi talep ederken; diğer yandan da kendi içlerinde demokratik işleyişi gerçekleştirmiş olmalıdır.

Sivil toplumun bir özelliği de “ ‘siyasi’nin sultasından kurtulabilmiş ilk toplumsal sistem oluşudur” (Mardin, 2004b: 13). Siyasal erkin baskısından kurtulabildiği oranda birey kendi özerkliğini kazanır. Siyasilerin sultasından kurtulurken, diğer yandan yeni bir sulta ilişkisine dönmemelidir.

Sivil toplumun yaşayabilmesi için devletin varlığına ihtiyaç vardır. Tarihsel süreç içerisinde insanlar arasındaki ilişkileri dengeleyici ve tarafsız bir güç olarak devlet ortaya çıkmıştır. Hegel’e göre devlet tahakküm ilişkisi kuran bir kurum değil tersine bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin teminatı olan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır (Mardin, 2004b: 14). Bireyler toplum içinde, baskıcı cemaatlerin baskısından devlet sayesinde kurtulurlar. Böylece toplum içindeki bireyin özgürlükleri devlet tarafından yasal güvenceye alınmış olur. Bununla birlikte, devletin özgürlüklerini koruduğu gruplar, özerk kuruluşlarla devletin karar alma sürecinde söz sahibi olurlar (Yıldız, 2004a: 87).

Merkezi devletin varlığı sivil toplumun geleceğini, bireyin özerkliğini koruması açısından ayrı bir yere sahiptir. Dolayısıyla devlet, sivil toplum açısından bir tahakküm merkezi değil, sivil yapılanmaları düzenleyen bir üst kurum niteliğine sahiptir. Mutlak anlamda, devlet, sivil toplumu engelleyici bir özelliğe sahip olacak diye bir durum söz konusu olamaz. Ancak devletin niteliği önemlidir. Devlet toplumun her kesimi üzerinde belirleyici oluyor ve toplumsal üzerinde mutlak belirleyici bir konumda bulunuyorsa o zaman sivil toplum açısından devletin, düzenleyici bir işleve sahip olduğu söylenemez.

Her türlü devlet, toplumun yaşantısından doğuyor, bireyleri aşıyordu. Ayrışık iktidar sahiplerinin birbirleriyle denge sistemleri üstünde kurulu Batılı bir devlet ile ayrışık iktidarlara ilke olarak dışlayan Doğulu bir devlet, iki farklı devlet türü oluşturuyordu. Bu ikinci tür devlet, yapısı gereği her şeyi bilebiliyor ve yapabiliyordu. Herkesin boyun eğmeye zorlandığı bütüncül, Ortodoks, karşıtlığı

reddeden, yeni sentezlere karşı, yalnız kendisiyle olan yeniye evet diyen, gücünü kendini tekrarlamaktan alan bir ideolojisi vardı. Tekrara dayalı politik toplumda düşünce, yaşama ve gelişme olanağı bulamıyordu (Küçükömer, 1994: 131-133).

Günümüzde neoliberal politikalar sonucu, devletin tüm alanlardan çekilmesi ön görülmektedir. Sivil topluma devlet tarafından yapılacak müdahale “sivil toplumu yavaş yavaş boğacağından” (Sarıbay, 1994: 16) dolayı endişe verici olmaktadır. Oysa devletin hiçbir şekilde müdahale edemediği durumda, bireyler üzerinde güçlü olan gruplar yeniden tahakküm kurabilir.

Devletin varlığının nedenlerinden biri, yasal düzenin kurulması ve bu düzenin korunmasıdır. “Yasal düzenin korunması, bireyin özerkliğini ve özgürlüğünü korumak için de gereklidir” (Yıldız, 2004a: 43). Yasal işleyişin sağlanabildiği bir toplumda, bireylerin hak ve özgürlükleri hukuk ile güvence altına alınmıştır. Hukukun üstün olduğu ve bireyin temel hak ve özgürlüklerinin yasalarla belirlendiği siyasal yapılarda, sivil toplum açısından önemli olan birey özerkliği ve özgürlüğü, demokrasi, çoğulculuk, eşitlik gibi değerler daha kalıcı bir şekilde oluşacaktır.

Sivil toplumun bireylerin yaşam alanını genişletmesi ve bireysel özerkliklerini yaşayabilmesi “sivil toplumu bir tahakküm ilişkisi alanı haline getirmekten kaçınan bireylerin/grupların çoğalmasını sağlamakla olabilir” (Sarıbay, 2003: 23). Sivil toplumu bir tahakküm ilişkisi haline getirmeyi amaçlayan, toplumda kendi egemenliğini sağlamaya çalışan sivil örgütlenmeler sivil toplumu yeni bir tahakküm ilişkisinin görüldüğü alana çevirebilir. Şeyhin egemenliğinin bulunduğu bir yapıda demokratik bir işleyiş görülmeyebilir. İlişkiler mutlak itaate dayalı kurulabilir. Oysaki sivil alanda bireyler her türlü baskıdan kurtulmuş olmalıdır.

Sivil alanda ortaya çıkan ilişki türleri, bireyler arasında eşitlik temelinde ortaya çıkmalıdır. Oysa “her açıdan ‘eşit bireyler arası bir işbirliği’nin doğal uzantısı olarak kurulması gereken toplumsal ilişki, bir anda kaçınılmaz olarak ‘şef-militan’, ‘şeyh-mürit’ veya ‘amir-memur’ ilişkisine dönüşüvermektedir” (Yaman, 2000: 11-12). Bu tür bir ilişki de sivil toplum örgütlenmelerinde ve sivil alan içerisinde yeni bir tahakküm ilişkisine yol açmaktadır. Her türlü otoritenin birey karşısında mutlak anlamda egemen olduğu, itaat esasına dayalı bir ilişki türü. Her türlü eleştiri ortamından uzak, ast-üst ilişkisinin her an

egemen olduğu, yukarıdan gelen emirlerin sorgusuz sualsiz yapılmasını öngören bir işleyiş. Bu işleyişin de sonuçlanacağı nokta bireyin bireysel hak ve özgürlüklerinin tanınmadığı, tek kişinin mutlak anlamda hüküm sürdüğü bir yer olacaktır.

1. 5. SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ İŞLEYİŞLERİ

Dünya çapında yaşanan değişimler sonucu, kapitalist sistem alternatifsiz kalmış ve dünyada “demokrasıcılık” adına, demokrasinin bir unsuru olarak “sivil toplumculuk” yapan akımlar artmıştır. Her sivil unsurun sivil toplum olarak değerlendirilmesi başlamıştır. Özellikle Türkiye’de her türlü sivil yapılanma sivil toplum kuruluşu olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Sivil toplumculuk sonucu, Osmanlı’da sivil toplum örgütleri arayanlar, dinsel cemaatleri bu tür yapılanma içinde değerlendirenler ortaya çıkmıştır.¹⁹ Kitlelerin umutsuzluk içinde bulunmaları nedeniyle, İslamın “Asr-ı Saadet” dönemine dönmeyi, kitleleri bu şekilde içinde düştükleri durumdan kurtarmayı, onlar için umut olarak ortaya çıkan ideolojilere bağlı örgütler de sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmektedir. Evrensel boyutta hız kazanan din olgusunun da bu değerlendirme açısından önemi büyüktür. “Sivil toplumcu aydınlara yönelik toplumsal proje üretme aşamasına geçerek üstü kapalı biçimde ya da açıkça iktidarı hedefleyen dinsel akımlar (daha özelde İslamcı düşünceyi benimseyenler), sloganlarının benimsenip kiteselleşmesi yolunda önemli ideolojik mevziler kazanıyorlar” (Bulut, 2004: 30).

Bu süreç içerisinde, yükselen dini değerler sonucu, dini örgütlerin sayısında da bir artış olmuş ve bu farklılıklar da birer tanınma talebi olarak sivil toplumculuk içinde değerlendirilmiştir. Oysaki sivil toplum örgütlerinin, buldukları alan olarak sivil olmalarının dışında, kendi iç işleyişleri açısından da, sivil toplumun özelliklerini göstermeleri gerekir. Bunların başında da bireyin özerkliği ve sivil toplum örgütü içinde karar alma mekanizmasında söz sahibi olabilmesi gerekir. Çünkü sivil toplumda birey ön plandadır.

Toplumdaki çelişkilerin, mistik kaynaklara bağlanıp, bireyin kendini ifade etmesi engellenirken, bu dünyayla ilgili sorunlar, dini inancın gereği olan “öteki dünya” inancı ile

¹⁹ Bkz. Bayramoğlu, 2001; Göle, 2002; 2004; Vergin, 2000. Ancak bu sosyal bilimciler dinsel hareketleri, iktidar hedeflerinden dolayı tam olarak bir sivil toplum çerçevesinin içine yerleştirememektedirler.

ve şeyhe veya cemaat liderine başvurarak çözüm aranmaktadır. Bireyin tarikat veya cemaat içinde yeni bir bağımlılık zinciri ile kendini gerçekleştirme engellenmekte ve “din adına ortaya hurafelerle dolu bir zihniyet” (Sarıkoşuncu, 2004: 59) çıkmakta ve bu zihniyet toplumda egemenlik kurmaktadır. Ulaşılması gereken yer dinin kaynağıdır.

Sivil toplum yapılanmaları bireysel etkinliği ön plana çıkarmalıdır. “Bireysel etkinliği öne çıkarmayan, hatta bireyin kendini ‘birey’ olarak yok sayan” (Erdoğan Tosun, 2001: 219) yapılanma sivil alanın içinde bulunabilir; ancak sivil toplum olma niteliği göstermemektedir. Çünkü bireyin katıldığı sivil yapılanma içerisinde “mutlak itaat” içinde bulunması yeni bir tahakküm ilişkisi doğuracaktır. Mutlak anlamda itaat, şüphesiz bir bağımlılık, demokratik bir yapılanmaya zarar verecektir. Oysa sivil toplum örgütleri, her türlü eleştiriye kendi içinde de açık, bireyin kendini ifade edebildiği, yeri geldiğinde kendi grubunun baskısına direnebildiği, liderini eleştirebildiği, demokratik değerleri kendi içinde içselleştirebildiği bir işleyişe sahiptir.

Ayrıca sivil toplum unsuru olarak değerlendirilen cemaatler ve tarikatlar birey ile Tanrı arasına girerek öte dünya ile ilgili bu dünyada yeni bir baskı mekanizması yaratmaktadır. İslamiyetin özünde karşısında olduğu bir din adamları sınıfı, yani bu işin ticaretini yapan, dini siyasal ve maddi amaçları doğrultusunda kullanan, İslam toplumlarında görülmüştür. Tanrı ile kul arasına kimse giremezken, toplumda bunu kullanarak yeni iktidar merkezleri oluşturulmuştur. “İslamiyetin özünde, böyle parçalayıcı düşünceye, harekete yer yoktur. Ne var ki, yanlış yorumlar İslam’daki hoşgörüyü yok etmiştir” (Sarıkoşuncu, 2004: 61). İslamiyetin ilk dönemlerinde ortaya çıkmayan bu ruhban sınıfı daha sonraki dönemlerde, siyasal otoritenin gücünü pekiştirebilmek için, cemaat yapılanmasını kullanmıştır. Bu yapılanma zaman içerisinde yeni bir tahakküm mekanizması oluşturmuştur. Oysa günümüz sivil toplum örgütlerinde, sivil toplum örgütü olmanın amacı, bireyin farklılıklarını yaşayabilmesi ve bunları siyasal erk karşısında koruyabilmesidir. Aynı zamanda sivil toplum örgütlerinde birey kendini ifade edebilmelidir. Bireyin iradesinin ortadan kaldırıldığı, bir kişinin egemen olduğu yapılanmalarda, sivil toplumun “olması gereken” özelliklerinin bulunduğu bahsedilemeyebilir.

“Sivil toplum örgütlerinde gönüllülük ve bireysel bilincin ön planda tutulması temel özelliklerden biridir” (Saylan, 2003: 258). Sivil toplum konusunda bireysellik olgusu hemen hemen tüm düşünürlerin üzerinde hem fikir oldukları bir noktadır (Bkz. Yaman, 2000; Vergin, 2000; Gellner, 1993). Ancak bu bireyselliği değerlendirme farklıdır. Bireysellik sadece devlet karşısında konumlanmada değil, bireyin içinde bulunduğu sivil toplum örgütü içinde de bulunması gereken bir özelliktir. Devletin bireyin temel haklarını gözetmediği kadar, sivil toplum örgütünün de üyesi olan bireylerin temel hak ve özgürlüklerini gözetmesi gerekir. Sivil toplum yapılanmalarında “kişiler belirli bir toplumsal amaçla çıkar birliği ve işbirliği yapmak için biraraya” (Yücekök, 1997: 38) gelmiş olmalıdır.

“Sivil toplum kuruluşu yasal olarak kurulmuş dernek, vakıf olarak hesap veren, kendi içinde şeffaf olan bir örgütlenmedir, oysa cemaatler, tarikatlar kapalı bir yapıdır” (Akşit, 2005). Tarikatların kendi içinde kapalı yapılar olmaları, bireyi cemaat içinde ele almaları, bireyselliğin ortadan kalkmasına neden olacaktır. Bu da sivil toplumun doğasına aykırıdır. Cemaat türü yapılanmalar “ne kadar hiyerarşikse, kendi dışındakileri de tanımıyorsa, kapalıysa, bireyi tanımıyorsa sivil toplumun dışındadır” (Akşit, 2005). Kendi içinde sivil toplumun özelliklerini gösteremeyen bir yapılanma sivil toplum örgütü olmaktan uzaktır. “Hiyerarşik denetime tabi olmadan kurulmuş, devlete muhalefet ederek, onu eleştirerek, onu daha demokratik olmaya, daha şeffaf olmaya davet edecek bir yapılanma” (Akşit, 2005) sivil toplumdan beklenen bir yapılanma şeklidir. Amaç devleti ele geçirmek değil, devlette yanlış giden bir şeyleri eleştirerek bu yanlışların ortadan kalkmasını sağlamaktır. Demokratik bir sistem içinde sivil toplum örgütleri, gönüllü olarak biraraya gelen “birey”lerin oluşturduğu, özerk, maddi açıdan kendi kaynaklarından beslenen bir işleyişe sahip olmalıdır.

Sivil toplum örgütleri, tek başına mücadele edemeyecek durumda bulunan grupların da kamusal alanda temsilcisi olma durumundadır. Bu şekilde işleyen bir sivil toplum örgütü, demokrasi için güçlü bir alt yapının temelini oluşturabilir (Erdoğan Tosun, 2001: 182). Demokratik bir sistem ve demokrasiye dayalı bir işleyiş ve bu işleyişin demokrasiyi geliştirici yönde olması sivil toplum örgütlenmelerinin temel niteliklerindedir.

İdeolojik bir araç haline gelmiş olan sivil toplum yapılanmaları, demokratik sistemden faydalanan; ancak demokratik sistemin işleyişini engelleyici bir yol izleyeceğinden sivil topluma da zarar verebilir. Sivil toplumla ilgili değerlendirme yapılırken, sivil toplumculuğa kaymadan, sivil toplumu idealize ederek her türlü yapılanmayı bu tür örgütlenme şekline sokmadan analiz yapılmalıdır. Türkiye, şüphesiz Batı dışı bir toplumdur. Batı'ya özgü bir yapılanma olan sivil toplum örgütleri, Batı'dakinden farklı olacaktır. Ancak bu farklılık sivil alan içinde bulunan her türlü yapılanmanın sivil toplum örgütü olmasını gerektirmez.

Sivil toplumla ilgili analizde bulunurken, ilk olarak bu tür yapıların devlet içi mi yoksa devlet dışı mı oldukları önemli bir noktadır. Ancak sivil alan içindeki yapılanmalar, sivil toplumun diğer unsurlarını da kendi içinde barındırmalıdır. Buraya kadar değinilen sivil toplumla ilgili özellikler genel olarak sivil toplum örgütlerinin özellikleri ve işleyişleri ile ilgili olan özelliklerdir. Araştırmanın bu bölümünde ortaya konulan sivil toplumla ilgili sonuçlar, bir sivil toplum örgütünün taşıması gereken özelliklerdir. Eğer bir sivil örgütlenme bu tür özellikleri taşımıyorsa, sivil toplum örgütlerinin varoluş nedenine ters düşecektir.

Bireyin ve bireyselliğin ortadan kaldırıldığı, sivil toplum örgütlerinin demokratik işleyişten uzak oldukları bir sistemde, yapılanmalar her ne kadar sivil alan içinde olsalar da yeni bir tahakküm ve baskı unsuru oluşturacaklardır. Bu tür yapılanmalar içinde olan bireylerin de niçin bu tür bir yapılanma içinde bulduklarını ve bu yapı içindeki kendi yerlerini sorgulamaları gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM

2. 1. OSMANLI'DA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

2. 1. 1. Osmanlı Siyasal Kültürü ve Devlet Anlayışı

Osmanlı Devleti'nde siyasal erk, toplumun her alanında egemenlik kurmuş, toplumun her alanını hükümdar istediği gibi şekillendirebilmiştir. Dolayısıyla, siyasal erkten özerk bir alan Osmanlı Devleti'nin hiçbir döneminde varolmamıştır. Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü dönem itibariyle tarım toplumu niteliğine sahiptir. Bununla birlikte Avrupa'nın feodal biçimdeki devletlerinden farklıydı. Merkezi otorite belirleyici konumdaydı. Ancak merkezi otoritenin bu konumda olması, özerk yerel toplulukların olmaması anlamına gelmez. Osmanlı toplumunda ise yerel topluluklar, Avrupa'nın feodal düzenindeki yerel topluluklarından farklıdır. Osmanlı'daki sivil kurumlar devlet üzerinde frenleyici bir konumda, bağımsız bir konumda bulunmamıştır. "Osmanlı'da nihai güç olan sultan, halkın anlayışında 'zillullah-i fil alem' yani, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak yer alıyordu" (Güneş, 1983: 93-94). Bu şekilde bir yönetim ve hükümdarın aşkın bir güçle kendi meşruiyetini ve egemenliğini mutlaklaştırdığı bir düzende siyasal erkin müdahalesinden uzak sivil toplumun varlığından söz edilemez. Siyasal erkin din ile güçlendirilmesi, öte dünyaya referansta bulunarak halk devlete hem dinin etkisi ile hem de siyasal yapının gereği itaate zorlanmıştır. Din siyasi otoritenin elinde egemenlik kurmanın bir aracı haline gelmiştir.

Mahçupyan'a göre "İslamiyet, siyasal açıdan değerlendirildiğinde, dünyevi hükümdara riayet etmeyi de bir ibadet telakki ettiği için, din de devleti güçlendirmektedir" (Mahçupyan, 2000b: 55). Devletin teokratik görünüşte olması, siyasal erke de bir aşkınlık anlamı yüklemiş ve siyasal erk kutsallık kazanmıştır. "Osmanlı siyasal sisteminde devlet, toplumun üzerinde, ondan bağımsız, her şeye kadir, adeta tanrılaştırılmış bir yüce varlık olarak algılanmıştır" (Özbudun, 1990: 64). "Şeyhülislam gibi İslam'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en yüksek makamı, hiçbir zaman bir ruhani otorite merkezi olamamış, devlet buna kesinlikle müsaade etmemiştir" (Ocak, 2004: 80). Ayrıca Türk tarihine baktığımızda, bu süreç içerisinde, Türklerde devletin her zaman halka hükmettiği ve halktan mutlak itaat beklediği görülmektedir. Devleti oluşturan topluluklarda belli kesimler dışında, devlete muhalefet söz konusu olamazdı. Muhalif olanların ise, etkisi kırılmaya ve

bu muhalefet yok edilmeye çalışılırdı. Osmanlı'da Batı Avrupa'daki tarzda kurumlaşmış, kendini açıkça ifade eden, siyasal erke karşı duran bir muhalefetin yaşamasına izin verilmemiştir.

Osmanlı siyasal yapılanması içinde, Batı Avrupa toplumlarında olduğu gibi, devlete muhalif olma, belli kesimlerin dışında pek görülmemiştir. Osmanlı Devleti'nde siyasal yapı merkezîyetçi bir konumdaydı. Merkezîyetçi yapı içersinde muhalefet oluşturan, merkeze karşı çıkan unsurlar sapıklıkla nitelendirilmiş ve toplumdan dışlanmıştı. Siyasal alandaki bu anlayış, toplumun sivil alanında da kendini göstermiştir. Yönetimde egemen olan İslamiyet'in Sünni yorumu karşısında, İslamiyet'in diğer yorumları, sapkınlıkla, İslam dışı olmakla suçlanmışlardır. Devlette egemen olan İslamiyet'in Sünni yorumu karşısında, diğer farklı yorumların yaşamasına, kendilerine ifade etmelerine izin verilmemiştir. Osmanlı'da, İslam'ın Sünni inancı devlete egemen olmuş, diğer mezhepler toplumda yok edilmeye çalışılmıştır. Alevi-Yörük topluluklar sürekli toplumdan dışlanmışlar ve farklı dönemlerde "asi" özellikler sergileyebileceklerinden dolayı, yoğun baskıya maruz kalmışlardır.²⁰

Osmanlı'da varolan tarikat yapılanmaları, lonca örgütü sivil toplum unsuru olarak değerlendirilmektedir (Bkz., Çaha, 2003). Ancak merkezi idarenin dışında, sivil alan içinde yer alan, "çoğulcu bir yapının unsuru" görünümündeki bu tür topluluklar sivil toplum kavramından çok farklıdır. Bu topluluklar çoğulcu olabilir, merkeze karşı koyabilir; ancak üyelerine sivil toplumdan beklenen ve sivil toplum içinde görülen türde bir özgürlük alanı yaratamamışlardır.²¹ Osmanlı'da sivil toplum unsuru olarak görülen tarikatlar, devletin siyasal iktidarını toplumsallaştırma ve meşrulaştırma araçları olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bunu gerçekleştirebildikleri ölçüde varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.

Osmanlı'da siyasal erki elinde bulunduran sultanlar, manevi ve cismani otoriteyi birleştirerek, yani kendi siyasi iktidarlarını din ile destekleyerek, otoritelerini güçlü tutmuşlardır. Güçlü siyasi otorite, bu gücünü sürekli kılmak için herhangi bir muhalif hareketin yaşamasına izin vermemiştir. Çünkü, siyasal erk kendi gücünü sürekli kılabilmek,

²⁰ Bkz. Mardin, 2004b

²¹ Bkz. Gellner, 1995: 35

kendi iktidarını uzun ömürlü tutabilmek için, her türlü muhalefeti sindirme yoluna gitmiştir. Osmanlı'da kamu düzeninin sağlanması bu şekilde gerçekleşmiştir.

2. 1. 2. Osmanlı'da Sivil Toplum Unsuru Olarak Tarikatlar?

Din, özünde toplumların sivil bir unsuru olmasına rağmen, Osmanlı Devleti karşısında ciddi bir varlık gösterememiştir. Osmanlı'da din padişahın daha üst bir konumda bulunmamıştır. Devletin ve padişahın kutsallığı din tarafından desteklenmiştir. Osmanlı'da padişahın kararlarının dine uygun olup olmadığına karar veren şeyhülislam, hiçbir zaman siyasi bir yetkiye sahip olmamıştır. Sadrazamın yetkilerini ele geçirme teşebbüsünde bulunan bazı şeyhülislamlar olmuş; ancak bunun bedelini canları ile ödemişlerdir.²² Hanedanlar, Osmanlı devlet yönetiminde hem bu dünyayı hem de dini ellerinde bulunduruyorlardı. Bundan dolayı da çoğu kimse dinin bu dünyayı yönettiği yanılığına kapılmıştır. Oysa bu dünya dini yönetmiş ve egemenliğini pekiştirmek için dini kullanmıştır (Kılıçbay, 1999: 33).

Osmanlı'da hükümdarın siyasi otoritesi din ile pekiştirilmiştir. Din kurumunun başı olan şeyhülislamın atanması ve görevden alınması, sultanın elindeydi. Yani Osmanlı'da dinin örgütlenmesi devletin bir kurumu olan şeyhülislamlık çatısı altında, devlete bağlı olarak gerçekleşmiştir. Dinin başı olarak görülen kişinin padişah tarafından atanması ve padişahın bu makama istediği kişiyi atayabilmesi, bu makamdakini istediği zaman görevden alabilmesi, padişahın mutlak iktidarının bir göstergesidir. “Bu, Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam'ın devletin hakimiyet ve kontrolünde olduğunu gösterir. O halde inanç olarak İslam'ı kuvvetle öne çıkaran Osmanlı Devleti, sıra onun kurumsallaşmasına geldiğinde, onu devletin hakimiyetine sokmakta tereddüt etmemiştir” (Ocak, 2004: 80).

Padişahın çıkardığı fermanlar “dine uygundur” şeklinde onay alarak halk üzerinde inandırıcılığını pekiştiriyordu. Şeyhülislam da bu kararları verirken padişahın isteklerine uyuyordu. Osmanlı'da sanıldığı gibi, din devletin üstünde olmamıştır. Devletin kutsallığı, dinin kutsallığından her zaman bir adım önde gelmiş; devletin bekâsı için gerekli görülen kararlar alınmış ve uygulanmıştır.

²² 1633 Aralık'ta İlk Şeyhülislam katli (Ahizade Hüseyin Efendi) yaşanmıştır. Bkz. Uzunçarşılı, (tarihsiz):193

Osmanlı toplumunda İslamiyet içinde farklılık olan Alevi-Şii unsurlar devletin geleceğini tehlikeye düşürebilecekleri şüphesi ile sürekli baskı görmüşlerdir. Devlet toplumda o kadar belirleyici bir egemenliğe sahiptir ki, Mardin'in tespiti de bunu destekler niteliktedir. Mardin'e göre, "Bağımsızlık belirtileri gösteren dinsel liderler kovuşturulur ve etkisiz duruma getirilir. Osmanlı bürokratlarının üstlendikleri bu koruma işlevinin formül olarak açıklanma biçimi Din ü Devlet'tir. Burada "din" başta gelir, oysa asıl korunmaya çalışılan devlet'tir" (Mardin, 2004b: 209).

Osmanlı'da dini kurumlardan olan camiler, mescitler, tekkeler, maddi olarak sultan ve onun yakınları tarafından desteklenmişlerdir. Dolayısıyla bu tür kurumlarla devlet arasındaki bağ sürekli güçlü tutulmuştur. Bu ilişki devletin bu kurumlar üzerinde sürekli güçlü olmasını sağlamış ve egemenliğini pekiştirmiştir. Din kurumu, devlet politikalarına destek veren bir konumda varlığını sürdürebilmiştir. Sivil alan içinde görülen bu tür işleyişler devlet dışı, devlete muhalif bir konumda bulunmamışlardır. Devletle aralarında her zaman devletin istediği yönde bir ilişki olmuştur. Bu tür kurumlar devletin inancı olan İslam'ın Sünni yorumunu halka aktarmaya, halkı devlete bağlamaya hizmet etmişlerdir. Bu işlevi yerine getiren, dini Sünni inanç çerçevesinde farklı yorumlayan tarikatlar iyi bir örnek oluşturmaktadır. Sünni tarikatlar dışındaki dinin diğer farklı yorumları engellenmiştir. Sünni tarikatlar ise sahip oldukları işlevi yerine getirmeye çalışmışlardır. Ve buna hizmet ettikleri ölçüde bu kurumların yaşamalarına izin verilmiştir.

"Örgüt yapısı yanında, devlet kadroları için eleman yetiştirmeleri, vakıfların yönetiminde görev almaları, aslında onları devlete yakınlaştıran unsurlardı. Bu yapı içinde dinin resmi kanadı devletin kontrolü altında tutulmuş, din devlet otoritesine alttan alta hizmet etmiştir" (Sakaoğlu, 1983: 264). Çoğu Osmanlı padişahının tarikatların mensubu oldukları; padişahların tarikatları kamuoyu oluşturma, devlete olan desteği artırma, sultana karşı muhalefeti kontrol etme ve yok etmeye çalışma gibi işlevlerde kullandıkları bir gerçektir. Tarikatlarla ilgili sivil nitelmesi, askeri kesimin dışında kalabilmesi açısından geçerli olabilirse de, genel olarak bakıldığında tarikatların bir ayaklarının askeri kesimde (yeniçeriler içinde), bir ayaklarının ticaret alanında (loncalar) olduğu görülür (Erdoğan Tosun, 2001: 217). Osmanlı'da sivil toplum örgütlenmelerinin başında tarikatlar

gelmektedir. Osmanlı toplumunda aracı kurumlar olarak ortaya çıkan tarikatlar, devletle birey arasında birer köprü işlevi görmüşlerdir. Mardin'e göre, devlet ile toplum arasında bugünkü anlamda sivil toplum unsurlarının bulunmayışı nedeniyle bu tür gurupların işlevini tarikatlar yerine getirmiştir (Mardin, 1986: 57). Tarikatlar bir boşluğu doldurmuştur, ancak bu dolan boşluk sivil toplumun özerkliğini sağlayıcı şekilde değil; sivil unsurların da devlet otoritesine boyun eğdirilmesine hizmet ederek dolmuştur. Kısacası tarikatlar ara kurum olarak devlete itaati sağlayan "sivil unsurlar" olmuşlardır. Tarikatlar ara kurumlar olarak bir işleve sahip olmuş olsalardı, Osmanlı toplumundaki tüm tarikatların rahatça faaliyetlerini sürdürebilmeleri gerekirdi. Oysa uygulamada bunun böyle olmadığı, tam tersine Sünni koldakilerin rahat bir ortam buldukları bir gerçektir.

İslam dinine dayanan Osmanlı'da toplum dini farklılıklara göre gruplandırılmış, Osmanlı tebaası içinde her dini grubu, kendi içinden seçilmiş en yüksek din adamı o topluluğu düzenlemek ve yönetmekle görevlendirilmiş, devlet memuru gibi sultana bağımlı kılınmıştır. Bu hoşgörüyeye dayalı düzen içinde farklılıklara sağlanan bu hoşgörü ortamı, ancak farklılıklar sultanın üstünlüğünü ve otoritesini kabul ederse devam ediyordu. Osmanlı'daki bu işleyiş modern anlamda birey ve bireyin özgür iradesini temel almaktan uzaktı (Erdoğan Tosun, 2001: 209). Yani Osmanlı içinde görülen farklı dinlere ve cemaatlere mensup olan toplumsal birlikler patrimonyal ilişki içerisinde işleyişlerini sürdürmüşler ve bu işleyiş içerisinde devletten özerklik sağlayamamışlardır.

Osmanlı'da sivil toplumun bir unsuru olarak görülen tarikatlara bakıldığında, bu gurupların bireyi ön plana çıkaran, özerk ve özgür bir bireyi amaçlayan kurumlar olmaktan uzak oldukları görülür. Bu bağlamda, Osmanlı'daki tarikatlar sivil toplum kuruluşu olarak değerlendirilemez. Çünkü tarikatlar, sivil toplumun geliştirdiği öznel içsel dinamikler açısından bakıldığında, tarikatların tam bir sivil toplum özelliği taşımadığı görülür. Osmanlı toplum yapısı içinde tarikatlara bakıldığında, bu gurupların, kişiye bağlı bulunduğu gruptan dolayı varlık kazanan, bireyi öne çıkarmayan, hatta bireyin kendisini "birey" olarak cemaat içinde yok ettiği grup olduğu görülür. Bireyin girdiği tarikat içinde, ilişkiler itaat ölçüsünden çok daha ileri düzeyde olmuştur. Tarikatlarda "derin bir teslimiyet ve her türlü şüpheden arınmış bir bağlılık söz konusudur" (Alkan, 1997: 13). Bireylerin toplumdaki her

türlü baskının kaynağı olarak gördüğü devletten kaçmak için sığındığı yapı olan tarikatlarda iç işleyiş, şeyhe mutlak anlamda saygı ve itaate dayalıydı. Birey, toplumda devlet egemenliğinden ve baskısından kaçıp kendine özerk bir alan açmaya çalışırken; bu kez de devletten farklı bir başka egemenlik altına giriyordu. Tarikata itaat etmemek, saygı göstermemek cemaatten çıkarılmaya ve dışlanmaya neden olabilir. “Mutlak olarak dinin şekillendirdiği ümmet yapısından, zındıklık ya da benzeri bir suçlamayla çıkarılmak, kişinin toplum içinde sığınacağı başka bir örgüt olmamasından dolayı korkunç ağır bir cezadır” (Yücekök, 1997: 39).

Cemaat yapılarının devlet içinde mi, yoksa dışında mı oldukları tarikatların konumunu belirleyici bir niteliktir. Devlet toplum ilişkisinde bu yapıların devletin istekleri doğrultusunda mı çalıştığı yoksa toplumsal muhalefeti mi yerine getirdiği sorunsalı oluşturmaktadır. Buraya kadar yapılan incelemeye göre “Osmanlı’da toplumu düzenleme ve yeniden üretme potansiyeline sahip en önemli kurum devlettir ve devletin yapılanmasını belirleyen anlayış toplumsal yapıyı da geniş ölçüde belirlemiştir” (Erdoğan Tosun, 2001: 224-225).

Toplumla devlet arasında önemli bir varlık, dolayısıyla sivil toplum elementleri niteliğinde olan şehir, lonca, dini kurum ve yerel eşraf gibi aracı kurumlar, varlık itibarıyla sivil topluma örtük bir potansiyel teşkil etmiştir. Fakat bu aracı kurumlar, kökenleri itibarıyla toplumda odaklanmalarına rağmen kendilerine ihale edilen fonksiyonları itibarıyla devlete bağımlı bir kurum haline gelmişlerdir. Gerileme dönemine doğru bunlara ayan da eklenebilir. İlk bakışta birer sivil toplum kaynağı olabilecek bu unsurlar teker teker incelendiğinde, “devlete göbek bağıyla bağlı” kaldıkları, “devletle ilişkilerinde devleti önceleyen bir yaklaşım geliştirdikleri” kısacası hakim patrimonyal yapı içinde bu kesimlerin devletten özerkliklerini sağlayamadıkları söylenebilir (Erdoğan Tosun, 2001: 208-209).

Osmanlı toplumsal yapısı içinde görülen, buldukları yer açısından sivil olan bu tür sosyal yapılanmalar devletin egemenliği altında olmuşlardır. Osmanlı’da güçlü merkezi yapı her şeyi denetleyip, kontrol edebilmiştir. Bunu yapamadığı durumlarda ise, devletin varlığını halka hissettirecek olan “ayan” gibi aracı kurumlar ortaya çıkmıştır. Ancak bu tür

kurumlar da devletin otoritesini sağlamaya hizmet etmişlerdir. Osmanlı'nın son dönemlerinde devletin zayıflaması ile birlikte sivil unsur olarak değerlendirilen yapılanmalar güçlenirken, gene de devlete karşı bir duruş sergileyememişlerdir. Sened-i İttifak ile ayanlar devletle pazarlığa oturmuşlar ancak bu anlaşma ile devlet ve ayanın gücünü tanımış ancak devletten bağımsız bir eyleme girişememiştir. Sened-i İttifak'ın sivil toplum açısından önemi, mutlak egemen olan padişahın hukuk ile bu mutlak egemenliğini sınırlandırması olmuştur. "Ayanlar ile padişah karşılıklı olarak birbirilerinin varlıklarını tanımışlar ve padişahın sınırsız yetkilerine belli sınırlamalar ve kısıtlamalar getirilmiştir" (Arsel, 1993:31).

Osmanlı'daki "sivil" toplum grupları ile devletin ilişkisi toplumun devletin iktidar alanını sınırlandırması yönünde değil, devletin kamusal alanı sınırlandırması yönünde olmuştur. Toplumsal muhalefete karşı olumsuz bir tavır takınılmış, merkeziyetçi yapı içinde tüm muhalefet odakları tevhid ruhuna aykırı hareket eden sapkınlıklar olarak nitelendirilerek, kaynağında yok edilmeye çalışılmıştır (Erdoğan Tosun, 2001: 222). Osmanlı'da devlet dışında yer alan guruplar, devletin egemenliğini pekiştirme işlevini yerine getirmiştir. Osmanlı siyasal yapılanması içerisinde birer sivil unsur olarak, loncalar, tarikatlar devletin karşısında değil yanında yer almışlardır. Devletin karşısında yer alan yapılanmalar ise yok edilmeye, bastırılmaya çalışılmıştır.²³

Tarikatlar devlet ile toplum arasında tampon yapı işlevi görmektedir. Ve tarikatlar bir yandan halkı kendilerine bağlayarak toplumsallaştırıcı bir ajan rolü üstlenirken, diğer yandan resmi kuruluşlarla da bağlantıyı sağlıyorlardı. Bu bağlantıyı sağladıkları oranda da "bir sosyal seyyaliyet" fonksiyonu görmüşlerdir (Mardin, 1986: 71)

Tarikatların halkla bağlantıyı sağlamaları Mardin'in söylediğinin aksine, devletin halk üzerindeki egemenliğini pekiştirmek, halktan siyasi iradeye karşı olacak bir hareketi engelleyebilmek işlevine bağlıdır. Halkın çıkarına bir ilişki değil, devleti destekleyici bir ilişki türü doğurmuşlardır. Tarikatlar devletle toplum arasında bir köprü kurmaktadır. Ancak bu ilişkiler hangi tarafın lehine işletilmektedir? Veya devletin mutlak anlamda güçlü olduğu bir siyasi düzende tarikatların toplumsal muhalefeti dile getirdikleri, siyasal iktidarı sınırlandırdıkları söylenebilir mi? Ayrıca tarikatların kendi iç işleyişlerinde mutlak anlamda

²³ II. Beyazıt döneminde, Şia faaliyetlerinin devlet aleyhine güç kazandığı dönemde, Sünni Ulema Osmanlı Devleti nezdinde büyük bir itibar kazanmış, onların devlet eliyle desteklenmesi yoluna gidilmiştir. Bkz. Küçük, 1997

itaat ve boyun eğmeyi amaçlamaları, bu cemaatlerin sadece buldukları alan itibariyle sivil olduğu yargısını güçlendiriyor.

2. 1. 3. Osmanlı'da Batılılaşma Döneminde Sivil Toplum

Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında aldığı askeri yenilgiler Osmanlı'da Batılılaşma hareketlerini başlatmıştır. Osmanlı'da ortaya çıkan Batılılaşma hareketleri sonucunda, bu hareketler ilk başta askeri alana yönelse de, siyasal ve toplumsal yapıyı da etkilemiştir. Osmanlı'nın Batılılaşması, halktan gelen bir taleple değil, devletin askeri yenilgilerini ortadan kaldırabilmeyi amaçlamış bir harekettir. Bu dönem Batılılaşmasının amacı halkı çağdaş değerlerle yetiştirmek değil, devleti içine düştüğü ortamdan kurtarabilme çabalarıdır.

Modernleşme çabaları sonucu 1839'da Gülhane Hattı Humayunu olarak bilinen Tanzimat Fermanı ilan edilmişti. Bu fermanla siyasi erk bazı haklarla sınırlandırılmıştır. Tanzimat Fermanı'nda temel amacın ülke ve milleti ihya etmek olduğu belirtilmektedir. Kişi hakları, yasadışı nedenlerle suçlanmama ve cezalandırılmama, mülkiyet hakkı gibi konulara güvence getiriliyordu. Kanunlara aykırı davrananların kim olursa olsun (padişah ve bakanlar dahil) cezalandırılacağı belirtiliyordu. (Arsel, 1993: 33). Bu ferman hukuk devleti olma yolunda atılan bir adım olarak değerlendirilebilir. Bu Fermanla, devlet kendini yasayla sınırlıyordu (Gevgilli, 1990: 36). Osmanlı'da Batı tarzında kurumlar her ne kadar egemen olmaya başlasa da mutlak anlamda güç padişahıdır. II. Abdülhamit döneminde ilan edilen I. Meşrutiyet, gene padişahın isteği ile feshedilmiştir. Kısaca söylemek gerekirse Osmanlı her ne kadar Batılılaşma yolunda adımlar atsa da, bu çabalar halka sirayet etmemiş, amaç devleti kurtarmak olmuştur. Batı'ya gönderilen öğrenciler yurda döndükten sonra, devleti nasıl kurtarabileceklerinin yollarını aramışlardır. Osmanlı'da Batılılaşma çabaları sonucunda yetişen öğrenciler devleti kurtarma çabası içine girseler de o dönemde başarıya ulaşamamış ve devlet çöküşten kurtarılamamıştır. Ancak, modern anlamda kurulacak olan bir devletin fikri temelleri yavaş yavaş oluşmaya başlamıştır. Belli yasalarla sınırlanan siyasal erk, demokrasiye geçişin çok az da olsa zeminini oluşturmuştur. Demokratik ve anayasal sistemin temelleri ve denemeleri bu dönemde gerçekleşmiştir.

Yaşanan bu süreç ve daha sonra Cumhuriyet rejimine geçiş, anayasal sistemden ve kanun egemenliğinden dolayı, sivil toplumun ortaya çıkmasını ve güçlenmesini sağlamıştır.

Osmanlı'daki Batılılaşma çabaları sonucu halk "özne" konumuna gelememiştir. Bu da Osmanlı'da merkezi otoritenin gücünün zayıflamasına karşılık devletin yerine yeni kurumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı'da merkezi idarenin dışında, çoğulcu bir yapının unsuru gibi görünseler de, sivil alanda bulunsalar da, merkezi idareye karşı koyabilecek bir yapılanma ortaya çıkmamıştır.

2. 2. CUMHURİYET VE DEMOKRASIYE DÖNÜŞÜM

2. 2. 1. Devrim ve Halk

Cumhuriyet Devrimi ile birlikte Türkiye, büyük dönüşümler yaşamıştır. Türk modernleşmesinin kendini en somut ve kalıcı şekilde ortaya koyması Cumhuriyetle birlikte gerçekleşmiştir. Halkın egemenliğinin benimsenmesi ve siyasi erki belirlemede milli iradenin esas alınması Türk toplumuna Cumhuriyetin sunduğu kazanımlardır.

Cumhuriyet, geleneksel Osmanlı yapısının yerine modern bir devlet yapısının geçişini sağlamıştır. Siyasal erk, Osmanlı'dakinin tersine, meşruyetini halktan almaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde mutlak anlamda padişahın egemenliği altında yaşayan halk cumhuriyetle birlikte yurttaş olmaya, bu bilince erişmeye başlamıştır. Geleneksel bir yapılanma Osmanlı'da toplumun her kesiminde egemen olmuştur. Modern bir devletin kurumları ve işleyişi ise Cumhuriyetle birlikte oluşmuştur. Bu dönemle birlikte, devleti oluşturan insanlar 'teba'dan 'vatandaş'a geçmiş ve birey olmanın bilinci kitlelerde oluşmaya başlamıştır.

Bülent Tanör'ün deyimiyle, emperyalizme karşı 'haklı' ve 'halklı' bir mücadelenin arkasından Cumhuriyet'i kuranlar, yeni bir devlet ve toplumun 'inşa'sına giriştiklerinde, dogmaların esiri olmadan tarihin ve yaşamın zorunluluklarına uyarak yürümüşlerdir; sadece çağın doğrultusunda olmak ve 'halktan yana' tavır almaktı düşündükleri (Tanilli, 2003b: 253).

Kaya'ya göre Kemalizm Batı modernliği karşısında, farklı bir modernlik projesidir. Özgün niteliklere sahip bir modernlik projesi olan Kemalist modernleşme, kadınlara birçok Batı ülkesinden daha önce, toplumsal, ekonomik ve siyasi alanda haklar vermişti. Türk modernliğinde kadının özgürleşmesi temele alınmıştır (Kaya, 2004: 128).

Cumhuriyetin kuruluşunda ve gelişmesinde askeri güç belirleyici bir rol oynamıştır. Ancak askeri güç, Osmanlı'daki konumundan farklı bir konumda olmuştur. Cumhuriyetin hedeflediği, devleti kurtarıp, halk üzerinde mutlak egemenlik kurmak değildi. Cumhuriyetin hedeflediği, halkı çağdaş uygarlık düzeyine çıkarmak ve halkı oluşturan bireyleri demokratik bir sistem içerisinde yurttaş konumuna getirmektir. Bugün Türk modernleşmesinin ve demokrasinin geldiği nokta, Cumhuriyetin bir başarısı olarak görülebilir.

Bireyin özerkliğini kazanması, devlet karşısında kendi haklarını savunmayı öğrenmesi ve bu hakların yasalarla güvence altına alınması Cumhuriyetle birliktedir. Bu dönemde sadece devletin yönetim şekli değil, devlet-toplum ilişkisi de değişmeye başlamıştır. Cumhuriyete sivil toplum açısından bakıldığında, sivil toplumun gereklerinin bu dönemde oluşmaya başladığı görülür. Kemalizm toplumu modern değerler çerçevesinde oluştururken, “sadece disipline edici olmamıştır” (Kaya, 2004: 47). Kemalist modernleşmeyi sadece bu yönüyle ele almak, eksik bir değerlendirmedir. Kemalizm, modern toplumu inşa ederken, toplumu disipline etmekle birlikte aynı zamanda topluma bir özgürlük de sunmuştur. Toplumu laikleştirme çabaları ile de bireylerin “din” adına, dini siyasete alet eden tarikat yapılarından özgürleşmesi amaçlanmıştır. Bireysel özgürleşmenin gerçekleşebilmesi için bu gerekliydi. Bunu sağlayacak yapısal bir dönüşüm gerekiyordu. Bu yapısal değişim de laik nitelikte olmalıydı. Cumhuriyet, sahip olduğu halkı özgürleştirerek, çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırmayı amaçlamıştır. Çağdaş uygarlığa ulaşmada da bireyin özgürlüğü ve kendi geleceğini belirleme hakkı önemli bir noktayı oluşturuyordu.

Cumhuriyet bir modernleşme projesi olarak bu amaçları gerçekleştirmeye çalışmış ve büyük ölçüde de bunu başarabilmiştir. Ancak, Cumhuriyetin hedeflediği bir halk ve değerler sistemi, Batı toplumunun uzun mücadeleler sonucu elde ettiği değerlerdir. Cumhuriyet ise bunları Devrimler yoluyla, Türk halkının özgün koşullarına göre gerçekleştirmiştir. Modernlik Batı'da ortaya çıkmış olmasına rağmen, tek biçimde bir modernleşme söz konusu değildir. Her toplumun kendine özgü bir modernleşme pratiği olmuştur. Cumhuriyet de kendine özgü modernleşme pratiği ile halkı çağdaşlaştırmıştır.

Cumhuriyet, bireyleri özerkliklerini kazandırmak amacıyla, tarikatları yasakladı. Çünkü tarikatlar bireyin kendini gerçekleştirmesinde ve ulus bilincinin yaratılmasında önemli bir engel teşkil ediyordu. Her tarikat kendi yaşam görüşü çerçevesinde, lidere ve kendi kendine yeni bir aidiyetlik oluşturan bir anlayışa sahipti. Bu şekilde bir anlayış, halkın sınıflandırılmasına neden oluyordu. Cumhuriyetin halkçılık ilkesi ise toplumsal alanda her türlü sınıflaşmanın karşısındaydı. Ayrıca Kemalizm'in bir ulus-devlet idealine dayalı olması da tarikat yapılanması ile uyuşmuyordu. Kemalist modernleşme ile Osmanlı'dan kalan ümmet yapılanması yerine "millet aşamasına dönüşüm" gerçekleştirilmiştir (Tanilli, 2003b: 45).

Halkta ulus bilincinin sağlanabilmesi amacıyla yapılan devrimlerle birlikte bir de dil devrimi, uluslaşma sürecinde büyük role sahipti. Dilde yapılan devrimden sonra halkın tümünün okuma yazma öğrenmesi için, okuma-yazma seferberliği başlatıldı (Kaya, 2004: 65).

2. 2. 2. Cumhuriyet ve Toplumun Dönüşümü

Sivil toplum Batı modernitesinin bir sonucu olarak belli koşullar içinde gelişebilir. Her şeyden önce sivil toplumun oluşabilmesi için devletin egemenliğinin hukukla sınırlandırılması gereklidir. Ayrıca hukukun üstünlüğünün toplumu kuşatıcı nitelikte olması gerekir. Sivil toplumun oluşabilmesi için hem devletin hem de toplumun taşıması gereken özellikler vardır. Sivil toplumun varlığından söz edebilmesi ve sivil toplumun gelişmesi için uygun ortam için devletin taşıması gereken iki temel nitelik vardır. Birinci bölümde değinildiği üzere, bunlardan ilki hukuk devleti, ikincisi de sınırlı devlettir.²⁴ Hukuk devleti niteliğinde olan siyasi yapılarda devlet, tüm yurttaşların eşit statüde olduklarını ve suç işlemedikçe tüm vatandaşların masum olduklarını kabul eder. Hukuk devletinde vatandaşların temel hakları hiçbir şekilde kısıtlanmaz ve yöneticiler keyfi tutumlar içinde bulunamazlar. Ayrıca sivil toplum açısından asıl önemli olan bir diğer nokta toplumsal yaşam alanında sivil toplum örgütleri arasında oluşacak olan rekabette devletin taraf olmaması gerekir. Devletin taraf olmama durumunu da sağlayacak olan özellik devletin hukuk devleti olmasıdır. Demokratik ve bireyin haklarının gözetildiği bir sivil toplum

²⁴ Bkz. Erdoğan Tosun, 2001

oluşabilmesi için devletin ideolojik değil, hukuk nitelikli devlet olması gerekir. Siyasi erki elinde bulunduranlar belli ölçülerde belli kurallarla sınırlandırılmalıdır. Ayrıca hukuk devleti olmanın bir getirisi olarak da bireyler hak ve sorumluluklarının bilincinde olmalıdır. Hukuk devleti niteliğinde olan devlet, sivil toplumdaki bazı grupları/sınıfları gözetmez. Bir dengeleyici unsur olarak toplumda birlikteliği sağlar (Saylan, 2003: 262-263).

Cumhuriyet projesinin ve bu projenin uygulayıcısı konumundaki CHP'nin halkçılık tanımı sivil toplum ile Cumhuriyetin örtüştüğünü göstermektedir. Kemalist modernleşme projesinin halk tanımı, yeni kurulan CHP nizamnamesinin 2. Maddesinde şu şekilde tanımlanmaktadır: "Halk fırkası nazarında halk kavramı, herhangi bir sınıfa özel değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve genel olarak kanun karşısında mutlak bir eşitliği kabul eden bütün bireyler halktandır" (Erüreten, 1996: 56). Halk hiçbir şekilde ayrıcalığı olmayan, herkesin eşit bir konumda bulunduğu ve siyasal ve toplumsal açıdan eşit olan bireylerden oluşmaktadır. Kemalist modernleşmenin laiklik ilkesi de, toplumda farklılıkların ön plana çıkarılmasını değil, bu farklılıkların bireysel alanda yaşanmasının teminatıdır.

Atatürk ilkelerinden biri olan halkçılık ilkesi, içerdiği kavramlar açısından, günümüzde son derece büyüleyici hale gelmiş olan kavramlarla halk yığınlarının yönlendirilmesi açısından zedelenmiş görünmektedir. Oysa halk yığınlarını cezbeden bu kavramlar geçici olarak başarılı gözükseler de toplumun bütünlüğü ve farklılıkların biraradalığı açısından Kemalist halkçılık ilkesi daha uzun sürede, daha kalıcı bir etkiye sahip olacaktır. Halkçılık ilkesi, günümüzün moda olmuş büyüleyici kavramlarından daha bütünleştirici ve toplumun birarada yaşayabilmesi açısından da son derece önemli bir ilkedir. Halkçılık ekonomik anlamda da "bütün sınıfları korumak ve zenginleştirmek yoluyla toplumsal kalkınmayı sağlamayı amaçlamaktadır" (Özek, 1968: 123).

Kemalist modernlik projesinin amaçladığı, halkçılık ilkesi ile vurguladığı ve yaptığı halk tanımı, günümüz sivil toplumcularının amaçladıkları sivil haklardan çok daha kapsayıcı bir projedir. Kemalizmin toplumu bütünleştirici projesi, yani belli değerler etrafında toplanabilme erdemi, sivil toplumcuların farklılıkları yaşatma sürecinden, sivil toplum açısından çok daha sağlam temellere oturmaktadır. Oysa günümüzde sivil

toplumculuk adına uygulanan politikalar sonucu toplumda mikro milliyetçilikler ortaya çıkmaya başladı. Farklılıklar neoliberal politikalar çerçevesinde teşvik edilirken, toplumun en küçük yapı taşı olan bireyleri bir arada tutacak, onları birleştirecek, birlikte yaşamalarını sağlayacak değerler ortadan kalkmaya başladı. Ve bu tür politikaların uygulandığı ülkelerde ciddi anlamda birarada yaşama problemi ortaya çıktı.

Kemalist modernleşme projesinin amaçladığı ise, toplumu belli değerler etrafında bütünleştirerek, birlikte yaşamayı gerçekleştirmektir. Bu da sivil topluma zarar vermez. Tam tersine toplumun uyum içinde yaşamasının bir teminatıdır. Çünkü toplumlar sadece farklı kimliklerden oluşmaz. Bu farklılıkların belli alanlarda “gözardı” edilmesi gerekir. İnsanlar toplum halinde, belli bir kurumun çatısı altında yaşamak zorunda oldukları için, bu kurumlar içerisinde diğerleri ile birlikte yaşayabilmenin bir koşulu olarak farklılıkların ön plana çıkartılması değil, bunun yerine, ortak değerlerde bütünleşebilmek, insanların ihtiyaç duyduğu, kurumların sürekliliği açısından son derece önemlidir.²⁵

Farklılıkların ön plana çıkartılması ile toplumda bütünleşme yerine, parçalanma olacaktır ve bir arada yaşama ortadan kalkacaktır. Cumhuriyetin hedeflediği ise bu tür farklılıkların dışarıda bırakılarak belli ortak değerler etrafında birleşebilme toplumsalın devamının sağlanması açısından önemlidir.²⁶

Kemalizmin birleştirici ilkelerini Kaya, “laiklik ve ulusçuluk” (Kaya, 2006) olarak belirtmektedir. Kemalist modernleşme projesi, devrimi yaparken, imparatorluktan ulus devlete geçişte toplumu bütünleştirici elementler olarak bu değerleri görmüştür.

Cumhuriyetle birlikte yapılan devrimler çağdaş anlamda bir devlet, bir ekonomik sistem ve bir hükümdarın “kul”u yerine vatandaş tipi ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bireyler toplum içinde kendilerine verilen imkanlarla her şeye boyun eğen, mutlak itaat eden varlıklar olmaktan çıkmalıdır (Saylan, 2003: 258). “Atatürk, patrimonyal kişinin otoritesi üzerine kurulu bir onur ve mevki anlayışı yerine kurallar ve yasalar üstüne dayalı

²⁵ Birlikte yaşayabilmek için farklılıkların yerine, ortak değerler etrafında birleşebilmek esastır. Farklılıklar yok edilmez; ancak görmezden gelinir. Bkz. Bilgin, 1997.

²⁶ Çokkültürcü politikaların da sorgulanmaya başlandığı, toplumsalın sonuna neden olabileceği şeklinde değerlendirmeler yapıldığı günümüzde Kemalist modernleşme projesi bir arada yaşayabilmenin bir anahtarı konumundadır. Bkz. Kaya, 2004

bir onur sistemi getirmiştir. Meşruluk kaynağı artık kişi değildir” (İnalcık, 2004:116). Meşruiyetin kaynağı halkın desteğine dayanmıştır. Tek kişinin egemenliğinin dinle güçlendirilmesi yerine, siyasi erkin meşruiyeti dünyevi bir hal almıştır. Kemalizmin amaçladığı yurttaş tipi, “evren düzenini yorumlamada, yani din yerine pozitif bilimin konmasında, avam havas ayrılığı yerine halk kavramının gelmesinde ve nihayet siyasi düzende ümmet kavramından ulusal devlete geçiş kavramında kendini gösterir” (İnalcık: 116).

Şüphesiz Cumhuriyetin ve Kemalist modernliğin amaçladığı çağdaş değerlerin topluma yerleşmesi uzun bir süreç almış, ancak Cumhuriyet Devrimleri toplumu ve devleti çağdaş dünyanın seviyesine çıkarmayı, “o dönemde” başarabilmiştir. Cumhuriyetle birlikte, objektif yasalara dayalı, kişisellikten kurtulmuş, kurumlaşmış bir modern devlet ortaya çıkmıştır. Modern bir devlet ortaya çıkarken, bu devlet bir yandan Avrupa’nın çağdaş değerlerini benimsemiş; diğer yandan da emperyalist Avrupa ile mücadele etmiştir. Yaşanan dönüşümler sonucunda da “Modern Cumhuriyet” Avrupa ile eşit konuma gelmiştir.

“Kemalizmin Batılılaşma”ya dayalı bir ideoloji olduğunu savunan görüşe karşılık, Atatürkçülüğün bu noktası, Kemalizmin Batılılaşma olmadığını göstermektedir. M. Kemal modernliği benimserken, Batı modern devletlerinin emperyalist politikalarla mazlum milletleri sömürmesine de karşı çıkmaktadır. Cumhuriyetin kurucusu, devrime fikir ve yön veren M. Kemal yaşadığı dönemde, kendi sınırları dışındaki topraklarda gözü olmayan tek liderdir.²⁷ Kemalizm Batı’da yaşanan gelişmelerden soyutlanamaz, ancak Batı taklitçiliği, Türk toplumunun Batılılaştırılmasına yönelik bir devrim de değildir. Kendi içinde özgün bir sistemdir. Cumhuriyetle birlikte, Türk toplumunun yapısına uygun devrimler aracılığıyla sistem değişmeye başlamıştır. Kongar’a göre, “devrimlerin hepsi aynı anda sunulmamıştır. Kemalist eylem zaman içinde geliştikçe, her bir devrim biçimlenmiş ve adım adım uygulamaya konulmuştur” (Kongar, 1998: 109).

Sivil toplum ile Cumhuriyet ideolojisi arasındaki ilişkiye bakıldığında, Cumhuriyetle birlikte sivil toplumun ortaya koyduğu, bireysel bilinç, otonomi, yasaların

²⁷ Bkz. Aydemir, 1999

üstünlüğü gibi değerlerin Türk toplumuna yerleşmeye başladığı görülmektedir. Sivil toplum Batı'da ekonomik gelişmeler sonucu güçlenen yeni sınıfın siyasi iktidar karşısında hak talepleri ile başlamıştır. Bu süreçle birlikte yeni bir siyasi sistem ortaya çıkmıştır. Bu yapılanma içinde farklılıklar ortaya çıkmaya başlamış ve farklılaşan her kesim özerkliğini kazanmıştır. Türkiye'de ise, Batı'nın üç yüz yılda geçirdiği evrim niteliğindeki süreç Devrimle gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet Devrimi ile birlikte toplumda demokratikleşme, özerkleşme başlamış ve Türkiye 1946'da çok partili demokratik yaşama geçmiştir. Toplumun taşınması gereken özellikler "farklılaşma" "örgütlenme" "otonomileşme" toplumda oluşmaya başlamıştır. Bu bağlamda Kemalist Devrimin toplumun demokratikleşmesini ve siyasi erkin sınırlandırılmasını sağlayarak, sivil toplum açısından gerçek anlamda ilerlemeler sağladığı söylenebilir.

Türkiye'de modernleşme sonucu sivilleşme ortaya çıkmaya başlamıştır. Modern değerler yerleşmeden sivil toplumun ortaya çıkmasını beklemek anlamsızdır. Çünkü sivilleşmeyi sağlayacak olan modernleşmenin yerleşmesidir (Yıldız, 2004a: 75). Türkiye'nin de modernleşmesinin Batı'dakinden farklı olması tabii bir durumdur. Çünkü her toplumun kendine ait bir modernleşme projesi vardır. Modernitenin ortaya çıktığı yer olan Batı Avrupa'da her ulusun kendine ait bir modernleşme pratiği vardır. Fransa'nın modernleşmesi devrim niteliğindeki, bu İngiltere'de evrime dayalı olarak gerçekleşmiştir.

Cumhuriyet, Türk toplumunu çağdaş bir düzeye taşımayı büyük ölçüde gerçekleştirebilmiştir. Bu zorlu yolda bazı tersliklerin olması doğaldır. Ancak Cumhuriyet amaçladığı halk egemenliğini gerçekleştirebilmesi ile dünya devletleri içerisindeki saygın yerini almıştır. Demokratik bir yönetim sayesinde insanlar eşit haklara sahip olmuşlar ve özgürlüklerine kavuşmuşlardır. "Yüzyılın ilk çeyreğine bir devrimle başlayan Türkiye, dünyaya, özellikle Müslüman toplumlar için bir uygarlık tasarısı ilan etmiştir" (Tanilli, 2003b:27).

Cumhuriyetle birlikte demokrasi tercih edilmiş ve yeni devletin yolu bu doğrultuda çizilmiştir. Batı'da ise bu süreç çok uzun ve zorlu mücadelelerle geçmiştir. Oysa Türkiye, bu değerleri çok kısa bir sürede Kemalist proje ile elde edebilmiştir. Kemalist modernleşme

ile Türkiye çağdaşı olan toplumların siyasi kültürüne erişebilmiş hatta o dönemin koşulları içinde değerlendirildiğinde o toplumlardan daha iyi bir konumda olabilmıştır.

Kemalist modernleşme, mezhep, ümmet, kul anlayışının yerine bireyi koymuştur. “Kemalist laiklik ilkesi dinin kendisine değil, din adı altında aktarılan boş inançlara karşıdır. ‘Mektep’te verilecek olan eğitim, akla, bilime uygun bir ‘tabii din’ eğitimi olacak ve bu yolla boş inançlar ortadan kaldırılacaktır” (Köker, 2004a: 168). Dinin boş inançlardan arındırılmasının amacı ise, dini cemaat liderlerinin halkın üzerinde tahakküm kurmasını önlemek ve dinin siyasal alana müdahalesini engellemektir. Çünkü Kemalist modernleşme projesi için bir inanç sistemi olan İslamiyet hiçbir şekilde çatışma kaynağı olmamıştı. Kemalist modernleşme projesinin ortadan kaldırmayı amaçladığı yön dinin bir siyasal sistem olarak kullanılması ve toplum üzerinde din adına baskı kurulmasıdır. Sarıkoyuncu’ya göre, “Atatürk’ün laiklik ilkesi dinin kötüye kullanılmasının engellenmesini amaçlamıştır. İç politikada dini siyasete alet etmenin mezhepçiliği körükleyeceği, Atatürk tarafından isabetle fark edilmişti” (Sarıkoyuncu, 2004: 47).

Kemalizm gerek halkçılık gerekse de laiklik ilkesi ile toplumda bazı değişimleri gerçekleştirebilmiştir. Bu gelişmeler de sivil toplumun oluşabilmesinin, siyasal ve toplumsal yapının demokratik bir işleyişe sahip olabilmesinin yollarını açmıştır. Bağımsızlık savaşını kazanan muzaffer bir sığata sahip olan M. Kemal halkı etkileyerek, halkla devlet arasındaki ve devrimler arasındaki mesafeyi büyük ölçüde kapatabilmiştir. Yaptığı her işte halkın desteğini almış ve başarıları halka mal etmiştir.

Mustafa Kemal yapılanların halkın refahı için, Türkiye toplumunun “muaassır medeniyetler seviyesi”ne çıkması için gerekli olduğuna inanmış ve buna da halkını inandırmayı başarabilmiştir. Bunu başarabildiği için de Türkiye modern devrimleri benimseyebilmiştir. Modern devrimlerin benimsenmesi sürecinde, devrimler doğal olarak, devrimci kadro tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak yapılan devrimler halka zorla benimsettirilmemiş, “etkinliklerin bir bölümü, devletin kendi dışında, kendi eliyle oluşturduğu, sivil, bağımsız örgütlerle, TDK, TTK, Halk Evleri gibi, gerçekleştirilmiştir. Bu özelliği Türk devriminin kendine has bir özelliği olarak algılamak gerekiyor” (Erüreten, 1996: 62).

Türk devriminin bir diğer özgünlüğü de başlatılan eğitim seferberliğidir. Türk Devriminin başlattığı ve amaçladığı eğitim seferberliği, “tüm halkı” kalkındırmanın zorunlu bir aracı olarak görülmüştür. Halkı oluşturan tüm katmanların eğitilmesi ve güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Cumhuriyetle birlikte, toplumun her alanında başlatılan okuma yazma seferberliği ile kültürel yönden de kalkınma başlamış, eğitim alanındaki devrimler ile sivil toplumun yapı taşı olan “bireyler” yetişmeye başlamıştır. Eğitim sisteminin laikleşmesi sonucu, her türlü dogmaların etkisinden kurtulmuş, sorgulama yeteneğine ulaşmış bireyler yetişmeye başlamıştır.

Dünya, totaliter, faşist rejimlerin baskısı altında yeni bir savaşa sürüklenirken, Türkiye gerek ekonomik alanda gerekse de siyasi yapılanması ile dünyanın hızla gelişen bir ülkesi olma özelliğine sahip olabilmıştır. Hitler Almanyası'nın faşist kısımlarından kaçan Yahudi bilim adamları Türkiye'ye gelerek bilimsel çalışmalarını emperyalizme karşı mücadele etmiş ve ulusal bağımsızlığını kazanarak ulus-devletini kurmuş olan Modern Türkiye'de devam etmişlerdir. Hitler Almanyası'ndan kaçan bilim adamlarının Türkiye'yi seçmesinde etkili olan ise Türkiye'nin o dönemde dünyadaki imajıdır.

Kemalist modernleşme süreci, Türkiye'nin modern değerlerle uyum sağlamasını ve özgün bir yapılanma ortaya koymasını sağlamıştır. Kemalist modernleşme projesi, gerçekten tam anlamıyla Türkiye'ye özgü bir yapı ortaya koyabilmiştir. Batı'nın da değerlerinden etkilenmiştir, ancak Batılı devletler gibi yayılmacı, sömürgeci amaçlar taşımaz. Yeni kurulan Cumhuriyet de bir sınıfın değil tüm toplumsal katmanların Cumhuriyeti olmuştur. Kemalist modernleşme projesinin Türk toplumuna özgünlüğünü anlatan Kışlalı, bu konuda şunları belirtmektedir: “Kemalizmin Altı ilkesinden milliyetçilik, laiklik ve cumhuriyetçilik Fransız Devriminin, yani liberalizmin; devletçilik, halkçılık ve devrimcilik de sosyalizmden esinlenmiş ilkelerdir” (Kışlalı, 1994:2). M. Kemal'in amacı bu altı ilkenin üçünü oradan alayım; diğer üçünü de buradan alayım değildi. Amaç tekti: “Çağdaş medeniyetler seviyesine çıkmak”. Amaç bu olunca da Kemalizm böyle bir sentezi ortaya çıkardı.

Kemalizm gerçekten özgün bir proje olarak ortaya çıkmış ve uygulamalar da bu yönde olmuştur. Türkiye'nin modernleşmesinin ve yeniden yapılanmasının, özgün bir proje

olarak dünyaya örnek olabileceğini, Tanilli şu şekilde değerlendirmektedir: “1923 Devrimi’ni yaratanlar, yalnız Türkiyeli insanlar için değil, dünya çapında bir iş yapmışlardır; ve yaşam da doğruluyor, o eserin temellerinin atıldığı dönemde var olan rejimlerden hemen hemen hiçbiri yaşamıyor bugün; ama Türkiye Cumhuriyeti ayakta” (Tanilli, 2003b: 253).

Türkiye’nin modernleşme pratiği, kendine özgü yapılanması ile imparatorluktan sonra Anadolu halkını birleştirerek bir çatı altında toplayabilmiştir. Halkı birleştirebilmesini sağlayan da, halkı ortak değerleri paylaşırabilmesidir.

Kemalist modernleşme, ileri sürüldüğü gibi²⁸ elitist, tepeden inme, Batı taklitçisi, otoriter bir özelliğe sahip değildir. Aksine, halka dayalı, halkın tüm katmanlarına eşit mesafede duran, demokrasiyi amaç edinmiş, hukuk devleti ilkelerini kurumsallaştırmayı amaçlamış, Türk toplumuna özgün bir projedir. Toplumunu baskı ile tek tipleştirmekten ziyade halkı birleştirici olmuştur. Halkın yeri geldiğinde, kendi alt kimliklerini bir kenara iterek, belli değerler etrafında bütünleşebilmesi, “özellikle günümüzde”, birlikte yaşayabilmek açısından son derece önemlidir.

2. 3. SİVİL TOPLUMUN CUMHURİYET SONRASI GELİŞİMİ

Türkiye’de devlet yönetimi Cumhuriyet ve devrimlerle birlikte geleneksel bir yapıdan modern bir siyasi yapıya geçti. Devletin ve yönetenlerin yasalarla sınırlandırıldığı bir yönetimin sivil toplumun gelişmesi açısından, topluma sağladığı fayda, siyasal sisteme toplumda başka unsurların da katılmasının yolunun açılmasıdır. “Cumhuriyetle birlikte, halk yeni kavramlar, değerler ve kurumlara sahip oldu. Bunların en başında, şahsi ve keyfi bir yönetim anlayışını ussal-yasal bir anlayışla değiştirmek gelmektedir” (Sarıbay, 1994: 178).

Cumhuriyetin ideolojisi, İslami kurallara dayalı bir yönetim amacı taşımaktan ziyade, laik bir yönetime ve halka dayalı modern bir devlet kurmayı amaçlamıştır. Modernliğin bir gereği olarak da, cumhuriyet ideolojisi, toplumsal farklılıkları yok etmeyi değil bu farklılıkları özel alana bırakmayı amaçlamıştır. Modern toplumun gereği budur

²⁸ Bkz. Aktar, 1993

çünkü. Bilgin'e göre "modern toplumun kamu gücü, hukukun öznesi olan yurttaşlara seslenir; onda sadece insanın genel özellikleri dikkate alınır. Kamu gücü farklılıkları dışarıda bırakır" (Bilgin, 1997: 66). Modern bir toplumda yurttaşlar arasında da birlik ve düzen bu şekilde sağlanabilir. Cumhuriyetin de hedeflediği bu olmuştur.

2. 3. 1. Cumhuriyetin Eğitim Seferberliği

Eğitim alanında yapılan devrimlerle, halktan her kesimin eğitim imkanından faydalanması sağlanmıştır. 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim birleştirilerek, laik bir nitelik kazanmıştı. 1928'de yapılan Harf Devrimi aracılığıyla toplumdaki okuma yazma oranı artmıştır. Harf Devrimi'nden sonra başlatılan okuma yazma seferberliği sonucu halkın büyük çoğunluğu yeni harflerle okuma yazma öğrenmişti. Açılan Halk Mektepleri'nde ve köy okullarında büyük bir halk çoğunluğu, birkaç ay gibi kısa bir sürede okuma yazmayı öğrenmişti. "Bu amaçla, 1932'de Halkevleri kuruldu. Ulusu, bireylerin her birini aynı ülkeye bağlı olarak yetiştirmek, çağdaşlaşma olanaklarını arttırmak için kurulan Halkevleri, halkın eğitimden uzak kalmış kesimini eğitmeyi başardı" (Erüreten, 1996: 64-65).

Türkiye'nin yaşadığı devrimler sonucu, devlet yeniden yapılanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra yapılan devrimlerin halka aktarılabilmesi ve halkın aydınlanması için eğitim alanında dünyaya örnek olabilecek nitelikte, Halkevleri, Halkodaları ve Köy Enstitüleri gibi özgün projeler ortaya çıkmıştır. Köy insanının dışa kapalılığını kırmayı, o insanları aydınlatmayı amaçlayan Köy Enstitüleri, köye vatandaşlık bilincinin gelmesini, köylünün bilinçlenmesini sağlamıştır. Ayrıca enstitülerde yetişen öğretmenler, memleketin ihtiyaçları doğrultusunda, gerekli donanımlara sahip olmuşlardır. Tarımdan hayvancılığa; inşaattan zanaata kadar her alanda bilgi sahibi bireyler olarak yetişmişler ve genç Cumhuriyete hizmet etmişlerdir.

"Kemalizm köy aydınlanmasını amaçlamıştı ve bunun için dünya tarihinde eş benzeri görülmeyen bir proje olan Köy Enstitülerini kurmuştu. Amaç, köyde aydınlanmayı sağlamak, köylüyü, şeyhin veya ağanın egemenliğinden kurtarmaktı" (Kaya, 2004: 66). Cumhuriyet, köylüyü köyde tutarak kalkındırmayı, eğitmeyi amaçlamıştır. Köylü her türlü imkandan faydalanarak, köyünde kalacaktı. Batı'da ise bu dönüşüm çok daha farklı

olmuştur. Şehirleşmeyle, köylü eğitim ve öğretim olanaklarından faydalanabilmiştir. Bu nokta da Kemalist modernleşmenin özgünlüğünü bir kez daha göstermektedir (Kaya, 2004: 66).

Cumhuriyetin hedeflediği aydınlanma büyük ölçüde engellenmeye çalışılmıştır. Halkevleri, Halkodaları ve Köy Enstitüleri gibi kurumlar, Cumhuriyetin temel değerlerini halka aşılmasını başarabilse de “alt tabakalarda siyasal bilincin yaratılmaması, feodal sömürü ve tefeciliğe karşı çıkılmaması, köylerin din etkilerinden kurtarılamaması” (Steinhaus, 1999: 117) aydınlanmanın istenilen düzeye ulaşamamasının nedeni olmuştur.

2. 3. 2. Dünyadaki Değişim ve Demokrasiye Geçiş

Dünya, 1940’lı yıllara gelindiğinde yeni bir savaşa sürükleniyordu. Tüm dünya savaş hazırlıkları içerisindeydi. Türkiye ise bu savaşın dışında kalmayı amaçlıyordu. Ama etrafında savaş başlamıştı. Savaş, ülkenin tüm sınırlarına kadar gelmiş, dünya devletleri Türkiye’yi savaşın içine çekmeye çalışmaktaydı. Oysa Türkiye bu savaşın dışında kalmayı başaracaktı. Ancak savaşın dışında kalırken savaş için belli hazırlıklarda da bulunacaktı. Savaş için yapılan hazırlıklarda, halka bazı sorumluluklar verilmesi halk arasında hoşnutsuzluklar yarattı. Savaştan sonra, halk, hemen ilk seçimde tepkisini seçim sandığında gösterdi.

Dünyada totaliter-faşist rejimlerin yenilmesi, dünyada yaşanan demokrasi yönündeki değişim Türkiye’de de kendisini hissettirmiştir. CHP iktidarı 1945’ten sonra siyasal ve toplumsal alanda bazı kısıtlamaları kaldırarak demokratikleşme yönünde önemli adımları atmıştır. Bu değişikliklerle birlikte yeni bir dönem başlıyordu. “CHP’nin 1946’da hükümete basın üzerinde geçici kapatma yetkisi veren düzenlemede değişiklik yaparak, bu düzenlemeyi kaldırması, açılan yeni dönemin habercisidir” (Erdoğan Tosun, 2001: 269).

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada yaşanan değişimin de etkisiyle Türkiye demokrasiye geçti. Çok partili politik yaşama dönüşümünde dünya konjonktürünün etkisi olduğu kadar içeride de toprak ağalarının ve tüccar-eşraf bloğunun ağırlığı da hissedilir ölçekteydi (Kaya, 2004: 66).

Bununla birlikte uluslararası düzeyde gerçekleşen örgütlenmeler de Türkiye'yi etkiledi. Uluslararası düzeydeki sivil hareketlenme yerel düzeyde de sivil hareketlerin canlanmasını sağladı. Bu dönemde dışarıdaki gelişmeler Türkiye'yi de etkilemiş ve dönüştürmeye başlamıştır. 1923'ten itibaren memleketin "İkinci Adamı" konumunda bulunan "Milli Şef" İsmet İnönü, muhalif bir partinin kurulmasına izin vermiş ve CHP karşısında DP kurulmuş ve 1950'de "Milli Şef" iktidarı Menderes'e bırakmıştır (Bkz. Aydemir, 2000a).

CHP, DP'ye iktidar olmanın yolunu açmış ve "Söz milletindir" sloganı ile DP iktidara gelmiştir. Türkiye'de ilk defa halk kendi iradesi ile yöneticilerini seçmenin psikolojik rahatlığını duymuştur. Bu iç ferahlık Aydemir'e göre:

Bir tepki olarak İnönü'ye yönelecektir. Nurcular, Taciniler ve daha bin bir çeşit cahil, fakat inkılabı affetmez insanlar artık sahnede idi. Malı para etmeyen köylü, köy mektebine kağnısıyla taş çekmeye mecbur tutulan çiftçi, yolu yapılmamış köy, jandarmadan dayak yemiş muhtar, kârına kesat gelen murabahacı, Doğudaki şeyhler, ağalar, yeni seçimde sandık başına cihada gider gibi gideceklerdi (Aydemir, 2000c: 481).

Bu şekilde halkın muhalif bir parti kurulduğunda ona yönelişi daha önce de yaşanmıştı. Halk iktidara muhalif olan her siyasi hareketin arkasından kolaylıkla sürüklenmiştir. TPCF ve SCF'de bu net bir şekilde görülmüştür (Bkz., Aydemir, 1999).

Cumhuriyet ve sonrası dönemde dünyada yaşanan çeşitli ekonomik ve siyasal sorunlar Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiştir (Bkz., Aydemir, 1999). "Halka rağmen halk için" politikaları uygulanarak, halkla yönetici kesim arasında bir açılma meydana gelmiştir. Bu açılmayı da DP kapatmayı başarabilmiş ve iktidara gelmiştir. Ancak "bu özdeşlik aldatıcıdır; çünkü halk belli bir zaman geçtikten yönetimde söz sahibi olamayabilir" (Küçükömer, 1994: 134). DP halktan kopmuş da olsa kitlelere bu hissettirilmemeye çalışılmış ancak halkın iktidardan bir hoşnutsuzluğu oluşmaya başlamıştır. Halkı temsil etmesi gerekirken, DP, CHP içinden çıkan muhaliflerin temsilcisi olmuştur sadece. 1945 yılında hükümetin toprak reformunu öngören kanununu meclise göndermesi, muhalefetin resmen ortaya çıkmasına neden olacaktır. DP'nin kurulması bu olaydan sonra gerçekleşmiştir. Oysa CHP, köylüyü topraklandırarak, Halkçılık ilkesinin amacı doğrultusunda gerçek üretici olan köylüyü topraklandırarak, ezilmişlikten kurtaracaktı. CHP'nin bu amacına büyük toprak sahiplerinden yani eşraftan tepki gelmiş,

ayrıca tüccar sınıfının istediği dönüşümleri gerçekleştirmemesi CHP karşısında bir muhalefetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. DP'nin kurucularından olan ve daha sonra Başbakan olacak olan Adnan Menderes'in kendisi toprak ağasıdır. Kuşkusuz, demokrasiye geçmek iyidir. Ancak demokrasiye ne amaçla geçildiği önemli bir boyutu oluşturmaktadır. Çünkü DP gerçekten halkın tepkisini dile getirmek için mi kuruldu ve iktidara geldi? Eğer gerçekten böyle bir temsil, halkı aydınlatmaya dayanan bir eğitim sistemi devam etmiş olsaydı DP dönemi ile ilgili yapılacak olan değerlendirmeler çok farklı olacaktı. DP döneminde devlet gene her şeyin belirleyicisi konumunda olmuştur. Demokrasiye geçişle birlikte değişen iktidarın kendisiydi. Ancak o döneme kadar her istediğini kabul ettiremeyen kesimler DP'nin yanında yer almışlardır. Halk kitleleri de DP'yi desteklemiş, ancak "halkın DP'yi desteklemesi" sonucunu 7-8 yılda vermeye başlamış, halk bu iktidarın halkın menfaatleri doğrultusunda çalışmadığının bilincine varmıştır. Bunun en somut göstergesi de 1957 seçimlerinde CHP'nin oylarını arttırarak 178 milletvekili ile mecliste güçlü bir muhalefet imkanına sahip olmasıdır (Aydemir, 2000b: 287).

1950 yılında Türkiye'nin yaşadığı demokrasi tecrübesi sonucu, halkın da siyasetle daha fazla ilgilenmesi başlamıştır. 1950'de iktidarın el değiştirmesi, iktidara farklı ideolojideki bir partiye yolu açan "Milli Şef" in demokrasiye olan bir inancıdır. 1950'den sonra Türkiye'nin demokrasi deneyimi kitleleri siyasetle ilgilenmeye itmiştir. Ancak henüz tam anlamıyla birey olamamış, özerkliğini kazanamamış seçmenlerin siyasetle ilgilenmesi çok da bir anlam ifade etmiyordu. Doğu'daki, şeyhlik ve bunun maddi otorite kaynağı olan ağalık sistemi devam etmekteydi. 1950 ve sonrası dönemde de ayrıca bu tür yapılanmalar popülist politikalar dolayısıyla iktidarla temas içinde olmuştur. Zaten toprak ağaları DP'nin yanında olmak zorundadır. Çünkü CHP'nin toprak reformu gibi bir projesi vardı.

1950'de iktidara gelen DP, aydın insan tipi yetiştiren kurumlara yönelerek 1953'te Halkevlerini; 1954 tarihinde Köy Enstitülerini tamamen kapatmıştır²⁹ (Erüreten,1996: 78). DP'nin olumsuz eylemlerine karşılık, bu dönemle birlikte, halkın kendi iradesi ile siyasal erki değiştirebileceği, iktidarı dilediği zaman değiştirebileceği kanıtlanmıştır. Bu, ulusal egemenlik açısından bir dönüşümü ifade etmektedir. İktidarın yumuşakça el değiştirmesi

²⁹ Köy Enstitülerinin kapatılmasına yol açacak ilk adımı CHP atmıştır. Bkz. Kaya, 2004: 66

demokrasi açısından önemlidir. Bu yumuşak geçişte de CHP'nin demokrasiyi içselleştirmesi ve uygar bir yapıda olması etkili olmuştur (Erüreten: 78).

Memleketin İkinci Adamı olarak İsmet Paşa'nın DP karşısında iktidarı kaybetmesinden sonra, siyaseti bırakmadan, muhalefette siyasetini devam ettirmesi, demokrasinin Türkiye'de kurumsallaşmasına yadsınamayacak bir katkı sağlamıştır. İnönü daha sonraki yıllarda bu iktidar değişimini değerlendirirken, "savaşlar bir yana bırakılırsa, hayatımda yaptığım en önemli iki işten biri köy okulları, diğeri de çok partili yaşama geçişi sağlamamdır"³⁰ diyerek, Türkiye'nin demokratikleşmesine yaptığı katkıyı bu şekilde ifade etmiştir (Erüreten, 1996: 78).

Cumhuriyet sonrasında eğitime verilen önemin sonucu olarak Türkiye'de bir aydınlanma dönemi yaşanmıştır. Köy Enstitüleri ve dönemin Milli Eğitim Bakanı, Hasan Ali Yücel başkanlığındaki bir kurulun dünya klasiklerini Türkçe'ye çevirmesi, modern değerlerin bireylere aktarılmasının dönüm noktalarını oluşturmaktadır.

Ancak 1950 sonrası laiklikten verilen tavizler, demokrasinin halk dalkavukluğuna dönüşmesi, modern ideolojinin toplumdaki etkisini azaltırken, dini yayın serbestisinin getirilmesi, ezanın tekrar Arapça okunmaya başlanması, dini cemaatlerin yeniden canlanmasını sağlamıştır. Birçok sivil toplumculuk yapan aydının³¹ bu dönem için sivil toplumun canlandığı değerlendirmesini yapması bu nedenledir. 1950 ile birlikte, dini cemaatlere gün doğmuştur. DP iktidarı ile birlikte "Türkçe okunan ezan yeniden Arapçalaştırılmış, İmam Hatip okullarının açılışı hızlanmış³², Nurcular tabanını genişletmiştir" (Kongar, 1998: 281).

³⁰ Cumhuriyetin ilanından sonra M. Kemal'in gerçekleştirmek istediği Türkiye'yi demokratik bir sisteme geçirmekti. M. Kemal döneminde bu yönde denemeler olmuş; ancak sonuç alınamamıştı. Bkz. Aydemir, 1999

³¹ Bkz. Göle, 1996; Çaha, 2003

³² Dinin yeniden ön plana çıkarılması siyasi gelişmelerden bağımsız değildir. Bkz. Erüreten, 1996; Çetin, 2004; Tanilli 2003b

Cumhuriyet dini örgütlenmeleri, siyaseti dinle ilişkilendirdikleri için yok saymaktaydı. Din özünde bireylerin inanma ihtiyacını karşılayan, onların manevi yönünü tatmin eden bir kurumdu. Siyasetle ilişkisi olduğunda din de bundan zarar görüyordu. Ama toplumda bu şekilde düşünmeyen, devrimlere dinden dolayı tepki duyan kesim bulunmaktaydı. Kongar'a göre, "Atatürk Devrimlerini etkilemiş olan laiklik ilkesinden dolayı, yeni Cumhuriyet'in devrimci kadroları, dine karşı olmakla suçlanmışlardır. Toplumun üst düzey din adamlarından bu tepkilerin gelmesi doğaldı. Çünkü bunların çıkarları önemli ölçüde kısıtlanıyordu" (Kongar, 1998: 120-121). Çok partili yaşama geçişle birlikte, iktidar olabilmek için halkın oyu geçerli akçe haline gelmiştir; o halde iktidara ulaşabilmek için halkın oylarının alınması gerekiyordu. Bu şekilde bir anlayış sonucu, bu dönemde İslamcı hareket filizlenip gelişmeye başlamıştır.

1950 ve sonrası dönem halkın siyasete ilgisinin artması açısından önemli bir dönemdir. Farklı iki partinin bulunması ve bu partilerin örgütlenmeleri, köylere kadar ulaşmaları, köylerde siyasetle ilgilenen, ülkenin gündemini takip etmeye çalışan yani siyasete ilgi duyan bireylerin oluşmasını sağlamıştır. Bu durum kitlelerin nasıl yönlendirildiği siyasetin halka inmesinin ne derece gerçekleştiği açısından önemli bir nokta. Ancak araştırmanın odaklandığı nokta açısından, kitlelerin sivil unsurlar olarak siyasetin içine girmeleri, sivil unsurların siyasal erki etkileyebilmeleri açısından önemli gelişmelerin gerçekleştiği bir başlangıç olmuştur.

1960 İhtilali ile birlikte yeni bir Anayasa hazırlanmış ve toplumda demokratikleşme açısından önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır.³³ 1960 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamı sivil toplumun gelişmesi açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Yaşanan bu dönüşümler sonucu 1971 yılında bir muhtıra ile baskı ortamı ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan terör ortamının nedeni olarak 1960 İhtilali'nin sağladığı siyasi ve sosyal açıdan geniş özgürlükler görülmüştür. 1971 yılında bazı özgürlükler daraltılarak yeni bir dönem başlamıştır. 1970'ten sonra Türkiye neoliberal düzenin gereklerini yerine getirmekte

³³ Bkz. Aydemir, 2000c

zorlanınca toplumda bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Ekonomik yönden ortaya çıkan sancılı durum 12 Eylül'ün askeri yönetimi ile aşılmaya çalışılmıştır.³⁴

2. 4. 1980 DARBESİ VE SONRASINDA SİVİL TOPLUM

Araştırmanın bu bölümünde, sivil toplum olgusu, daha önceki bölümlerde değinildiği üzere, sivil toplum olgusunun içeriğinin boşaltılması çerçevesinde 1980 sonrası dönem ele alınacaktır. 1980 sonrasında Türkiye'de yaşanan ekonomik değişimin sivil topluma olan etkisi çerçevesinde ele alınacaktır.

1980 yılına gelindiğinde Türkiye'de 12 Eylül darbesi olarak tarihe geçen bir askeri müdahale yaşandı. Bu müdahalenin yapılmasında, ekonomik alanda dünyada gittikçe güçlenen neoliberalizmin büyük etkisi vardır. 1980 Darbesi, 24 Ocak kararlarının uygulanmasından bağımsız olarak değerlendirilemez. Türkiye, bu darbeden sonra sermayenin istediği dönüşümleri daha rahat yaşamıştır.

Bu yüzden 12 Eylül, Türkiye'nin "yeni dünya düzenine" uyumundan bağımsız olarak değerlendirilemez. Nitekim bu kararların uygulayıcısı olan ve daha sonra Türkiye'yi yönetecek olan Turgut Özal, 12 Eylül ile ilgili olarak şu şekilde bir değerlendirmede bulunmaktadır: "12 Eylül olmasa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık" (Erdoğan Tosun, 2001: 294).

"Satılmayacak ya da pazarlanamayacak hiçbir şey yoktur: İnsansal değerlerin parayla ölçülmesi, kalkınmanın motoru sanılır; insan haklarının, demokrasinin, özgürlüklerin, sosyal hizmetlerin, eğitimin, parasal çerçeve ile açıklanmasına gidilir" (Tanilli, 2003b: 73). Neoliberal politikalar, Türkiye'yi de her şeyin alınıp satılabileceği bir sisteme geçirmişlerdir. 1980'den sonra, sosyal, ekonomik ve siyasal alanda yaşanan dönüşüm, geçmiş dönemden tamamen farklı bir sistem ortaya çıkarmıştır. Bu dönem Tanilli'nin deyişiyle "Özalcılık" olarak tarihe geçmiştir (Tanilli: 73).

Ekonomik alanda görülmeye başlanan neoliberal politikaların sosyal dünyaya yansması ise kimlik patlaması şeklinde olmuştur. 1980'e kadar Türkiye, hiç bu kadar farklılıkların ön plana çıktığı ve doğal karşılandığı bir dönem yaşamamıştır. Neoliberal

³⁴ Bkz. Erdoğan Tosun 2001: Tanilli, 2003b

ekonomik politikalar, siyasi alanda, kimlikleri, kültürleri birer erdem olarak ön plana çıkarırken; ekonomik alanda da bu farklılıkların değerleri birer metaya dönüştürülerek, serbest pazar işleyişi içerisinde alınıp satılmaya başlanmıştır. Devlet bir şirkete dönüşmüş; para en yüce değer haline gelirken, amaç köşeyi dönmek olmuştur. İş adamı gibi düşünmek hükümet edenler için övünülecek bir olgu haline gelmiştir (Tanilli, 2003b: 73).

“Demirel Hükümeti’nin açıkladığı 24 Ocak 1980 istikrar paketi, serbest piyasa sisteminin genişletilmesi ve dışa açılma yönünde köklü reformları içeriyordu” (Erdoğan Tosun, 2001: 292). Türkiye’nin bu türden değişimleri yaşamasında, Türkiye’de yerleştirilmeye çalışılan neoliberal politikalar ve dışa açılma politikaları etkili olmuştur. Neoliberal politikalar, toplumun kültürel değerlerinin ön plana çıkararak, bu değerleri pazar ekonomisinin çıkarları doğrultusunda yeniden işlemiştir. Bu çerçevede, ekonominin gidişatı değişmeye başlamış, ekonomik alanda neoliberal politikaların toplumsal alana yansımaları ise farklı kimliklerin kamusal alana çıkması olmuştur.

Ekonomideki Amerika merkezli küreselleştirici trendler hem neoliberal ekonomik politikanın yükselişi hem de yeni kimliklerin ortaya çıkışı anlamını taşımaktadır. Şaşırtıcı değildir ki, neoliberal ekonomi, kimlik politikaları ile beraber yürümektedir. Hedeflerine ulaşmak için neoliberal “ekonomicilik” sosyal sınıf ve ulus devlet gibi kolektif düzenlemeleri kırma gereksinimindedir (Kaya, 2006).

Devletin küçülmesi gerektiği, birçok alandan devletin tasfiye edilmesi gerektiği, aslında neoliberal politikalardan bağımsız değildi. Ulus-devleti sorgulamanın amacı, ekonomi alanındaki devletin egemenliğini kırmaktı. Devletin egemenliğini azaltmak istemek, aslında pazarın ve serbest rekabetin güçlenmesini ileri süren düşünceleri desteklemeyi amaçlamıştı. “Daha az devlet daha çok toplum şeklinde ileri sürülen sloganların hedefleri, devletin belirli alanlardan elinin çekmesini sağlamaktır” (Cantzen, 2000: 21).

1980 yılında yapılan darbe ile Türkiye’de devletin belirleyici gücü kendini daha fazla hissettirirken; diğer yandan da toplumda farklılıklar ön plana çıkmaya başladı. 1982 Anayasası’na, askeri elitin toplumu depolitizasyon yönünde biçimlendirme ve siyasal merkezi yeniden yapılandırma mantığı yansımıştır (Kalaycıoğlu, 2000:120). Toplumda 1980 öncesi yaşanan aşırı kutuplaşmadan ve terör olaylarından dolayı, 12 Eylül öncesinin siyasal liderleri yasaklanırken -Süleyman Demirel, Bülent Ecevit gibi- ; bu dönemle birlikte

Turgut Özal'ın -ki Özal yukarıda değinildiği üzere, 24 Ocak kararlarının neticelerinin alınmasını 12 Eylül darbesine bağlamıştır- siyasal arenada yıldızı parlamış, ülke yönetiminde de söz sahibi olmaya başlamıştır.

12 Eylül ile birlikte, bireysel, özgür, gönüllü siyasal ve toplumsal girişime iktisadi açıdan bakılmış; ekonomi ile ilgili olmayan girişimler teşvik görmeyen bir niteliğe sahip olmuştur. Darbe ile yapılan yasal düzenlemeler, siyaseti sadece oy vermeye indirirken, toplumsal muhalefete sınırlama getirilmiştir.

Sivil toplum kavramı 1980'ler ile birlikte, devlet-dışı toplumsal ve politik etkinliklerin bizatihi değer olarak yüceltildiği liberal bir söyleme dönüştürülmüştür (Bora; Çağlar, 2002: 238). 12 Eylül askeri darbesinin toplum üzerinde kurduğu baskı ve denetimden dolayı, askeri olmayan her türlü yapılanma sivil toplum yapılanması içinde düşünülmüştür. Sivil toplumun bu tür bir kullanıma sahip olması, demokratik, temel hak ve özgürlükler temelinde bir sivil toplum anlayışı olmaktan ziyade, özlemi çekilen bir durumu ifade etmek için kullanılmıştır. "Sivil toplum kavramının ne anlama geldiği, içeriğini neler oluşturduğundan ziyade, kavramın kendisi önemsenmiş ve sivil toplum her derde deva aşkın bir ideal araca dönüştürülmüştür" (Sarıbay, 2000: 63). Dolayısıyla sivil toplum kavramının Türkiye'de kullanımı ile Batı'daki kullanımı çok farklı olmuştur. Yani kavramın kendisi ön plana çıkarılarak, içeriği, özelliği ihmal edilmiştir.

1980'den sonra Türkiye'de sivil alan içinde yer alan oluşum, kamusal alanda kendini göstermeye başlamıştır.³⁵ Toplumsal hareketler içinde 1980'lerin sonundan itibaren dinsel ve etnik temelli hareketlerin "kimlik ve kültür talepleri" ile "toplumun sivil kesimi" içinde ortaya çıkmaya başladıkları ve kamusal alanda da kendilerini ifade ettikleri görülmektedir. Devlet karşısında bir tanınma talebi ile muhalif bir duruş ortaya koymaktadırlar.

1980'den sonra farklı kimliklerin tanınma talebi ile varlık göstermeye başlamalarında, neoliberal politikalar etkili olduğu kadar, 1946'dan itibaren dini alanda Cumhuriyet'in temel ilkesi olan laiklikten verilen ödünler etkili olmuştur. Çünkü 1980 ve

³⁵ Göle, Vakıflardan iş adamı derneklerine, mesleki örgütlenmelerden yeşil hareketine, feminist harekete kadar farklı gurupları 1980 sonrasında yeni toplumsal hareketlerine örnek vermektedir. Bkz. Göle, 2000: 52.

sonrasında tanınma talebi ile görünürlük kazanan kimlik “İslami” kimliktir. Ayrıca İslamcıların kamusal alanda 1980 sonrasında bu denli görünürlük kazanmalarında “ekonomik alanda yaşam bulan liberalleşme projesi, siyasal ve kültürel alanda sağ ve sol ideolojilere alternatif olarak bir Türk-İslam sentezine dayalı kültür projesi” (Erdoğan Tosun, 2001: 291) inşa etme çabaları da etkili olmuştur.

Sermayenin toplumun değerlerini ön plana çıkarmasındaki amaç, bu değerleri de birer tüketim nesnesi haline dönüştürmektir. Küreselleşmenin kültürel boyutu ile farklılıklar ön plana çıkarılırken, ekonomik boyutu ile de dünyaya tek tip bir tüketim anlayışı benimsettirilmektedir. Dünyada farklılıklar artarken, aynı köfteyi tüketen, aynı gazozu içen, aynı pantolonu giyen bireyler dünyayı kaplamaktadır. Sermaye her şeyi ele alıp dönüştürmekte ve kar elde edebilmek için yeniden üretmektedir.

“Neoliberalizm için yeryüzündeki her şey alınıp satılabilir” (Kaya, 2006). Neoliberal politikalar çerçevesinde yeryüzünde her şey birer metaya dönüştürülebilir. Bunların başında da 1980’den sonraki dönemde din gelmiştir. Kamusal alanda İslamcı ideolojiyi benimseyenlerin de görünmesi, bu grupların mevcut piyasa değerleriyle uyumlu hale getirilmesi ve tüketime katılacak bireyler olmaları ekonomi açısından önemlidir. Günümüzde İslamcılarının giyimlerinde, tükettikleri diğer nesnelere dünyaca ünlü markaların yer aldığını görülmektedir. Bu da İslamcılarının da neoliberal pazar ekonomisine entegre olduklarının bir göstergesidir. Bu entegre olma da 1980 ve sonrası dönemde hız kazanarak artmıştır.

Kültürel kimliklerin ön plana çıkarılmasının ve bunların demokratik haklarla anlamlandırılmasının amacı, içerde ulus devletin güç kaybetmesini sağlamaktır (Kaya, 2006). Kaya’nın da belirttiği üzere neoliberal politikalar, kültürel değerleri ön plana çıkarmışlar ve bununla birlikte 1980 darbesinin mimarları olan generaller toplumdaki anarşi ortamının ortadan kaldırılabilmesi için dini ve milli değerlerin topluma empoze edilmesi üzerinde birleşmişlerdir. Türkiye’deki ekonomik dönüşümün alt yapısı bu şekilde hazırlanmış ve toplumun istenilen yönde dönüşümü başlamıştır.

Kimlik politikaları son dönem Türk politikasının belirleyici elementi olarak ortaya çıkmıştır. Yani neoliberal ekonomiyi başarabilmek için kültürel kimlikler üzerine inşa edilmiş yeni sosyal hareketlere gereksinim vardır. Bir kere geniş gruplar, özellikle sosyal sınıf, farklı kültürel gruplara

bölündüğünde sınıf çıkarı üzerine kurulmuş gelecek oryantasyonlu karşı hareketler ikame edilmektedir. Sonuç olarak; neoliberal ekonomi karşısında hiçbir güçlü muhalefet bulmamakta ve bu durum icat edilmiş yeni kimliklere yön vermektedir (Kaya, 2006).

1980 sonrası İslamcı grupların sivil toplumun içinde en etkin ve yaygın bir şekilde bulunmasının nedenleri arasında darbenin ve neoliberal politikaların etkisi olduğu kadar İslamcılarının geçmiş dönemlerdeki faaliyetleri de sayılmalıdır. Çünkü İslamcı gruplar Cumhuriyet Devrimi'nden sonra sürekli olarak yasal veya yasal olmayan yollardan örgütlenmelerini sürdürmüşlerdir. 1980 Darbesi'nin siyasal partilerin dışında ve bunlara komşu alandaki kısıtlama ve yasaklamalar da dini grupların yükselmesinde etkili olmuştur. Kısıtlananlar arasında sendikalar, dernekler, meslek kuruluşları, vakıflar yer almış ve bu kurumların siyasal amaçlarla partilerle ortak hareket etmesi engellenmiştir. 1980 Darbesinin bütün bu kısıtlamaları, ülkede açık bir depolitizasyon ortamı yaratmayı amaçlamaktadır. Darbenin getirdiği siyasal alandaki ve siyasal aktörlere getirdiği bu kısıtlamalar, kamusal ve siyasal yaşamın dinci örgütlenmelerle doldurulması olgusunu da kısmen açıklar (Tanör, 2004: 103). Yaratılan depolitizasyon sonucunda, var olan sivil örgütlenmelerin içi boşaltılarak işlevsiz hale getirildiler. Sistem açısından var olmaları sakıncalı görülemeyen sivil örgütlenmeler ise Darbenin amaçladığı Türk-İslam sentezinin aktarıcıları oldular.³⁶

“12 Eylül müdahalesinden sonra siyasal, derneksel, kültürel, toplumsal hayatın değişik boyutlarına getirilen çeşitli kısıtlamalar ve baskılar, en kolay sığımlılabilecek zemin ve mekanlardan biri olan dinci ideolojiyi ve örgütlenmeyi beslemiştir” (Tanör, 2004: 103-104). 1980'den sonra yaşanan süreçte, demokrasinin engellenmeye çalışılması ve kısıtlanması, modernleşme projesinin laiklik ilkesi açısından gerilemelere de büyük çapta hizmet etmiştir. Bu gelişmelerden sonra, 1983'ten sonra başlayan siyasal yaşamda İslami değerler siyasallaşmaya başladı. 1983'ten sonraki dönem, Türk siyasal hayatında ve demokrasisinde İslami değerlerin geçmişte hiç bu kadar çoğalmadığı bir dönem olmuştur (Tanör: 103-104).

³⁶ Erdoğan Tosun da bu konuda Darbe ile birlikte sivil toplumun gelişmesine katkı sağlayacak örgütlerin yasaklandığını, ancak darbe ile uyum içinde olan Türk-İslam sentezci yapıların faaliyetlerini yürüttüğünü belirtmektedir. Bkz. Erdoğan Tosun, 2001: 302

1980 sonrası yükselen İslamcı grupların daha önceki dönemlerden farklı olarak bu dönemden itibaren kamusal alanda görülmeleri ve tanınma talepleri vardır. İslamcılarının yükselişi özel alanı değil kamusal alanı hedeflemektedir ve İslamcı gruplar kamusal alanda doğrudan bir varolma mücadelesine girişmişlerdir. Sadece varolma mücadelesi değil ama aynı zamanda sahip oldukları dini değerleri ve dini yaşam pratiklerini kendine özgü kurumları ile kamusal yaşamda varlık gösteriyorlar.

İslamcılarının 1980 sonrası dönemde kamusal alanda da görünmeye başlamaları, neoliberal politikalar çerçevesinde, kimliklerin ön plana çıkarılması politikasının sonucudur. Ayrıca 1960'tan itibaren dünyadaki değişimler sonucu, modernizm eleştiriye tabi tutulmuştu. Bilgin'e göre modernitenin politik projesinin her yönden eleştirilmesinde "bir yandan etnik kökenli kolektif kimlik arayışları ve ayrılıkçı hareketler, öte yandan kökten dinci hareketler ile bazı mezhep ve tarikat eylemleri bulunmaktadır" (Bilgin, 1997: 65). Farklılıklar, neoliberalizm için, pazara girebildikleri ve pazarda birer tüketici olabildikleri ölçüde değerlidir ve desteklenmeye değer bir olgudur.

Özellikle pazarda birer tüketici olma konusunda İslamcılar bunu çok iyi yapmışlardır. Bundan dolayı da neoliberalizmle toplumda en barışık olan kesim, bu kesimdir. Oysa, gerek bir inanç sistemi olarak İslamiyetin kendisi gerekse de geçmiş yaşantı açısından, bunun tam tersi olması beklenir. Günümüzde ise İslamcılar, kamusal alanda görünürlük kazanarak, piyasa koşullarına gayet iyi uyum sağladılar. Türbanlı kadınlar bile kıyafetlerini seçerlerken, Fransız modasını takip edebiliyorlar (Sandıkçı; Ger, 2005).

Çaha, Türkiye'deki durumu bu şekilde değerlendirmekte, liberal değerlerden ziyade devletin temel felsefesini faşist-sosyalist değerlerin oluşturduğunu söylemektedir (Çaha, 2003: 279). Oysa Çaha'nın faşist-sosyalist ithamında bulunduğu Atatürk dönemi ve sonrası bugünkü demokratik değerlerin yerleşmesinde ve devletin bireylerinin birer "kul" olmaktan çıkıp; yasalar önünde eşit olan belli hakları ve özgürlükleri bulunan bireylere dönüştürmüştür. Şüphesiz ki, M. Kemal'in aşkın bir kudreti yoktu, topluma çok kısa bir sürede modern değerleri aktaramazdı. Modern değerlerin toplum tarafından anlaşılması, devrimlerin halka ulaşması belli bir zamanı gerektirecektir. Türkiye'de yapılan devrimler,

Türkiye’yi çağdaş medeniyetler düzeyine çıkarmayı amaçlamış ve bunu o dönemde başarabilmiştir. Türkiye’de demokratik katılımı yapılan seçimler sonucu iktidarın değişmesi, farklı siyasal eğilimlerin kendilerini temsil edebilmeleri Kemalist Devrim sayesinde. Ancak, Modern Türkiye’nin inşası eleştirilirken³⁷ Kemalist modernleşme projesinin o dönemde Türkiye’yi getirdiği nokta görmezden gelinmektedir. Özellikle, 1980 sonrası dönemde, İslami kimliklerin kendilerini kamusal alanda ifade edebilmeleri, demokrasi ile dillendirilirken, onlara bu yolu açan, demokratik yapılanmayı, Türkiye Cumhuriyeti’ne kazandıran Kemalizm, bütün kötülüklerin merkezi olarak görülmektedir. Oysa, durum tam tersidir. Laiklikten tavizler verilmesi, Kemalizmin hem ekonomik hem de kültürel boyutlarının birlikte değerlendirilmemesi gelinen noktanın nedenleridir. Bizzat Mustafa Kemal’in kendisi, ekonomik kalkınmaya verdiği öncelik kadar, eğitime de önem vermiştir. Eğitim de milleti birleştirici bir şekilde verilmiştir. 1950 ve sonrası dönemde bu politikalar terk edilmiş bu süreç 1980 sonrası daha da hızlanarak, Türkiye, dünyanın yaşadığı “kültürsüzleşme” sürecinin içine girmiştir.

³⁷ Türkiye’nin Batılılaştırıldığı, topluma uymayan değerlerin baskı ile topluma kabul ettirildiği şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır. Bkz. Aktar, 1993. Oysa Devrimler halka “bir paket” halinde sunulmamış, geçen zamanla birlikte Devrimler gerçekleştirilmiştir. Bkz. Kongar, 1998

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YENİ SOSYAL HAREKET
OLARAK İSLAMCI HAREKETİN
DÖNEMSEL GELİŞİMİ

3. 1. LAİK CUMHURİYET VE SİYASAL İSLAM

Modern Türkiye'nin kurulmasından sonra, toplumsal, siyasal ve ekonomik alanlarda yapılan devrimler topluma aktarılmaya çalışılmıştır. Önceki bölümde değinildiği üzere, bu amaçla Halk Odaları ve Halk Evleri kurulmuş, Cumhuriyet'in öğretmenini yetiştirmek için Köy Enstitüleri açılmıştır. Cumhuriyet toplumsal ve siyasal alanda laikliğe yönelik atılımlar yapmış ve Osmanlı'nın teokratik yapısından yeni kurulan devlet arındırılmaya çalışılmıştır. İslam bireyin inanç sorununa indirgenmiş ve toplumsal alandaki etkinliği azalmıştır. Etkinliği azaltılan aslında dinin kendisi değil, dini kendi tekellerinde tutan, halkın dinin esas kaynağına ulaşmamasından faydalanan tarikat liderlerinin toplum üzerindeki etkisi olmuştur. Laik devlet anlayışı ile dinin, "din kisvesine bürünmüş cahil hocaların elinde kamusal veya gündelik yaşamda bir çıkar sağlama aracı olması engellenmiştir" (Sarıkoyuncu, 2004: 60).

Tanilli'ye göre Cumhuriyet ile birlikte, "din bir inanç ve ibadet işine indirgenmek isteniyor; devletle birlikte toplumsalın da laikleştirilmesi amaçlanıyordu" (Tanilli, 2003a: 202). Dinin bir inanç ve ibadet işine indirgenmesiyle birlikte, din üzerinden siyaset yapanların da gücü kırılmış oluyordu.

Bu bölümde Cumhuriyet ve onun laikleşme çabası sonucu İslamcı düşüncenin siyasal ve toplumsal alanda etkinliğinin azalması karşısında daha sonraki dönemlerde İslamcı düşüncenin toplumsal alanda ve siyasal alandaki gelişmesi ele alınacaktır. Tarihsel dönemler içinde İslamcı düşüncenin Türkiye'de etkinliğinin artması incelenecektir. İlk olarak Cumhuriyet ile birlikte, din konusundaki değişim ele alınacak. Daha sonraki bölümde, değişen bu din anlayışının siyasal iktidar tarafından tekrar nasıl değiştirildiği ele alınacak. Yaşanan bu değişimin, İslamcı düşüncenin bu dönemde nasıl gelişmeye başladığına olan etkisi analiz edilecektir. Üçüncü bölümde, 1960 İhtilali ve sağlanan özgürlük ortamının, siyasal İslam'a olan etkisi ele alınacak. Son bölümde de 1980 Darbesi ve İslamcılarının artık her alana yayılarak günümüze kadar olan güçlenme süreci ele alınacaktır.

Türkiye, Cumhuriyetle birlikte laik modern bir devlet sistemine geçmişti. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, Türkiye, din temelli bir siyasal yapılanmadan laik bir siyasal

sisteme geçti. 1923'ten sonra yaşanan dönüşümler devletin işleyişini laikliğe göre belirlemeye dayanıyordu. İslamiyet her türlü ideolojik ve politik yapılanmanın belirleyicisi olma konumundan çıkarılarak, bireylerin kişisel inancına bağlanıyordu. Din, Cumhuriyet Türkiye için bir vicdan meselesi olmuştur.

Osmanlı döneminde toplumsal alanda devletin otoritesini güçlendirme işlevini yerine getiren din, tarikat, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla belirleyici olmaktan çıkmaya başladı. Cumhuriyetle birlikte dini kaynaklar Türkçe'ye çevrilmeye başlandı. Böylece okur yazar olan herkesin İslamın ilk kaynaklarına ulaşması sağlandı. Cumhuriyetin karşı olduğu nokta dinin halk tarafından bilinmemesi olmuştur. Halk, dinin ne demek istediğini tam olarak öğrenememiş bu da toplumda dinin farklı yorumlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fıçlalı'ya göre, "ayrılıklar ortaya çıktığı anda, Müslümanların kendilerini toptan Allah'a götüren ve birbirlerine bağlayan bağa, yani Kur'an'a dönmeleri gerekir" (Fıçlalı, 2001: 11). Oysa halk Kur'an'a ulaşamamış, bunun yerine cahil hocalar türemiştir. Cumhuriyet dönemi din politikası ise, halkın ana kaynağa ulaşmasını sağlamaya yönelik olmuştur. Kur'an'ın Türkçe'ye çevrilmesi halkın dinin ana kaynağına ulaşabilmesini amaçlamış bir değişimdir. Din sıradan vatandaşın da hayatına girmiş, medrese kesiminin elinden kurtarılarak tabana yayılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet döneminin din politikasının temelinde, dinin halka ulaşmasını sağlama ve halkın da dinini ana kaynağından öğrenerek özgürce dinini yaşayabilmesi amacı vardır. Dini kendi tekelinde bulduran din adamlarının toplum üzerinde egemenlik kurmalarının ortadan kaldırılması Cumhuriyetin hedefleri arasındadır. Cumhuriyetin modernlik projesinde, din eğitimi, dini kitlelere anlatmak değil; daha çok dini geleneksel değerlerden arındırma amacını taşıyordu. "Kemalist reformların amacı İslam'a modern ve rasyonel bir içerik sağlamak" (Turner, 1997: 283).

Cumhuriyetin çağdaşlaşma projesinin içinde dinin yeri bireysel alan olarak belirlenmiştir. İslamiyet bireylerin vicdani yükümlülüğü haline getirilerek, dinin toplumsal ve siyasal alan üzerindeki etkisi ortadan kaldırılmak istenmiştir. Bu amaçla tekke ve zaviyeler kaldırılarak, tarikatlar yasaklanmıştı.

3. 2. 1946 VE SONRASI DÖNEMDE İSLAMCILIK

Türkiye 1923'ten itibaren toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda birçok devrimi gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin gerçekleştirdiği bu devrimler toplumun kendi içsel dinamikleri ile ortaya koyduğu devrimler değildi. Çünkü Avrupa'nın belli bir tarihsel süreçte yaşadığı bu devrimler Türkiye'de Kurtuluş Savaşı sonrası dönemde devleti eline geçiren elitler tarafından gerçekleştirilmiştir.

Steinhaus'e göre, "Cumhuriyet yönetimine geçiş Türkiye'de toplumun her alanını çağdaştırmayı hedeflemiş bir süreçtir. Bu süreç içerisinde gerçekleştirilen devrimler toplumun her alanını dönüştürmeyi amaçlamış ve bu amaçlar çerçevesinde modern Türkiye ortaya çıkmıştır" (Steinhaus, 1999: 117). Modern Türkiye'nin ortaya çıkması Devrimlerle gerçekleştiği için, "halka rağmen halk için" anlayışı kendini hissettirmiştir. Bu durum da Devrimleri halkın anlayamamasına ve çok partili demokratik yaşamla birlikte Devrimlerden tavizler verilmesine neden olmuştur. Verilen tavizler de daha çok laiklik alanında olmuştur. Çünkü modern bir toplum ve devlet modeli olmak ile geleneksel İslamın toplum ve devlet anlayışı çatışmıştır. Modern Türkiye, İmparatorluğun "ümme" yapısından bir "ulus" yapısına geçmiş; kanunlarını da çağa uyarlamıştır. Bu çatışmadan yararlanan DP de bunu siyasal arenada değerlendirebilmiştir. 1950'den sonra iktidarı elinde tutan DP, halka karşı, Cumhuriyetin kurumlarından şikayet eder görünmüştür.³⁸

Modern Türkiye'nin kurulmasından sonra, çok partili siyasi yaşama geçiş, modernlik projesinin bir tamamlayıcısı olmuştur. "Mustafa Kemal, yaşadığı dönemde, çok partili bir yaşamı göremedi. Ancak, bu Kemalist modernlik projesinin amacını sona erdirmeyi. CHP'nin sonraki lideri, Cumhuriyetin ikinci adamı, kendini tamamlanmamış bu projeyi tamamlamaya adanmıştır" (Kaya, 2004: 93).

Cumhuriyetin ikinci adamı olan İsmet İnönü'nün muhalefetin yolunu açması ve muhalefete, daha sonra iktidarı teslim etmesi, demokrasinin erdemine sahip olmasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Ancak halkın demokrasiden anladığı ise, laiklik karşıtı

³⁸ DP iktidar olmasına ve çoğunluğu elinde bulundurmasına rağmen, Cumhuriyetin kurumlarından şikayetçi olup, ekonomik sistemin açmazlarını bu kurumlara bağlamış; ama değiştirme yönünde bir faaliyette bulunmamıştır. Bkz. Yücekök, 1997: 41-42.

tutumlar içine girmek olmuştur. Laik devrimler karşısında İslami grupların bir geri çekilmesi söz konusuydu. 1946'dan itibaren yeni bir partinin kurulması sonucu, muhalefet dinsel bir nitelik kazanmış ve Cumhuriyetin laik yönü sorgulanmaya başlanmıştır. Demokrasiye geçişle birlikte ilk olarak Cumhuriyetin laiklik ilkesi değişmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya konjonktüründeki değişme ve demokratik rejimlerin güçlenmesi, dünyanın geri kalan kısmının da demokratikleşme yönünde adımlar atmasına neden olmuştur. Türkiye'de demokratikleşme, halkın oyunu alabilmek için her şeyin yapılmasına neden olmuştur. Demokrasiye geçiş, "halka rağmen halk için" anlayışının yerine, "halka karşı ama halkın desteğiyle" anlayışına dönüşmüştür. Halkın istenilen şekilde dönüştürülememesi sonucu, demokrasiye geçişle birlikte, Cumhuriyetin hedeflediği bazı noktalardan sapmalar başlamıştır. Demokrasi, Türkiye'de demokratik bir kültür olmadığı için, laiklik karşıtı grupların çoğalmasına neden olmuş ve halkın desteği ile iktidara gelen DP, her istediğini yapabileceği bir demokrasi ve yönetim anlayışını benimsemiştir.

Cumhuriyetin çok partili demokrasiye geçmesi ile birlikte, yani 1946'da muhalif bir partinin kurulmasıyla, Cumhuriyet karşıtları bu partinin çatısı altında örgütlenmeye başlamışlardır.³⁹ Aynı durum, daha önceki çok partili yaşama geçiş denemelerinde de yaşanmıştı. Bu deneyimde de durum pek farklı olmadı. Çok partili yaşama geçişle birlikte, Osmanlı'da toplumda ağırlığını hissettirmesi açısından belli ağırlığa sahip olan din, tekrar eski gücüne kavuşma çabası içine girdi.

Devrimlerden verilen tavizler, ilk olarak Cumhuriyet'in laik anlayışından verilen tavizler olmuştur. Din konusu, bireylerin manevi açıdan en zayıf noktası olduğu için, iktidar olan partiler, dini kullanarak iktidarlarını sağlamlaştırmaya çalışmışlardır. Laiklikten verilen tavizler İslamcılığın yükselmesine neden olmuştur. Mardin'in görüşü de aynı doğrultudadır ve İslamcı eğilimlerin toplumda yükselmeye başlaması 1946'dan itibaren. Mardin bu durumu şu şekilde değerlendirmektedir: "İslami eğilimlerin toplumda yükselmesinin temelinde 1946'dan itibaren Cumhuriyet'in hedeflediği laiklikten tavizler verilmesi etkili olmuştur" (Mardin, 1986: 31). Cumhuriyetin öngördüğü yeni değerlerin

³⁹ Bkz. Tunaya, 1991: 172, 173

toplumun her kesimine ulaşamaması, toplumsal alanda bir boşluğun doğmasına neden olmuştur. Ulus bilinci yaratılmaya çalışılmış ancak bu bilinç toplumun tüm alanına nüfuz edememiştir. Tam bu noktada da ortaya çıkan bu boşluğu, zaten tarihsel bir birikimi olan İslamcı eğilimler doldurmaya başlamıştır.

Laik değerlerin topluma yerleştirilememesi ve İslami eğilimin toplumsalın dışına itilmek istenmesi, 1946 sonrası muhalefetin İslamcı çizgide olmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye demokratik bir siyasal işleyiş yönünde dönüşümler yaşamaya başlamıştır. Dünyada demokratik rejimlerin ağırlık kazanması sonucunda, demokratikleşme yönündeki değişim Türkiye'yi de etkilemiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyadaki değişim sonucu, Cumhuriyet'in laik niteliği değişmeye başlamıştır. Özgün bir modernleşme projesi olan Kemalizm, yaşanan değişim sonucu ortaya çıkan durum, Cumhuriyet projesinin, özgünlüğüne gölge düşürmüştür.

Din konusunda Kemalizm'in laiklik ilkesinden ilk ayrılmalar 1945'ten sonra gerçekleşmeye başlamıştır. CHP'nin 7. Kongresinde (1947) laiklik tartışılmış ve dinin toplumsal bir pekiştireç olduğu ancak ihmal edildiği açıkça iddia edilmiştir. DP ile birlikte bu durum daha da açıklık kazanmıştır. DP iktidarı zamanında din derslerinin okullara konması, imam hatip okullarının sayısının artması gibi gelişmeler, dinin toplumda önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır (Çetin, 2004: 60, 61). Bunun sonucunda da toplumda bir yer edinen dinden, dini siyasal amaçla toplumu dönüştürmek için kullanan düşüncenin, hareketin çıkmasına neden olmuştur.

1950'den sonra hızla gelişmeye başlayan İslamcı hareketler, DP dönemindeki demokratik açıdan olumlu havadan faydalanmış ve toplumsal alanda rahat yayılma imkanı bulmuşlardır. DP döneminde dini fikirlerin yayılması konusundaki yumuşamanın etkisiyle Nurcu grubu, Said Nursi'nin eserlerini basmış, bu da, fikirlerin yayılmasını sağlamıştır. Ayrıca mahkemelere çıkan bu grup, mahkemelerden beraat kararı sağlamıştır. Nurcular hızla çoğalmış ve büyük şehirlerde taraftar bulmuşlardır (Mardin, 2004a: 31).

1950'ler devlet eliyle yürütülen üstten modernleşme sürecine tepkinin yoğunlaştığı, toplumsal hareketliliğin arttığı ve yeni sivil toplum dinamiklerinin ortaya çıktığı yıllardır. Bu yıllarda iktidar olan DP, toplumda demokratik bir canlanma sağlamış ve bu

canlanmadan en fazla İslamcılar yararlanmışlardır. Çünkü 1950'lere kadar kabuğuna çekilmiş olan İslamcılar, 1950'dan sonra rahat örgütlenme imkanı bulmuşlar ve faaliyetlerini rahatça sürdürmüşlerdir.

Nurcular 1950'den sonra iktidara gelen DP'yi desteklemişlerdir. 1960'tan sonra bu destek, DP'nin devamı olan AP'ye kaymıştır. Nurcuların MSP'yi değil de AP'yi desteklemeleri gerçekten ilginçtir (Işıklı, 2001: 36). Buradaki amaçları, iktidar olabilecek bir partinin yanında olup, örgütlenmelerini daha rahat sürdürebilmektir.

Cumhuriyetle birlikte kabuğuna çekilen İslamcılar, 1950'den sonra siyasal ve ekonomik alanda yeniden gün ışığına çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde ekonomik açıdan güçlenen İslamcılar, toplumsal ve siyasal alanda da örgütlenmeye başladılar. Toplumsal alanda İslamcıların uyanışı cemaatleşmeyle olmuştur. Bu dönemde Nakşi, Nurcu gibi tarikatlar eski konumlarına kavuşmaya başlamışlardır (Çetin, 2004: 63). İktidarda olan DP'ye destek veren tarikat kesimi, bunlara Nakşi ve Nurcu cemaat liderleri örnek verilebilir, toplumsal konumlarını az da olsa düzelttiler. Kültürel ve toplumsal yönden cemaatleşmeye ağırlık vererek, ekonomik faaliyet yürütmeye başladılar (Çetin: 63).⁴⁰

1950'den sonra hızla gelişen İslamcı düşünce ve örgütler, Türkiye'de 1950'den sonra dini canlanmanın sonucudur. Kuran kursları, cami yaptırma dernekleri gibi derneklerin sayısı 1951'de 237 iken bu sayı 1967'de 510'a yükselmiştir. Bu yükselmeye birlikte dini örgütler taşra şehirlerinde de güçlenmeye başlamıştır.⁴¹

Devrimlerin halktan kopuk olduğu, halkın zorla "Batılılaştırılmaya" çalışıldığı (Bkz. Aktar,1993), bundan dolayı da halkın baskıdan kurtulur kurtulmaz özüne (yani dine) döndüğü şeklinde bir değerlendirme, genel anlamda "devrim" in ne olduğunu anlayamamaktan kaynaklanmaktadır. Halktan kopukluk, halkın devrimleri anlayamadığının düşünülmüşü ve halkın devrimler doğrultusunda eğitime çalışılması yani Cumhuriyet ideolojisinin amaçladığı birey tipinin yaratılmaya çalışılması Aydemir'e göre anormal bir durum değildir. "Cumhuriyetle birlikte siyasetin, halka yönelik devri açılıyordu. Ancak bu devirdeki siyaset anlayışı, sadece halk için değil, halka rağmen, fakat halk için anlayışını

⁴⁰ 1950 sonrası cemaatlerin etkinliğinin arttığını Tanilli de belirtmektedir. Bkz. Tanilli, 2003b: 81

⁴¹ Bkz. Yücekök, 1997

benimsemişti” (Aydemir, 2000c: 202). Çünkü, modern Türkiye inşa edilirken birçok devrimler yapılmıştır. Rejim ve kadro, devrim rejimi ve kadrosuydu. Demokratik rejim bu şartlar altında kurulmuştu.

Demokratik yaşama geçildiğinde halkın siyasal olgunluğa erişememiş olması ve halkla devlet arasındaki yabancılık, yani cumhuriyetin, halkın değil devletin cumhuriyeti olması nedenleriyle, sermaye ve toprak sahiplerinin koalisyonuyla birlikte, Kemalizm sonrası dönemde geniş kitlelerin desteğini sağlayabilmek için aşırı derecede tutucu bir program uygulamaya başlamıştır. Geniş kitlelerin desteğini kazanabilmek ve bu desteği sürekli kılabilmek için tutucu program uygulanmış bu da belli ölçüde bir geriye dönüşe yol açmıştır (Steinhaus, 1999: 117-118).

Siyasetin halka yönelmesiyle birlikte, devlette de halkın istekleri doğrultusunda değişiklikler olmaya başlamıştır. “DP, davasını, halka rağmen değil, ‘halk içinde’ yürütmek zorundaydı. Halka inmek, siyaseti halka götürmek, halkın hayatına müdahale hakkını, halkın oylarından almak zorundaydı” (Aydemir, 2000c: 203). Halka giden siyasetle birlikte, siyasetin halka inmesi ile birlikte halkın dilinden konuşmak da zorunluluk olmuştur. Çünkü iktidara ulaşmanın tek yolu halkın oylarını almaktır.

İrtica⁴², Türkiye’de 1950’lerle beraber palazlanmaya başlar. İlk destek Menderes’ten gelir: Dincilik örtülü ödenekten beslenirken, din dersleri de millî eğitimin içine gelip girer; arkasından, gitgide artan hızla, İmam Hatip Okulları açılır. Söz konusu okullar, bir tarihten sonra, meslek okulu olmaktan çıkarılır; temel eğitim kurumlarına dönüştürülür; oralardan çıkanlar, camide imam olmaktan çok, şeriatçı kafayla yargıç, savcı, emniyet müdürü, vali, kaymakam, profesör, öğretmen olur (Tanilli, 2003b: 81).

Dini eğilimlere verilen bu kadar destek sonucunda, İslamî bir yaşam biçimi, bir düzen anlayışı olarak gören kesimler artmaya başlamıştır. Ayrıca, İmam Hatiplerden mezun olan kesimin sayısı her geçen gün artarak, bu okullar laik eğitim kurumlarının alternatifi haline gelmiştir. Dini eğitimi ve bilimsel eğitimi bir arada veren bu kurumlar, daha sonraki yıllarda, eğitim sisteminin ikili bir görünüme sahip olmasına neden olmuştur. Osmanlı’da olduğu gibi, medrese geleneği devam ettirilmeye çalışılmıştır.

⁴² İrtica ilk defa İkinci Meşrutiyette dinsel yobazlık anlamında kullanıldı. Cumhuriyetle birlikte bu kavramın içeriği biraz daha değişti. Atatürk Devrimlerine karşı olanlara mürteci (yani irticacı) denildi. İrtica şeriatla aynı anlamda değerlendirilmeye başlandı. Oysa Atatürk’ün söylev ve demeçlerinde şeriatla ilgili olumlu ya da olumsuz bir söze rastlamıyoruz. Şeriatın günümüzde bu şekilde algılanması, irticanın ve din sömürsünün bu kavram içinde yuvalanmasından dolayıdır. Bkz. Tanyol, 1999

“‘Yeter, söz millet’in’ sloganı ile kitlelerin karşısına çıkan DP, bürokrasi karşısında toplumun önemini vurguluyordu” (Kaya, 2004: 93). Sözü halka bırakma adına iktidara gelen DP, bu amaçları doğrultusunda 1950’den itibaren Türkiye’de bazı değişiklikler yapmaya başladı. Bu değişiklikler de daha çok dinle ilgili olanlarıydı. Cumhuriyet’in amaçladığı birey tipinin yetişmesi ve halkın aydınlanması (yani Cumhuriyet’in değerlerinin aktarılması) için faaliyet gösteren kurumlar kapatılmaya başlandı. “1951’de Halkevleri ve Halkodaları’nın, 1954’te Köy Enstitüleri’nin kapatılması. Bunun yanında İmam Hatip okullarının açılması ve bunların meslek okulu olmasının çok ötesinde, Cumhuriyet’in ortaokul ve liselerine koşut, almaşık bir dizge olarak ortaya çıkmaları” (Akşin, 2004: 185) devletin din politikasının değişmiş olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyet döneminin din politikası sonucu eski gücünü yitiren “Siyasal İslamcılar” kendisine yakın olarak DP’yi görecekti.⁴³ DP ile toplumun “Siyasal İslamcı” kesimi arasındaki ilişki, Cumhuriyetin kazanımlarının birer birer ortadan kaldırılmasına neden olmuştur. Eğitimdeki birlik İmam Hatip okullarının sayısının sürekli artması ile bozulmuş, din temelli eğitim kurumları (İmam Hatip okulları, Kur’an kursları gibi) yaygınlık kazanırken, siyasal alanda da dini bir araç olarak kullanan yeni bir kesimin, yeni bir siyaset anlayışının doğmasına neden olmuştur. Cumhuriyeti kuranların “elitist” anlayışının yerine, halkın oyunu almak ve iktidara gelebilmek için her şeyi yapan yeni bir siyaset tarzı ortaya çıkmıştır.

3. 3. 1960 İHTİLALİ VE SONRASINDA SİYASAL İSLAM

Çok partili demokrasiye geçişle birlikte, yaşanan siyasal gelişmeler, bir ihtilale neden olmuştur. 1960 yılına gelindiğinde TSK yönetime el koyarak yeni bir dönemi başlatmıştır. 1960 İhtilali ile iktidarı ele alan MBK, bir anayasa hazırlatarak yönetimi seçimle gelen sivil otoriteye teslim etmişlerdir.

“1961 Anayasası getirdiği özgürlükler açısından dikkate değerdir” (Erdoğan Tosun, 2001: 269). 1961’den sonra anayasal güvence ile birlikte özgür bir ortam doğmuştur. Özdemir, 1960 İhtilalini ve getirdiği Anayasayı demokrasi açısından önemli bir gelişme

⁴³ 1950 seçimlerinden önce, DP, seçmen kitlelerine, dinsel özgürlüklerin kısıtlanmalarını önleyeceklerine dair, büyük çapta vaatlerde bulunmaktaydı. Bkz. Toprak, 1996: 30

olarak değerlendirmektedir. 1961 Anayasası, 1961 Demokrasisi olarak adlandırılabilir ve bu Anayasayı hazırlayan 1960 İhtilali'nin kadroları da Türk demokrasisinin kendine özgünlüğünü göstermişlerdir. Çünkü Türkiye'de yaşanan bu deneyim, Türk toplumunun, Latin Amerika ülkelerinde yaşanan uzun süreli diktatörlüklerden çok farklı bir demokrasi anlayışına sahip olduğunu göstermiştir (Özdemir, 2005: 227-228).

1961 Anayasasının getirdiği özgürlükler ve bu özgürlüklere yasal güvence getirilmesi, daha önceki dönemlerde olmadığı derecede farklılıkların ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bununla birlikte, farklı kimliklerin ön plana çıkmaya başlaması da kendini göstermiştir. Bu döneme kadar sadece özel alanla sınırlı kalan kimlikler, bu dönemden sonra kamusal yaşamda da görünürlük kazanmaya başlamışlardır. Kamusal yaşamda görünürlük kazanmaya başlayan kimlikler, 1980 sonrasında da ulus devletin karşısında tanınma talebi ile yer alacaklardır. 1960'tan sonra "kimlik patlaması" yaşanmış ve bu patlamada İslami değerler ön plana çıkmaya başlamıştır (Erdoğan Tosun, 2001: 267). Kimlikler ve değerler ekonomik anlamda piyasada tutunabilmek için kullanılmıştır. Ekonomik piyasadaki kapitalist kalkınmadan dolayı, kendilerinin ezildiğini ilk önce Türk İslamcılarını teşhis etmiştir. Ekonomik olarak farklılaşmış bünyede azınlık durumunda olduklarını fark eden İslamcı kesim, hızla kendi dünya görüşlerini yayacak kurumları açmaya yönelmişlerdir. 1965'ten itibaren imam hatip okulları, din dernekleri, Kur'an kursları açarak çoğalma yoluna gitmişlerdir.⁴⁴

Kapitalist işleyiş içinde, İslamcılarının kapitalist sistem içinde örgütlenmeleri ve piyasada tutunmaları, kendi dünya görüşlerine göre yeni bir ekonomik sistem öngörmelerini de beraberinde getirmiştir. Kâr payı ifadesini ortaya atmaları, faizsiz bankacılık sistemi önermeleri gibi örnekler kapitalist sistem içindeki İslamcılarının, ekonomi ile uyum sağlama çabaları olarak değerlendirilebilir. GİMDES adı ile bir sertifika vermeyi planlayan İslamcılar, bu sertifika ile ürünlerin "haram-helal" ürün şeklinde kategorilendirilmesini amaçlamaktadır.⁴⁵

⁴⁴ Bkz. Yücekök, 1997

⁴⁵ Bkz. Tempo, Sayı:36/926, No:2005/36:40, 41, 42

1960'lı yıllar, 1961 Anayasası'nın etkisiyle de birlikte, özgürlükler açısından son derece geniş alanların bulunduğu dönem olmuştur. 1961 Anayasası'nın çağdaş bir anayasa olduğu, siyaset bilimcileri tarafından da kabul görmektedir. Anayasanın sağladığı haklardan en fazla yararlanıp örgütlenen ise, İslami cemaatler olmuştur. Öncelikle, toplumsal alanda dini simge ve değerleri kullanarak gerçekleştirdikleri özgürlük ortamı, daha sonra ekonomi alanına da yansımıştır. Ekonomi alanında İslami sermayeli şirketler doğmaya ve gelişmeye başlamışlardır. Bu İslami şirketlerin, mevcut piyasa koşulları içerisinde “yerli” etiketi de vardı. Gelişmelerinde bunun da etkisi olmuştur. Kapitalist yola zenginleşme İslamcılar arasında da hızla yayılmaya başlamıştır (Özek, 1968: 206).

İslamcı kesim bu dönemden sonra kendi siyasal örgütlenmesini de kurarak resmen siyasallaşmıştı. MNP ile, siyaset sahnesine giren İslamcılar, laik cumhuriyette bir ilki gerçekleştirmişti. Tüm bu gelişmeler, siyasal İslamcıların bugün geldikleri noktayı anlamak açısından son derece önemlidir. Demokratik ortamda yaşanan gelişmeler, siyasal İslamcılar tarafından son derece iyi değerlendirilmiştir. Toplumsal alandaki yayılmayı, ekonomik alandaki ve siyasal alandaki görünme ve gelişme takip etmiştir.

3. 4. 1980 DARBESİ VE SONRASINDA SİYASAL İSLAM

1980'de Türkiye'nin yaşadığı askeri darbe, toplumsal alanda birçok özgürlük alanının kısıtlanmasına neden olmuştur. Her türlü demokratik haklar kısıtlanırken devlet de ekonomik politikalardan etkilenmiştir.

Toplumdaki terör ortamını ortadan kaldırmak için “generallere göre entegrasyon ve bütünleşmeyi sağlayacak olan element İslam'dı” (Kaya, 2006). Darbenin toplumdaki terör ortamını ortadan kaldırmak için düşündüğü yöntem de bu dönemden sonra bir devlet politikası haline getirilerek, her kurumda bu politika egemen olmaya başlamıştır. Darbecilerin toplumu birleştirici element olarak düşündükleri dini-millî değerler topluma empoze edilmeye çalışılmıştır. Ve bu çalışma da önemli ölçüde başarıya ulaşmıştır.

Dünyada görülen “kültüre dönüş” eğiliminin yükselmesi, Türkiye'de de kültürel kimliklerin ön plana çıkarılmasına neden olmuştur. En önemli kültürel değer olarak İslami değerler kendini göstermiştir. 1980 Darbesi ile birlikte, İslamcılar, Türkiye'de daha önce

hiç görülmeyen bir şekilde görünürlük kazanmıştır. “1980 sonrası Türkiye, İslamcılarının hedeflerini gerçekleştirmek için önemli fırsatlar yakaladıkları bir dönemdir”(Kaya, 2006).

Darbenin Anayasası olan 1982 Anayasası ile “ilk ve ortaöğretimde din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri zorunlu hale getirildi (7 Kasım 1982), devlet kurumları (Milli Eğitim, TRT, DİB) belli ve tek bir mezhebin sözcülüğünü ve propagandacılığını yapmaya başladı” (Tanör, 2004:97-98). “1739 Sayılı yasada yapılan bir değişiklikle İmam Hatip lisesi mezunlarına tüm yükseköğretim programlarına girme hakkı tanındı” (Çetin, 2004: 67).

Her türlü siyasi yapılanma yasaklanırken, devletin belli değerleri topluma empoze etmeye çalışması, ülkede açık bir depolitizasyon ortamı yaratmaya yönelikti. “Siyasal alan ve siyasi aktörlere getirilen bu daraltımlar, kamusal ve siyasi yaşamın dinci örgütlenmelerle doldurulması olgusunu da kısmen açıklar” (Tanör, 2004: 103).

Gerçekten, 1980’den sonra demokrasinin daraltılması, laiklik konusundaki gerilemelere de büyük çapta hizmet etmiştir. 12 Eylül müdahalesinden sonra siyasi, derneksele, kültürel, toplumsal hayatın değişik boyutlarına getirilen çeşitli kısıtlamalar ve baskılar, en kolay sınımlanabilecek zemin ve mekanlardan biri olan İslamcı ideolojiyi ve örgütlenmeyi beslemiştir. Ayrıca, 12 Eylül yönetiminin büyük bir fütursuzlukla giriştiği, bazı işler olmuştur ki, bunlar İslamcı dünya görüşünün ve örgütlenmelerinin yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur. Yurt dışındaki din personelinin aylıklarının Suudi Arabistan’ın şeriatçı “Rabıta” örgütü tarafından verilmesinin kabulü, “din kültürü ve ahlak” adı altında İslamcı dünya görüşünün ilk ve ortaöğretim kurumlarında zorunlu dersler haline getirilerek genç dimağlara devlet eliyle aşılması, askeri yönetimin radikal sağ-sol hareketler, PKK ayrılıkçılığı karşısında “din silahı”ndan yararlanma taktiği, Devlet Başkanı Kenan Evren’in dinsel kaynaklara dayalı konuşmaları, Doğu illerinde halka dağıtılan ve verilen dinsel metinler ve mesajlar, devlet eliyle toplumu dinselleştirme çabalarının en belirgin göstergelerinden olmuştur. Bu verilerle başlayan 1983’ten sonraki siyasi yaşamda, başka iç ve dış etkenlerinde yardımıyla, laiklik karşıtı akımların hızla siyasalaşması süreci

yaşandı. Bu açıdan 1983 sonrası Türk siyasal hayatı ve demokrasisi önceki dönemlerle kıyaslanmayacak ölçüde dinsel ağırlık kazanmaya başlamıştır.⁴⁶

Toplumun dinsel yönünün artması, izlenen politikanın amaçları doğrultusundadır. “Belli oranda” dini-milli duygular bireyleri kaynaştırabilir anlayışından destek gören siyasal İslamcı kesim elverişli bir gelişme ortamı bularak politikanın içinde kendi varlığını artan oranda göstermiştir. 12 Eylül ile birlikte irtica Evren Paşa ve Darbenin mimarları tarafından, geçici bir olay olmaktan çıkarılmış, kurumsallaşarak gelenek haline getirilmiştir. Demokrasilerin gerçek anlamda dayanaklarını oluşturan sendikalar, meslek dernekleri kapatılmış; din eğitimi veren kurum ve kuruluşlara ise dokunulmamıştır.⁴⁷

1980’den sonra Türkiye’de toplumu birarada tutacak yeni bir element arayışı ortaya çıktı. 26 Haziran 1986’da Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Başbakan Turgut Özal ve Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ’un da katıldığı Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu’nun ‘Atatürk Yüksek Kurulu’ toplantısında, Türk-İslam Sentezi’ne yönelik bir milli kültür politikasını benimseyen bir rapor kabul edildi (Çetin, 2004: 67).

Tanilli’ye göre “1980’li ve 1990’lı yıllar şeriatçı akımların altın yıllarıdır” (Tanilli, 2003a: 164). Artık çok uluslu şirketler ağı içinde yerini alan Müslüman patronlar, Türkiye ekonomisinde de söz sahibidir; özellikle 1980’lerle başlayan süreçte, bu döneme kadar sırtını devlete yaslayarak güçlenen Müslüman sermayedarlar, bu tarihten sonra devletten kopuş çizgisi sergileyerek, İslamcılık akımını şu yada bu biçimde –sayısı 3500’ü aşan vakıflar, binlerce özel yurt, okul ve dinsel merkez açarak- desteklemeye başlamışlardır. MÜSİAD gibi kuruluşlar aracılığıyla da TUSİAD türünden liberal kapitalistlerle pay kapma yarışı içine girilmiştir” (Tanilli, 2003a: 164).

İslamcı hareketlerin 1980 sonrasında güçlendiği konusunu, “inançlı bireyleri” farklı bir yaklaşımla değerlendiren Göle de kabul etmektedir (Göle, 2002: 38). Ancak Göle bu yükselişi değerlendirirken İslami hareketlerin siyasal amacına bir soru işareti koyar ve bu yükselişi yeni sosyal hareketler çerçevesinde değerlendirmeye çalışır. Oysa,

⁴⁶ Bkz. Tanör, 2004: 103-104

⁴⁷ Bkz. Tanyol, 1999. Müdahale döneminde toplumdaki farklı ideolojilere çifte standart uygulandığını Erdoğan Tosun da belirlemektedir. Kapatılan dernekler ve sendikaların çoğunluğunu sol görüşlüler oluşturmaktadır, DİSK, Türkiye Yazarlar Sendikası gibi...Bkz. Erdoğan Tosun, 2001

Kaya'ya göre bu yükseliş siyasetten bağımsız bir şekilde değerlendirilemez. “Devlet desteği, İslamcıların güçlenmesini sağlamıştır. Devlet elitleri ekonomiyi liberalleştirirken, İslamcı aktörleri önemli partnerler olarak görmüşlerdir. Türkiye'deki modernleşmenin son dönem koşulları İslamcıların modern hayat içinde önemli bir saha elde etmelerini sağlamıştır” (Kaya, 2006).

“Ramazanlarda okul kantinlerinin kapatıldığı, herkesin namaza koşullandırıldığı, geleneksel değerlere uymayanların gerek idari ve polisiye gerekse de bizzat şeriatçı öğrenci atmosferi tarafından baskı altına alındığı” (Tanilli, 2003a: 214) bir dönemden sonra, İslamcı hareket kendini bağımsız bir şekilde kamusal alanda ifade etmeye başlayacaktı. 12 Eylül Darbesi'nden sonra dinin yükselişi sadece Türkiye'de değil, dünya çapında da bir yükselişle paralellik gösteriyordu. ABD'nin politikaları çerçevesinde sol akımların yükselmesini önlemek için de bir anlama sahip olan dinsel değerlerin yükselmesi, sadece ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını korumakla kalmayacak, neoliberal politikaların karşısında oluşabilecek olan sol bir muhalefet de engellenecektir (Kaya, 2006).

1980 sonrasında Türkiye'de sayıları hızla artan ve bir yaşam biçimi olarak kendilerini sunan İslamcı aktörler, dış gelişmelerden bağımsız bir yükselişe sahip değildir. Modern Türkiye, Batı emperyalizmi karşısında mücadele edip, bağımsızlığını kazanmış, “Modern Batı'ya” rağmen, ama modern bir devlet şekli kurabilmiş bir ülkedir. Bu özelliği itibariyle de dünyanın diğer devletlerine örnek olabilir. Ancak Ortadoğu'daki egemenliğini pekiştirmek isteyen ABD, Türkiye'nin sürekli İslam devleti olduğu şeklinde bir vurgulama yaparak ve Türkiye'deki İslamcılarını desteklemekte⁴⁸ ve Türkiye'nin model olma ihtimalini engellemeye çalışmaktadır.

3. 5. 1990 VE SONRASI DÖNEMDE SİYASAL İSLAM

Siyasal İslam'ın Türkiye'de yükselmesi sonucu, 1990'lı yıllarda kendini İslamcı olarak gören “kendilerine oy verenleri Müslüman” olarak değerlendiren bir parti iktidar

⁴⁸ Sadece İslamcılarını değil, Türkiye'de ulus-devletin karşısında olan karşı duruşların ve terörün dünyadaki farklı devletlerden destek gördüğü bilinmektedir. Özellikle "yeşil kuşak" projesinde İslamcılarının gördüğü destek ve ABD'nin Ortadoğu'daki amacı ortadadır. Bkz. Tanilli, 2003b

oldu. Seçimlerden birinci parti olarak çıkan RP, DYP ile koalisyon kurarak iktidara sahip oldu. MSP'nin 1970'li yıllarda devlet kurumlarına sızmasının ve toplumsal alanda güçlenmesinin sonucu, 1974'te iktidarın küçük ortağı konumundayken, bu dönemde RP adıyla iktidarın büyük partisi oluyordu.

Gecekondula kesimine yönelen siyasal İslamcı bir parti olan RP, "adil düzen" sloganı ile hem gecekondula kesiminin hem de şehirdeki ranttan pay alma çabası içinde olan kesimin oylarını almayı başararak seçimden birinci parti olarak çıkacaktı. Bu nedenler RP'nin, umut arayan kitlelerin umudu olmasına neden oldu. "Adil düzen" sloganı ile bu kesimlere ulaşmayı başardı. Gecekondula kesimini bu sloganla örgütleyen ve bu sloganı bir bayrak haline getiren RP, DYP'nin koalisyonu ile iktidar oldu (8 Temmuz 1995) (Kongar,1998: 274).

Toplumda meşruiyeti güçlü olan İslamiyetin RP tarafından kullanılması, toplumda artan rahatsızlığın kendisinde toplanmasını sağladı. RP'nin "özgürlükçü ve adil bir düzen" gibi toplumda sosyal adaleti çağrıştıran sloganları kullanması, toplumun tüm kesimi için, özellikle de gecekondula kesimi için, RP'yi çekim merkezi haline getirdi. Bu durum devleti ele geçirme sürecini tamamlamak isteyen RP tarafından başarı ile kullanıldı.

RP'nin iktidar olmasında bu etkenler belirleyici olduğu gibi bir de belirleyici olan başka önemli noktayı, "halkın din duygularını sürekli olarak kendi oy potansiyellerini arttırmak için kötüye kullanmış, kendi iktidarlarını sürdürmek için istismar etmiş olan sağ partiler ve kurdukları hükümetler, bu siyasal süreç içinde 'siyasal İslam' adına hatırı sayılır bir taban yaratmış" (Kongar, 1998: 282) olmaları oluşturmaktadır. Dini bir ideoloji olarak gören RP, sahip olduğu taban sayesinde de, yeni yeni sloganlar üretiyordu. "Seçim propagandalarında kullandığı İslam dinarı, İslam NATO'su gibi öneriler, milletvekili adaylarının bile inanmadığı önermelerdir" (Mahçupyan, 2000b: 266). RP'nin bu çabasının temelinde halkın oylarını manevi değerlerle toparlayabilmek yatmaktadır. Mevcut düzenin girdiği çıkmazdan faydalanan, ancak bunu somut çözüm üretmeye dönüştüremeyen RP, tamamen kültürel tepkiler geliştirerek farklı bir anlayış ortaya koyuyordu. İlerleyen iktidar süreci içerisinde RP, parti-toplum ilişkisini fundemantalist bir tepki üzerine inşa ederken, homojenize edici ve muğlaklaştırıcı politikalarla kendini ifade etmektedir. RP'nin

kullandığı sloganlar çok farklı bir düzen ön gören bir anlayışı hedefliyor gözükmeye rağmen, kısa dönemli, popülizme dönük bir parti olduğunu açıkça göstermiştir. RP, siyaset sahasında ortaya koyduğu uygulamalarla, gelecekle ilgili insanların kafasında soru işaretleri bırakıyordu. Tüm bunlara rağmen, RP'nin iktidara gelmesinde geçmişten gelen bir taban oluşumu ile birlikte, denenmemişliği ve umut arayan halkın umudu olması önemli bir yere sahiptir (Mahcupyan: 271).

RP'nin, sosyal demokrat bir anlayışa uygun sloganlar kullanması, gelir adaleti, fırsat eşitliği gibi, Anayasa'nın niteliğinden kaynaklanmaktaydı. Dine dayalı bir devlet oluşturmayı amaçlamak ve bu amaçla siyasal örgütlenmeye gitmek, Anayasa'nın temel ilkelerine ters bir durumdu. RP genel olarak programını “adil düzen” çerçevesinde belirlemişti. Ancak, RP'nin yöneticileri de bu adil düzenin nasıl olacağını açık bir tanımını yapamıyordu (Kongar, 1998: 272).

Refahiyol iktidarının, ‘siyasal İslamı’ gündemin başına oturtması, özellikle de ‘insanların inançlarını yaşayabilmesi’ sloganı ile, giyim kuşamdan, aile ve miras hukukuna kadar ‘İslam ilkelerinin’ kendi yorumladıkları biçimde günlük yaşama geçirilmesini önermesi, başta medya olmak üzere tüm kamuoyunun dikkatlerini, tarikatların ve cemaatlerin üzerine çekti (Kongar, 1998: 276).

Medyanın bu konu ile ilgilenmesi, cemaatlerin yaşam biçimlerinin ve özelliklerinin kitle iletişim araçları ile topluma ulaşmasına neden oldu. Medyanın gündemine oturan bu kesim, “kendi inancını yaşamaya çalışan” bir taleple insanlara sunuldu. RP iktidarı ile yaşanan süreç sonunda, birçok laiklik karşıtı olaylar yaşandı. “Başbakanlık Konutu’nda 51 tarikat şeyhine iftar verilmesi (12 Ocak 1997) gibi. Fakat daha önemlisi, Refahiyol hükümetinin, bakanlıklar, belediyeler, kamu iktisadi teşekkülleri, okullar, polis gibi kamu kuruluşlarına İslamcılarını yerleştirme işine hız vermiş olmasıydı” (Akşin, 2004: 171-172). Erbakan üniversitelerdeki türban olayına değinerek, “rektörlerin türbanlı öğrenciler önünde selam duracağını” (Kongar, 1998: 276) söyleyebilmekteydi. Kendini tutamayan bazı RP’li yerel yöneticiler ve milletvekilleri de gerçek düşüncelerini ortaya koymaya başladı. 10 Kasım 1996’da Kayseri Büyük Şehir Belediye Başkanı, parti toplantısında, “Resmi görevim nedeniyle 10 Kasım törenlerine içim kan ağlayarak katıldım. İnsanları köle gibi

gören bu düzen değişmelidir. Ey Müslümanlar, sakın ha içinizden bu hırsı, bu kini, nefreti ve inancı eksik etmeyin” diyebildi (Çetin, 2004:71).

RP'nin demokrasi açısından tehlikeli görülebilecek olan eylemleri, iktidara MGK tarafından müdahale edilmesine neden oldu. “27 Şubat 1997 günü ordu müdahale etti. MGK toplantısı çok gergin geçti ve dokuz saat sürdü. Askerler nazik, fakat çok kararlıydılar ve ancak belgenin metninde kimi değişiklikleri kabul ediyorlardı” (Akşin, 2004: 173).

MGK, hükümetten bazı isteklerde bulunuyordu. 1980 Darbesi ile desteklenen siyasal İslam, artık rejim için “bir tehlike unsuru” olmaya başlamıştı. Bunun üzerine TSK, duyduğu rahatsızlığı açıkça, 27 Şubat'taki MGK toplantısında dile getirdi. Hükümetten de bazı taleplerde bulundu.

En önemli talepler arasında, tarikatlarca işletilen okul, yurt, vakıflara son verilmesi; İmam Hatip Okulları sayısının imam gereksinimini karşılayacak bir düzeye indirilmesi; köktendincilerin kamu kuruluşlarında, adalet örgütünde, okul ve üniversitelerde kadrolaşmalarına son verilmesi; İran'dan kaynaklanan yıkıcı etkinliklerin son bulması için önlem alınması; zorunlu ilköğretimin beşten sekiz yıla çıkarılması yer alıyordu (Akşin, 2004: 173). İlköğretimin beş yıldan sekiz yıla çıkarılma isteğinin nedeni, İmam Hatip okullarının etkisini azaltmaktı. Ayrıca köktendincilerin de devlet kurumlarına sızmasının önlenmesi ile, devletteki siyasal İslamcı kadrolaşmanın önü kesilmek isteniyordu.

Genelkurmayın konuyla ilgili brifingi, siyasal İslamcıların geldikleri noktanın görülmesi açısından önemlidir. Brifing şu noktalara dikkat çekiyordu:

İrticai hareketler iç ayaklanma noktasına gelmiştir. 30 radikal örgüt teröre başlayabilir.

Siyasi İslam adı irtica, Türkiye Cumhuriyeti'ni açıkça yıkmaya çalışıyor. Önemli birçok devlet kadrosu irticanın eline geçti. Mülki idare, Maliye, Yargı ve Emniyet'teki kadrolaşma tehlikeli boyuta ulaştı.

Özelleştirmede irticaya destek veren şirketlere öncelik tanınmaktadır. Kombassan, YİMPAŞ, Ülker ve İttifak Holding'e bir yılda dağıtılan teşviklerin tutarı 10 trilyonu aşarken, İslamcı holdinglerin özelleştirmeden de aslan payını aldıkları görülüyor. Özelleştirilen PETLAS'ın, Refahyol'un koruması altındaki Kombassan'a yarı fiyatına satılması en somut örnektir.

Faizsiz sistemde çalışan özel finans kuruluşlarına 6 ay içinde hem aracı kurum kurma, hem de altın alım-satım ve ithali konusunda izin sağlandı. Refahyol şeriatı besleyen İslami sermayeye, özellikle finans piyasasında yeni düzen oluşturabilmesi ve gelişmesi için arka arkaya yeni kapılar açtı.

561 İmam Hatip Lisesi'nde 492.809 öğrenci vardır. Bu okullardan yılda 53.553 öğrenci mezun olmaktadır. Oysa yıllık imam ihtiyacı sadece 2.288 kişidir. Bunlar siyasal bilgiler ve hukuk fakülteleriyle, polis akademilerine yönlendiriliyor. Amaç, siyasal İslamın kadrolarını yaratmak.

Siyasal İslama destek veren sermaye sahibi ilk yüz patron, serveti 100 trilyonu aşan 6 kişi, 20-50 trilyon arasında 5 kişi, 10-20 trilyonluk 15 kişi, 1-10 trilyonluk 13 kişi, 1 trilyonun altında 61 kişi olarak değerlendirilmektedir.

Siyasal İslama destek veren medya ise, 19 gazete, 110 dergi, 51 radyo, 20 tv kanalından oluşmaktadır.

Siyasal İslamcı kuruluşlar ise, 2.500 dernek, 500 vakıf, 1.000 şirket, 1.200 yurt, 800 okul ve kurs, 5.000 tarikat biçiminde dağılım göstermektedir (Hürriyet, 11/07/1997, 12/07/1997-Cumhuriyet, 11/07/1997, 12/07/1997'den aktaran, Kongar, 1998: 286-287-288).

27 Şubat'ta irticayı, Türkiye için tehlike olarak gören TSK, geçmişte de bu tür hareketlere destek veren geçmiş dönemlerde Başbakanlık yapmış olan, 27 Şubat'ta da Cumhurbaşkanı olan Demirel, bu tehlikenin demokratik rejimi ortadan kaldıracabileceği şüphesiyle müdahaleyi "demokrasi" adına gerekli görüyorlardı (Kongar, 1998: 288-289). Dini motifleri siyasal bir simge olarak kullanan RP'nin iktidarı, toplumda gelecekle ilgili ciddi endişeler uyandırmaya başlamıştı. Ordunun müdahalesi ise demokrasinin kesintiye uğratılması değil, tam tersine demokratik rejimi tehlikeye düşürebilecek bir durumun ortadan kaldırılmasına yönelikti.

Yasal süreçten sonra Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan RP'nin yerine kurulan FP de, RP'nin bir devamı olduğunu hemen göstermeye başladı. Zaten partinin sadece ismi ve genel başkanı değişmişti. Onlar da yasaklandıkları için değişim mecburi olmuştu. Akşin'e göre FP'nin ilk irticai faaliyetlerinden birisi, "Mecliste şeriatçı kadınların 'üniforması' olan türban ve pardösü giyen Merve Kavakçı'nın Fazilet Partisi'nden milletvekili seçilmesi ve bu kıyafetle yemin etmek istemesi" (Akşin, 2004: 178) oldu. Bu kıyafet daha önce Meclis'te hiç görülmemişti. Ayrıca, bu tarz bir kıyafet, kız öğrenciler ve devlet memuru olarak görev yapan bayanlar için yasaktı. Bu yasağa rağmen, Meclis'e bu kıyafetle gelen Kavakçı, daha sonra vatandaşı olduğu ABD'ye gitti (Akşin:178).

22 Haziran 2001'de Anayasa Mahkemesi FP'nin kapatılmasına karar verince, Siyasal İslamcılar "gelenekçiler" ve "yenilikçiler" olarak ikiye bölündüler ve iki ayrı parti kurdular. 20 Temmuz 2001'de "gelenekçiler" SP'yi kurdular. 14 Ağustos 2001'de ise "yenilikçi" kanat Recep Tayyip Erdoğan önderliğinde AKP'yi kurdu (Akşin, 2004: 180-181).

İslamcıların 1923 Türk Devrimi ile birlikte çekildikleri kabuklarından çıkmaları ve tarihsel süreç içinde iktidara sahip olabilmeleri, iktidara sahip olmadan önce ve olduktan sonra politik tavırları ile yukarıda verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere Laik Cumhuriyetle çatışma içindedirler. RP'nin adil düzen projesini ortaya atması; ancak bu adil düzenin tam olarak nasıl bir düzen olduğunu belirtmemesi insanların zihinlerinde soru işaretleri bırakabilmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
MODERN SİVİL
TOPLUM VE CEMAATLER

4. 1. CEMAATLERİN MODERNLİK ALGISI

Modern sivil hareketler içerisinde değerlendirilen İslamcı hareketleri, modern dönemin ortaya çıkardığı bir olgu olarak ele almak gerekmektedir. Ancak Türkiye'deki İslamcı hareketler modern değerlerle çatışma içinde de bulunmaktadır. İslamcı hareketler, Batılı değerlere karşı durmaktadırlar. Sivil yaşamın Batılı değerlere göre biçimlenmesine bir tavır alırlarken, Batı'da ortaya çıkmış ancak insanlığa mal olmuş değerlerin de reddi söz konusu olmaktadır. Modern olabilmek belli düşüncelere sahip olmayı gerektirir. Sadece modernliğin sunduklarından faydalanmak, bu imkanlardan faydalanan insanları modern olarak nitelendirmeye yetmeyebilir.

İslamcılığın, modern değerler çerçevesinde yeniden yorumlanması İslamcılıkla ilgili "modern olmayan" değerlendirmesini ortadan kaldıracaktır. Çünkü İslamcılar, geçmişte devlet-din birliğinden hareket ederek yeniden bu tür sistemi kurma özlemi içindedirler. Dine dayalı bir devlet kurma özlemi, tarikat, cemaat örgütlenmelerinin temelinde yatmaktadır. Cemaatlerin, tarikatların, modernliğin getirileri olan demokrasi, özgürlük ortamından yararlanarak, 1950 sonrasında hızlı bir şekilde örgütlenerek, ekonomi alanında da varlık göstermeleri söz konusudur. 1980'den sonra sürekli gelişen ve taraftar toplayan cemaatler, siyasetle de ilgilenerek devlet kademelerinde önemli mevkiler elde etmişlerdir.

Günümüzde İslamcılardan dine dayalı devlet düzenini kurmak için gerekirse silahlı mücadeleye geçebileceği beklentisi vardır.⁴⁹ Geçmişte varolan bir düzeni tekrar kurma özlemi İslamcı hareketin birincil mantığı olarak ele alınmaktadır. Böyle bir amaç içinde olan İslamcı örgütlenmeler, demokrasi ve yurttaşlık ilkeleri ile radikal bir çatışma içinde bulunabilir. Ve bu çatışma anlayışına uyan bir devlet sistemini kabul edebilir. Dolayısıyla İslamcı hareket patolojik bir durum olarak değerlendirilmektedir. İslamcılar için, "modernlikle uyuşmayan, modern değerlerle çatışma içinde bulunan bir hareket"tir şeklinde algılanır (Göle, 2002: 20-21).

⁴⁹ Hizb-ut Tahrir adlı bir İslamcı örgüt "Hilafet bayrağını İstanbul'a dikeceğiz" diyebilmektedir. İktidara geldiklerinde heykelleri yıkacaklarını, Cem Evlerine izin vermeyeceklerini, orduyu tek kurşun atmadan ele geçireceklerini, silahlı mücadeleyi ise devleti kurduktan sonra başlatacaklarını söylemektedirler. Cemaat ve tarikatların da ortadan kaldırılması gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bkz. Tempo, Sayı:34/924: 40

Günümüzdeki İslamcılar, siyasetle ilgilenmektedir. Cemaat veya tarikat üyeleri, devlet içinde önemli mevkiler elde etmişlerdir. Bu mevki elde etme amacı hız kazanarak devam etmektedir. “İslamcılık gücünü dinin siyasallaşmasından, toplumsal ve siyasal düzenle olan kendi çatışmacı ilişkisinden devşirmektedir” (Göle, 2002: 21). Cemaatlerin siyasallaşması modern dönemde demokrasi içerisinde daha da artmıştır. Ancak sivil alanda halkın yaşadığı inanç sistemi olan dinin böyle bir amacı da olmayabilir. Belli bir cemaat veya tarikat içinde örgütlenen, her geçen gün gücünü arttırmayı amaçlayan İslamcıların ise sivil toplum yapılanması şeklinde değerlendirilmesi, sivil toplum çerçevesinin içine oturmayan bir anlayıştır. Çünkü amaç siyasal erki ele geçirmek, özlemi duyulan “Asr-ı Saadet” dönemine dönmektir.

İslamcılar için, özlemi duyulan “Medine dönemi” veya “Asr-ı Saadet dönemi”ndeki gibi bir siyasal yapılanma günümüzde de gerçekleştirilebilir. Çünkü böyle bir düzen ütopyik değildir. Geçmişte varolmuş bir düzendir. Hatta modern dönemde, mevcut siyasal koşullardan daha iyi bir yönetim biçimi olacaktır. Gerçek demokrasi bu şekilde sağlanabilir. İnsanların bir arada yaşaması, tüm sorunlarının çözülmesi dine dayalı bir siyasal yönetimle mümkündür.

Modernite insanlara birçok olanaklar sunmakla beraber insanlığa birçok sıkıntılar yaşatmaktadır. İnsan hakları, demokrasi gerçek anlamda uygulanmamaktadır. İslamcıların değerlendirmesi bu şekildedir. Ve bunları aşabilecek bir proje İslamiyetin tekrar siyasi bir ideoloji haline getirilmesidir. Örneğin, Tebliğ cemaati tüm dünya insanlarını Müslüman yapmayı hedeflemektedir. Tebliğ yoluyla herkesi İslamiyete davet etmekte ve tüm Dünyayı Müslüman yapmak için çalışmalarını sürdürmektedirler.⁵⁰

Modern dünyanın geçirdiği dönüşümler sonucu, kültürler arası etkileşim artmıştır. Avrupa’ya dünyanın diğer ülkelerinden yaşanan göçler sonucu, farklı kültürlerle bakış değişmiştir. Çokkültürcülük olgusu ortaya atılarak kimlik temelli politikalar ortaya çıkmıştır. Farklı kültürlerin, farklılıklarını yaşayabilmeleri demokrasinin birer gereği olarak sunulmuştur.

⁵⁰ Bkz., Tempo, Sayı:35/925: 54

Ulus-devletlerin kültür politikaları değişmeye başlamış ve çok-kültürcülük adı altında yeni yapılanmalar, tanınma talebi ile ortaya çıkmıştır. “Kimlik merkezli politik hareketlerin stratejileri daha önce hayatın kenarında tutulmuş kimlik ve yaşam biçimlerini yeniden inşa etmek üzerine odaklanmaktadır. Ve bu stratejiler modernliğin tüm formlarını reddetmektedir” (Kaya, 2006). Modern ideolojide farklılıklar dışarıda bırakılarak, birleştirici öğeler ön plana çıkarılmaktadır. Modern Türkiye’nin kurulması ve ulusal bilincin yaratılması sürecinde bu ilke kendini göstermiştir. Modern ideolojide önemli olan farklılık değil, evrensel niteliklerdir.

Türkiye’de özellikle 1980’den sonra aydın kimliği ile kendini ifade eden sosyal bilimciler, çokkültürcülükten hareket ederek, İslami grupların da çokkültürcülüğün bir gereği olarak tanınma talebinde olan akımlar olduklarını belirtmektedir (Bkz. Göle, 2002). Oysa bu hareketler tanınma talebinin dışında kendi anlayışlarını topluma empoze etmeye çalışmaktadır. Ekonomik gelişmeler sonucu modernliğin tüm nimetlerinden faydalanan bu gruplar, toplumda egemen konuma gelebilmek için bütün imkanları kullanmaktadırlar. “İslamcılar binin üzerinde şirket kurmuşlardır; binlerce öğrenci yurduna sahiptirler; bine yakın özel okulları vardır; 51 radyo ve yirmiden fazla televizyon kanalına sahiptirler” (Kaya, 2006).

İslamcı hareketler her ne kadar kendi içlerinde farklı gruplara ayrılırsalar da genel amaç her kesimin çoğalma faaliyeti içerisinde olmasıdır. İslamcılar içinde, Nurculuktan Nakşiliğe, Fethullahçılıktan Süleymancılığa kadar çok farklı gruplar yer almaktadır. Görünüşte bu farklılıkların biraradalığı yeni sosyal hareketler açısından olumlu bir durum olarak görülebilir. Ancak her grup kendi din yorumunun gerçek İslam olduğunu öne sürmektedirler.⁵¹ Her grup kendi inancı doğrultusunda bir örgütlenme içine girerek, demokratik haklardan da yararlanarak örgütlenmesini sürdürmektedir. “En doğru” kendisinin olduğunu söylemesi, diğerleri açısından da olumsuz bir durumdur. Çünkü kendi inancını diğer kesimlere kabul ettirme amacı var. Ve bu doğrultuda bir ilişki ortaya çıkması süreç sonunda, doğaldır. Fığlalı’ya (2001:21) göre iktidara yönelen kişi veya topluluklar,

⁵¹ İslam'daki ayrılıkların hemen hemen tamamına yakını, ya şahısların ya da toplulukların, iktidara kavuşmayı hedef alarak, siyasi ve dünyevi ihtiras, arzu ve menfaatlerinin tesiriyle ortaya çıkmış; yaşayabilmek için de Kur'an-ı kerim ve Sünneti yardımı çağırmak suretiyle, esas niyetlerini bu şekilde gizlemişler ve en doğru kendilerinin olduğunu iddia etmişleridir. Bkz. Fığlalı, 2001:7-8

Kur'an'ı ve Sünneti en doğru kendilerinin yorumladığını ve yaşadığını ileri sürerek, İslamiyet'te bölünmeleri oluşturmakta ve bu bölünmeler İslamiyet'in özüne aykırı olmaktadır. Bu bölünmeler siyasal hedefe ulaşmak için de dini kullanmaktadır. İnsanların siyasete, yönetmeye olan düşkünlükleri, dindeki bölünmelerin temelinde yer almaktadır.

Bu bölünmüşlükten yola çıkarak, İslamcı hareketlerin kimlik ve tanınma talebi ile siyaset sahnesine çıkmaları sosyolojik açıdan daha iyi incelenebilir. Kaya'ya göre, "Yeni bir sosyal hareket bir kültürel grubun -kimliğin- tanınması için mücadele etmekten çok hegemonya kurmayı hedeflemektedir. Bu nedenle, kimlik politikalarının güç ilişkilerine ve hayat alanının rasyonelleşmesine karşı bir başkaldırı olduğu tartışılmaz" (Kaya, 2006). İslamcılık geleneksel bir hareket veya postmodern bir hareket olmaktan ziyade, Batı modernliğinin izlerini taşıyan, toplumu bütün olarak devrimle yeniden yapılandırmayı amaçlayan bir harekettir.⁵² İslamcı hareketler özünde, modernlikten ortaya çıkmış ve siyasete yönelen politik bir hareket olarak toplumu dönüştürme amaçlarından ayrı olarak değerlendirilemez.

Modern dönemde, ulus-devletin tahakkümünden kaçıp kurtulmaya çalışan bireyler cemaat ve tarikat örgütlenmesi içinde yeni bir tahakküme boyun eğmek durumunda kalmaktadırlar. Modernliğin getirdiği bunalımlarından kurtulabilecek bir alan olarak düşünülen sivil yapılanmalar, yeni bir ilişki türü ortaya çıkararak, tahakkümün adını değiştirmektedir. Tahakküm, her alanının rasyonelize edilmesinden ortaya çıkmakta iken, şeyhin veya cemaat liderinin baskısı ile karşılaşılmaktadır.

Yeni sosyal hareketler analiz edilirken, tahakküm ilişkisinin olup olmadığı, sivil toplum açısından önemli bir noktadır. Sivil toplum, toplumun her alanındaki yapılanmanın sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmesini kabul etmez. Bu şekilde yapılan bir değerlendirme, sivil toplumun araçsallaşarak yeni bir tahakküm ilişkisine neden olacaktır.

⁵² Bkz. Kaya, 2004

4. 2. CEMAATLERİN DEVLET-SİVİL TOPLUM ANLAYIŞI

Dünyada yaşanan gelişmeler sonucu, farklı kimliklerin ulus-devletin sınırları içerisinde tanınması ve kendilerini ifade edebilmeleri demokrasi açısından önemli bir nokta olarak vurgulanmaktadır. Postmodern söylemlerin ağırlık kazanması ile birlikte, siyasal yapılanmalar da değişim göstermeye başlamışlardır. En büyük siyasal yapılanma olan modern ulus-devlet de bu süreç içerisinde belli alanlardan çekilmek zorunda kalmıştır. Ulus-devletin çekildiği alanlar ise sivil toplum örgütleri olarak anılan yapılanmalar ile doldurulmaya çalışılmıştır. Ulus-devletin iktidarından boşalan alanlar sivil toplum örgütleri tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Sivil toplum örgütleri bu alanı doldurmaya çalışırken yeni bir iktidar alanı ortaya koyabilmektedir. Güce sahip olma amacı sivil toplumun araçsallaşmasında önemli bir yere sahip olabilmektedir.

Sivil toplumun bu derece popüler hale gelmesi ile birlikte, toplumdaki farklı kimlikler de tanınma mücadelesi ile “sivil toplumculuk” yapmaya başlamışlardır. Konu Türkiye özelinde analiz edildiğinde “sivil toplumculuğun” daha fazla göze çarptığı görülür. Sivil toplumun normatif bir tanımı yapılmadan, “devlet dışı” olan her yapılanma sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmektedir. Oysa ilk bölümde değinildiği üzere, devlet dışı alanda bulunmak bir örgüte sivil olma özelliği kazandırmayabilir. Şüphesiz ki, sivil toplum örgütleri devlet dışı alanda yer alacaktır. Ancak sadece devlet dışı alanda yer almak tek başına yeterli değildir. Sivil toplum örgütlerinin birinci bölümde değinilen belli başlı özellikleri taşımaları gerekmektedir.

Konu, cemaat temelinde ele alındığında, sivil alan içinde yer alan din temelli bu örgütlenmelerin sivil toplum örgütü olabileceğinden yola çıkan bazı anlayışlarla karşılaşılmaktadır (Bkz. Göle, 2002; Göle, 2004; Çaha, 2003). Dinin sivil alan içinde yer alması, devlet dışı bir alana tekabül etmesi ve bireyin kendi isteğiyle cemaatlere katılması, bu yapıların sivil toplum örgütü olarak değerlendirebileceği görüşünü destekler niteliktedir. Ancak, cemaat içindeki işleyişin, bireyin özerkliğini ortadan kaldırması nedeniyle sivil toplumun özü ile çatışma göstermektedir.

Cemaatlerin devlet algılayışı ise Cumhuriyetten sonra farklı bir boyut kazanmıştır. Cumhuriyete kadar devletle herhangi bir sorunları olmayan cemaatler, Cumhuriyetten sonra

eski güç ve konumlarını yitirmişlerdir. Modern devletin inşası ile birlikte, teb'a, kul, ümmet anlayışından ulus, vatandaş olma bilincine geçilmiş, din temelli bu tür örgütlenmeler de modernliğin önünde engeller olarak algılanmıştır. Cumhuriyet döneminde devlet tarafından eski güç ve konumları ellerinden alınan cemaatler, kabuklarına çekilerek, siyasi açıdan yeniden görünürlük kazanmak için elverişli bir ortam beklemişlerdir (Bkz. Tanyol, 1999; Yücekök, 1997).

Cemaatler için 1950'den sonra ortaya çıkan elverişli ortam, bu tür yapılanmaların güçlerine güç katmalarını sağlamıştır. Sayıları hızla artan İmam Hatip okulları, Kuran Kursları din temelli toplumsal yapılanmalara eğimli bireylerin yetişmesini sağlamıştır. Tanyol'a göre bu tür okullarda yetişenler, hangi meslek sahibi olurlarsa olsunlar, dinin siyasallaşması ile ilgili bir tartışmada dini referanslarla konuşacaklardır (Tanyol, 1999: 38).

İdeolojik olarak da gerekli alt yapının hazırlanması, cemaatleşmenin hızla yaygınlaşmasına neden olmuştur. Artık cemaatlerin önündeki hedef devleti ele geçirmektir. Yavaş yavaş devlet kurumlarına sızmalar başlamıştır. "İmam hatip okulları, İslam enstitüleri ile her üniversitede bir ilahiyat fakültesi laik okulların karşısında yer aldı. MEB'in kadroları, olanakları onlarla doldurulduğu gibi, laik okulların görev alanlarına da imam hatip çıkışlı elemanlar yerleştiriliyor" (Tanyol, 1999: 124). Ayrıca bu tür dini okulların ve eğitim kurumlarının açılması toplumda birleştirici bir rol oynaması gerekirken; kutuplaşmaların ve çatışmaların nedeni olabilmiştir. Fıçlalı'ya göre "1949'lardan itibaren milletimizin gerçekten ihtiyaç duyduğu bu tür kurumlar açılırken; bu kurumların memleketin inanç haritasında yegane birleştirici ve yapıcı unsur olmaları hususu göz ardı edilmiştir" (Fıçlalı, 2001: 281).

1980'lerden sonra ekonomi alanındaki neoliberal gelişmelerle, farklılıkların da pazarın içine dahil edilmesi anlayışıyla, kültürel değerleri birer metaya dönüştüren serbest piyasa koşulları içerisinde kendilerine çok sağlam yer bulan İslamcılar, her alanda kendilerini ifade ederek devlet karşısındaki konumlarını güçlendirdiler. Darbenin ön gördüğü Türk-İslam sentezini gerçekleştirebilmiş vatandaşlar da bu tür yapılanmalar içinden çıkarak devlet görevlerine getirildiler. Farklılıkların ön plana çıkartılması ile birlikte, Fıçlalı'nın da değindiği üzere (Bkz. Fıçlalı, 2001:281), inanç birliği sağlanması

gereken dini eğitim kurumları, farklı farklı zümreler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan farklılıklar birleştirici olmaktan ziyade, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmişler ve her grup kendi amacı çerçevesinde devletin içinde yer almaya çalışmıştır. Yaşanan değişim sonucunda, üst düzey sivil kamu bürokrasisinde yer alanların çizgisi değişmeye başlamıştır. Kalaycıoğlu'na göre bu çizgi, ya milliyetçi/ırkçı ya da İslamcı/muhafazakar veya kısaca non-Kemalist olmuştur” (Kalaycıoğlu, 1992:114).

Devlet yönetiminde önemli oranda görünürlük kazanan cemaat kökenli memurlar, siyasal işleyişte de din temelli politikaları savundular. Devletin desteği ile belli görevlere getirildiler. Devletin Kemalist çizgisinin yavaş yavaş silinmesine yardımcı oldular. Bu dönüşüm özellikle 1980'den sonra kendini Türk toplumunda daha fazla hissettirdi. Bu dönemde dinsel hareketler, daha önceki bölümde değinildiği üzere, Türkiye'de tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar güç kazandılar. Sadece siyasal anlamda bir güçlenme değil, toplumsal alanın her kesiminde kendilerine özgü bir yapılanma ortaya koydular. Erdoğan Tosun'a göre, “dinselleşme-İslamlaşma olarak nitelenen bu dönemde tarikatlar, Abdülhamit dönemine nazire yaparcasına gelişen ve kabul gören bir ortam buldular. Siyasal meşruluk kazanan her türlü dini örgütlenme ve yayın 1980'ler ve 1990'lar Türkiyesinin temel kültürel ve siyasal söylemine egemen oldu” (Erdoğan Tosun, 2001: 318).

Devlet yönetimine bir kez sızdıktan ve bu mekanizma içinde önemli görevlere geldikten sonra, İslamcı kesimin büyümesinin önüne geçilemez olmuştur. Sivil toplum ve demokrasi adına, bu tür yapılanmalar ve talepler demokrasinin birer gereği olarak sunulmaya çalışılmıştır. Süreç bu şekilde işlerken de cemaatlerin devlet içindeki yapılanmaları artarak kendini göstermiştir. “Cemaat kökenli devlet bürokrasisi”, “cemaat kökenli politikacı”, “cemaat sermayesi” hep bu sürecin ürünüdür.⁵³

Cemaatlerin bu denli güçlenmeleri ve 1990'lı yılların ortalarında yaşadıkları iktidar deneyimi, 1980 Darbesinin mimarlarının desteklediği Türk- İslam sentezi düşüncesi tehlikeli görüldüğü için, 28 Şubat 1997'de, bir darbe niteliğindeki müdahale ile önlenmek istenmiştir (Bkz. Kongar, 1998). Ancak dünyada yaşanan gelişmeler sonucu cemaatleşme daha da artarak gücüne güç katmıştır. ABD'nin ve neoliberal politikaların bir ürünü olan

⁵³ Bkz. Erdoğan Tosun, 2001; Tanilli, 2003a; Çetin, 2004

“İlmlı İslam” adlandırması ile neoliberalizmle gayet uyumlu çalışabilecek olan bir siyasi iktidar ile İslamcıların devleti ele geçirme talepleri daha da güçlenerek devam etmiştir. Askeri kesimin zaman zaman İslamcı hükümete uyarı niteliğindeki tavsiyeleri, İslamcıların devletle ilgili düşüncelerinin anlaşılması açısından önemlidir.

Buraya kadar yapılan devlet ve cemaat ilişkisi tartışmasında, cemaatlerin günümüz demokrasi, sivil toplumculuk olgularının da etkisiyle doğrudan devleti ele geçirmek yerine, devlet mekanizması içinde yer almak, devletin laik ve Kemalist çizgisini farklılaştırmak amacının yer aldığı ortaya konulmaya çalışıldı. Neoliberal politikalar toplumsalın her alanında farklı kimlik ve kültürlere görünürlük kazandırırken, onları birer tüketici pozisyonuna getirmekte ve mümkün olduğunca tüketebilmeleri için elinden geleni yapmaktadır.

Demokrasi, sivil toplum, insan hakları, kamusal alanda farklı kimlikler gibi tartışmalar öne çıkarken, ekonomi politikaları “tüketirmeyi”, cemaatler ise demokratik ortamdan faydalanarak devlet mekanizması içinde yeterince yer almaya çalışmaktadır. Bayramoğlu’na göre, “İslamcıların iktidar deneyimi devlet kaynaklarını kültürel bir grup olarak kendilerinin kullanmasını amaçladıklarını göstermektedir” (Bayramoğlu, 2001: 105). RP iktidarı ile birlikte, devlet kaynaklarını İslamcılar kullanma amacına yöneldikleri için, değişen sadece iktidar olmuştur. RP de devletçi bir anlayışa uyum sağlayarak devletin imkanlarından kendi faydalanma yolunu seçmiştir.

4. 3. DEMOKRASİ İLE UZLAŞAN CEMAATLER

Cemaatleşme, farklılıkların bir aradalığı anlamında demokrasi ile uyumlu görünmektedir. Demokrasi özünde, farklılıkların bir arada yaşayabilmesine dayandığına göre, İslamiyet içerisindeki cemaatler de demokrasi ile uyum içindedir. Cemaatleşme, demokrasi açısından bir tehlike oluşturmamaktadır. Günümüzde cemaatlere bakıldığında çok farklı anlayışlarda cemaatlerin olduğu görülür. Bu da İslamiyetin demokratik niteliği olarak vurgulanır.

Arslan’a göre, “İslamiyetin çok farklı anlayışları vardır: Sunnilik, Şiiilik, Sunni inanç içindeki tarikatlar, Şii inanç içindeki tarikatlar, hukuk sistemi olarak İslam, siyasal bir

sistem olarak İslam” (Arslan, 1995: 52) şeklinde farklı yorumları vardır. İslamiyetin bu şekilde farklı yorumlara sahip olması, bu farklılıkların kendi içlerinde demokratik bir anlayışta olmalarını getirmez. İslamiyetin algılanışından kaynaklanan bu farklı yorumlama etrafında ortaya çıkan cemaatleşmeler, “en doğru” yorumun kendilerinininki olduğunu ileri sürmektedirler. Ayrıca tarihsel süreç içerisinde İslamiyetin farklı yorumlarının birbirlerini yok etme mücadelesi tarihsel bir gerçek olarak bilinmekteyken, bu tür yorumları demokrasi ile birlikte düşünmek eksik bir çözümlenme olabilir. Göle’ye göre bir örgütün sivil toplum örgütü olabilmesi belli özellikleri taşımasına bağlıdır.

Sivil toplumun varlığı, oluşumu ve gücü, toplumsal aktörlerin ve hareketlerin kimliklerini ve söylemlerini nasıl oluşturduklarına ve değişimi nasıl tasavvur ettiklerine bağlıdır. Ancak kendi kendini sınırlayan, yani “öteki”nin varlığını kabullenen, değişimi inançları, çıkarları farklı aktörler arası etkileşim, medeniyetler arası aşılama olarak gören hareketler sivil toplum hareketleridir (Göle, 1998: 17).

Ancak, Türkiye’de 1980 ve 1990’lardan sonra bilim adamları tarafından yapılan, “her şeyin her şeyle uyabileceğine” dayalı yorumlamalar yaygınlık kazanmaktadır. Gerçekleri söylemektense, kitlelerin hoşuna gidecek, çoğunluğun hoşuna gidecek şeyleri söylemek bilim camiasında ve medyada daha fazla popülerite sağlayacaktır. Vergin’e göre;

Bilimsel faaliyette bulunarak, meşakkatli araştırmalar yaparak, kurumlarında tanınma isteğine karşılık görmeyeceğini bilen Türkiye bilim adamları çok insani ve bu itibarla da haklı bir refleksle, benliklerini medya yoluyla tahkim etmeyi denemektedirler. Böylece, Türkiye medyatik bilim adamı olan yeni bir bilim adamı tipiyle tanışmaktadır (Vergin, 2000: 226, 227).

Demokrasi adına, farklılıkların bir aradalığı demokrasinin bir gereği olarak görülürken; bu farklılıklar kimlik temelli bölücü, radikal boyutlara ulaşmaktadır. İslamiyet bütünlükçü bir proje; ancak içinde farklılıklar doğmuş. Demokrasiye uygun bir yapılanma. Peki bu farklılıkların sadece görünen kısmı yerine, biraz daha derine inerek, işleyişlerinin, iç ilişkilerinin nasıl olduğuna bakılması gerekmez mi? Demokratik bir yapılanma içinde yer alan bir grubun kendisinin de demokrasiye hizmet etmesi gerekir. Demokraside çoğunluğun yönetimi ile birlikte, farklılıkların da yaşayabilmesi göz önünde bulundurulmalıdır. Bir grup, kendi içinde farklılıklara müsaade etmiyorsa, kendi dışındaki farklılıklara da aynı anlayışla yaklaşacaktır. Demokratik işleyişe sahip gruplarda, bireyin özgürlüğü ve özerkliği ön plandadır. “Tarikatlar ise, tam tersine, bireyin ram edildiği, müridin, pirin tartışılmaz ve bir bütün olarak içine sindirdiği otoritesine teslim olduğu, bireysel özgürlük ve inisiyatifin cemaat olma bilinci içinde önemsizleştiği bir ortam” (Vergin, 2000: 247) söz konusu. Bu

tür bir işleyişe sahip olan cemaatlerin demokrasiye yapacağı katkı, sosyal bilimcilerde soru işareti yaratması gerekirken, bu tür oluşumlar demokrasinin bir gereği olarak değerlendirilmektedir.

Demokrasiye farklılıklar açısından “bir oranda” katkı yapabilecek olan cemaatler, daha makro boyutta değerlendirildiğinde bundan uzaklaşmaktadır. Çünkü, dini en doğru yorumlayanın kendisi olduğunu söylemektedir. Sorun inanç sistemi ile ilgili olduğu için “en doğru benim yorumum” şeklindeki bir anlayış, kendi inanç sistemini diğerlerine de kabul ettirme amacını içinde taşımaktadır. Bir örnek ile belirtmek gerekirse; “Tebliğ cemaati hedeflerinin 7 milyar insanı İslam’a davet ederek, tüm dünyayı Müslüman yapmak olduğunu belirtiyor” (Tempo, S.: 35/925: 54). Demokrasinin gelişimi ile ortaya çıkan yeni sosyal hareketler içinde değerlendirilen dinsel hareketler (Bkz. Göle, 2002), devlet dışı bir alan olması açısından sivillik taşır. Ancak, sivillik taşıyan her hareket, demokratik gelişmeye bir katkı sağlamaz. Tam tersine bir durum da ortaya çıkabilir. Yani demokrasiden faydalanarak siyasal erki ele geçirmek ve toplumu dönüştürme gücüne sahip olmak. Mağcupyan’ın belirttiği “zihniyet olarak” (Mağcupyan, 2000a: 131) ne oldukları önemli bir ağırlığa sahiptir. Mürşide tam teslim olmayı öngören ve kendi inançları çerçevesinde bir toplum yaratmayı öngören bir anlayış, sivil toplum örgütü olmaktan uzaktır. Tarikat kendisini doğal lider olarak kabul etmektedir (Necatioğlu, 1990: 6, 7). Necatioğlu, Nakşibendilerin bir yayını olan “İslam” dergisinde bunları savunmaktadır (Göçeri, 2004: 63).

Cemaatler, özünde demokrasi ile uzlaşmaktan ziyade, demokrasi ile “uzlaştırılmaya” çalışılmaktadır. Önemli olan cemaatlerin de dönüştürülerek piyasanın içerisine çekilebilmesidir. Cemaat türü yapılanmalar modernleştirilerek ayrı bir tüketim grubu, daha talepkar bir biçimde piyasanın içinde yer almaktadır. Cemaatler bir kenara bırakılmış, kendi kabuğuna çekilmiş durumdan kurtulmalıdır. Yaygın anlayış bu şekildedir. Bu yaygın anlayışın ekonomik boyutu, cemaatlerin piyasanın içine çekilmesinden ibaretken; bunun siyasal boyutunu da, cemaatlerin, sivil toplum, demokrasi tanımlarına uydurularak, bu politikaların inandırıcılığı arttırılmaya çalışılması oluşturmaktadır. Yaşanan bu süreç sonunda “tarikat sermayesi” “yeşil sermaye” (Tanilli, 2003b: 81) gibi

kavramların ortaya çıkması ve bunların gündemde yer almaları yukarıdaki ifadeleri desteklemektedir. Tarikatların çok sayıda ekonomik işletmeye sahip olmaları, medya kuruluşlarına sahip olmaları, demokrasi talebinden ziyade egemenlik kurma amaçları olduğu iddiasını güçlendirmektedir.⁵⁴ Kombassan, Aytaç, Ülker, Yimpaş gibi İslami sermayeli şirketlerin hızla güçlenmeleri ve ekonomide söz sahibi olmaları somut örnekler oluşturmaktadır.

Cemaatlerin, dini bir siyasal sistem olarak görmeleri, onların demokrasi ile uzlaşamamalarının nedenlerinden birisidir. Cemaat türü yapılanmalar, dini, bir siyasal sistem olarak değil de bir inanç sistemi olarak kabul edebilirlerse demokrasi ile uyumlu bir düzen ortaya koyabilirler. Ancak şu nokta da görülmelidir ki, dinin siyasal bir sistem olarak algılanması, cemaatlerin varlık nedenidir. Din bireysel alanda bir inanç sistemi haline gelebilirse (ki Cumhuriyet bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır), demokrasi ile uzlaşma daha kolay olacaktır. Her şeyde dini bir belirleyici olarak görmek, hem değişen, modern dünyaya entegrasyonu zorlaştıracak hem de dinin bundan zarar görmesine neden olunacaktır. Ancak Bayramoğlu'na göre, “kültürün en alt kesiminden bilgiye değin toplumu yeniden İslamlaştırmaya soyunan bir söylem İslami hareketleri farklı dozlarda kuşatmıştır” (Bayramoğlu, 2001:234).

Türkiye'nin Sivas ilinde yaşadığı olaylar siyasal İslamın demokrasi ile ne denli uzlaşabileceğini göstermektedir. Pir Sultan Abdal Kültür Şenlikleri için Sivas'a gelen sanatçı, aydın kesimden insanlar bir otelde canlı canlı yakılarak öldürüldüler. Burada “siyasal İslam doğrudan bireylere yönelmişti. Bu açıdan da ayrı bir önem taşıyordu” (Kongar, 1998: 230, 231). Sivas'ta yapılanlar “din adına” yapılmıştı. Ancak İslamiyet, özünde bu şekilde bir cezalandırmayı kabul etmez. Temel dayanaklarını dinde bulan bu tür hareketler, dinin kendisinden uzaklaşmanın ve dini bir araç haline getirmenin somut örneklerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte İslamcılarının gelişimlerine ve faaliyetlerine bakarak, demokrasinin İslamla bağdaşmadığını kanıtlamaya çalışmak, İslamcı çevreleri daha da radikal tutumlara sevk edebilecektir. Bu durum da kutuplaşmalara neden olabilir.

⁵⁴ İslamcılarının Türkiye'de yükselişi tanınma talebinden ziyade, hegemonya kurma hedefi ile birlikte düşünülmelidir. Bkz, Kaya, 2005

Gerek İslamcılarının gerekse laik kesimin demokrasi ve İslam ile ilgili bu görüşleri dinin siyasetin elinde bir araç olmasına neden olmaktadır.

4. 4. CEMAATLERİN TAHAKKÜME GİDEN UZUN YOLU

Cemaat olgusu, Türkiye’de herkesin dilinde olan yaygın bir kullanıma erişti. Cemaatleri, sivil toplumun bir unsuru olarak gören anlayıştan, bireyi modernliğin sıkıntılarını kendini rahatlatıcak bir ortama kavuşabilecekleri bir alan olarak gören yaklaşımlara tanık olunmakta.

Cemaatler bireyin rahatlayacağı bir yapılanma olurken, aynı zamanda bireyi belli otoritelere boyun eğen, mutlak itaatin olduğu yapılar içerisinde mutlak anlamda bir tahakküm ilişkisini de ortaya çıkarmaktadır. Türkiye’de önemli bir güce ulaşan Fethullah Gülen’in cemaat tanımı şu şekildedir: “Cemaat olma kolektif şuura ulaşmakla elde edilir. Kolektif şuur, ferdi kendi yapısı içinde eritir” (Gülen, 2005: 98).

Bu tanıma göre bireyselliğin massedilmesi, tek kişinin egemen olması ve itaate varan bir ilişkiler ağı cemaat içinde kendini göstermekte. Cemaat içerisinde her şeyin cemaatin lideri tarafından belirlendiği bir ilişkiler ağı söz konusu. Cemaat üyelerinin hangi marka ürünü tüketeceği, hangi yerlerde tatil yapabileceği, zamanını nasıl değerlendireceği belli merkezlerden belirlenmektedir. Yukarıda verilen haram-helal sertifikası örneği tüketilecek olan ürünlerin belirlenmesi açısından önemli bir adım olarak görülebilir. Ayrıca bu örnek, siyasal İslamcılarının kendi dünya görüşlerine göre bir yaşam alanı oluşturmalarının bir örneği olarak düşünülebilir.

Osmanlı’da sivil toplum yapılanması olarak tarikatların, bireylerin devletin baskısından kurtulmak için bu kurumlara sığındığı bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Oysaki tarikatlar, ne Osmanlı’da ne de modern Türkiye’de sivil toplum kuruluşu olmaktan uzaktır. Tarikatlar Osmanlı’da devletin otoritesini sağladıkları ölçüde, halkı devlete bağlayabildikleri ölçüde yaşamlarını sürdürebilmişlerdir. Ayrıca, manevi bir bağ oluşturarak, bireylerin toplumsal yapı ile kaynaşmalarını sağlamışlardır. Tarikatlar devletin

egemenliğini pekiştirmeleri açısından, dini görevden çok siyasal görevi yerine getirmişlerdir. Şeyhlerin denetiminde bir işleyiş ortaya koymuşlardır.⁵⁵

Tarikat yapılanması İslam'da ayrılıklara neden olduğu için, İslamiyetin karşısında durduğu bir yapılanmadır. Dinin ilk ortaya çıkışında olmayan ancak daha sonra ortaya çıkan bu yapılanmalar İslam'da siyasete yönelmeler sonucu ortaya çıkmıştır. Ve ciddi anlamda da ayrılıklara neden olmuşlardır. İslamiyet özünde bu şekilde bir ayrılmaya müsaade etmezken, bir kişinin egemenlik kurmak istemesi, bunu sağlamak içinde Kuran'ı ve Sünnet'i kendine yardıma çağırması, siyasal amacın gizlenmesini sağlamak içindir (Fığlalı, 2001:7,8).

Tarikatlar, daha önceki bölümlerde değinildiği üzere Osmanlı döneminde merkezi otoritenin gücünü destekleyen faaliyetleri yürütmüşlerdir. Tarikatların bu yönü de sivil toplumun özellikleri ile uyuşmayan yönlerinden biridir. Ayrıca tarikat içinde bir kişinin yani şeyhin belirleyici olması da tarikatları sivil toplum örgütlerinden ayırmaktadır. Çünkü araştırmanın birinci bölümünde değinildiği üzere, sivil toplum örgütlerinde bir kişinin egemenliği, belirleyiciliği yoktur. Günümüzde cemaat adıyla anılan bu tür dini grupların belli bir kişi tarafından yönetildiklerinin örnekleri mevcuttur. İsmailağa adıyla anılan bir cemaatin yetkili bir ismi şunları söylemektedir: “Efendi hazretlerinden başka hiç kimse bu cemaati temsil edemez. Onun dışında herkes cemaatin birer mensubudur. Bizlere, Muhammedi hayat tarzını öğreten ve onun Sünnetini sevdiren Efendi Hazretlerimize Rabbim sıhhat, afiyetler nasip ederek, uzun ömürler ihsan eylesin”. Ayrıca İsmailağa cemaati kırmızı çizgilerden bahsetmekte ve bu kırmızı çizgilerin de Efendi Hazretlerinin yaptıkları olduğunu ifade etmektedir (Özşimşekler, 2005: 22). “Çizgi”nin bir kişi tarafından belirlendiği, bu “çizgi”nin dışına çıkanların cemaatten dışlandığı bir ilişki türünde tahakküm, devletin uyguladığından daha fazladır. Ancak, manevi bir örtüye sahip olduğu için bu baskı müritler tarafından hissedilmeyecektir. Çünkü, müritlerinden itaat etmelerini isteyen bir cemaat lideri, bunu kendi adına değil din adına yaptığını söyleyecektir. Temel referansları Tanrısal kaynaklı olduğu için, itaatın bir de dini boyutu ortaya çıkmaktadır.

⁵⁵ Tarikatlar, siyasal bir fonksiyonu yerine getirirken şeyhin egemenliğinde olmuşlardır. Şeyhin icazeti ile bir hareket alanı ortaya koymuşlardır. Bkz, Erdoğan Tosun, 2001; Bayramoğlu, 2001; Vergin, 2000

Fığlalı'ya göre İslamiyet bölünmelere izin vermez, tevhit İslamiyet'in vazgeçilmez şartıdır. Müslümanlar arasında ayrılıklar baş gösterdiği anda, Mslmaların yapması gereken Kur'an'a dönmektir. İnananlar ancak böyle yaparak zaaftan kurtulabilirler (Fığlalı, 2001:10,11). İslamiyet, özünde inanlar arasında en küçük bir ayrılık olduğunda tekrar birliği sağlayacak olan referansın Kur'an olduğunu sylemekteyken, tarikatların, günümüzde de cemaatlerin doğrudan İslamiyet ile ilişki kurulması mümkün değildir. Çünkü İslamiyet, tarikat, cemaat yapılanmasının karşısında bulunmaktadır. İslamiyet, Müslüman kişi ile tanrısı arasında hiçbir aracı kurum ve kişi kabul etmeyen bir inanç sistemidir.

Tarikatlar İslamiyetin kaynağında bulunmayan, birer ayrılık nedeni olan yapılanmalardır. İçe kapalı bir toplumsal yapıya sahip olan tarikatlar, üstün bir kişinin egemen olduğu bir i işleyişe sahiptir. Ayrıca "en doğru benim yolum" şeklinde bir anlayışa sahip olan tarikat yapılanmaları, farklı tarikatlarla da çatışma içindedir. Çünkü diğer tarikatların varlığını kabul etmemekte ve en doğru yolun kendi yolu olduğunu söyleyerek kendini merkeze yerleştirmektedir. Bu mücadele sürecinde tarikatlar, mevcut koşullara uyarak yaşamlarını sürdürmektedir. Bu da onlara diğer kurumlar kadar maddi dünya ile ilgili olmalarını getirmektedir. Cemaatlerin, diğer kurumlar gibi temiz ve kirli olma ihtimalleri, onların "din" temelli olmalarından dolayı görmemezlikten gelinemez. Din temelli yapılanmalar da tüm diğer yapılanmalar gibi "kirli" veya "temiz" olabilmektedir.

Cemaatler, tarihsel açıdan tarikat geçmişinden de faydalanarak özellikle 1990'lardan sonra Türkiye'de, kamusal alanda tanınma talebi, devletin yaşam alanına mücadelesine karşı duruş gibi işlevleri yerine getirir görünmektedir. Tarikatların asıl çatıştığı alan devletin laik niteliğinden kaynaklanmaktadır. Amaç kendi tarikatlarının amaçları ve dünya görüşleri doğrultusunda yeni bir düzen arayışı olarak görülebilir. İktibas dergisi radikal İslamı benimseyen bir yayın organı olarak, din ile siyaset arasında bir ilişki

kurmakta ve İslamcılığın hiç bitmeyeceğini ileri sürmektedir.⁵⁶ Derginin yazısında da İslamcılık demokrasi ile uyuşmayan bir ideoloji olarak görülmektedir.

Devlet her türlü baskının olduğu bir kurum olarak değerlendirilirken, sığınılan bu yapı mutlak saygıya ve itaate dayanıyordu. “Mutlak olarak dinin şekillendirdiği ümmet yapısından, zındıklık ya da benzeri bir suçlamayla çıkarılmak, kişinin toplum içinde sığınacağı başka bir örgüt olmamasından dolayı korkunç ağır bir cezadır” (Yücekök, 1997: 38-39). Dolayısıyla, bu tür bir yapıdan çıkarılmak, bu tür bir yapının içerisine tekrar alınmamak, İslamcı çevreler için en ağır ceza olabilmektedir. “Bu anlamda denilebilir ki, belirli toplumsal amaçları ya da bireysel çıkarları gerçekleştirmek amacını taşımayan tarikatlar, bireyin devletten kaçarken sığındığı bir başka iktidar konumundaydı” (Erdoğan Tosun, 2001: 219).

Devlet baskısı karşısında tarikatların daha fazla tahakküm kurmaları gözle görülür bir durumdur. Ekonomi alanında da kendini gösteren cemaat türü yapılanmalar, kendilerine özgü ekonomi anlayışı ortaya çıkardılar. Tarikat sermayesi ile kendilerini ifade eden bu grup, ekonomiyi de tarikatlaştırarak rekabetçi ortamda daha iyi tutundular.

Tarikat sermayesi 1980’den sonra ANAP iktidarı döneminde gelişmeye başlamıştır. Dört eğilimi bir araya getiren ANAP iktidarı döneminde Tanilli’ye göre “siyaset-ticaret-tarikat üçgeni palazlanmıştır” (Tanilli, 2003b: 75). 1990 sonrası RP’nin kitlelerin gözünde yeni bir umut olarak belirmesi ve yerel yönetimleri ele geçirmesiyle birlikte İslami sermaye daha da güçlenir.

Dini kullanarak tahakkümün ekonomik boyutunu da gerçekleştiren tarikatlar, siyasal alanda da kendilerini daha iyi bir şekilde ifade etmeye başladı. Tarikat önderinin müritlerinin nasıl giyineceğini belirlediği, hangi firmaların ürünlerini tüketeceğini belirlediği bir yapılanma, tahakkümün kat kat fazlaştığı bir ilişki türüdür. İslamcı kesim “haram-helal ürün” sertifikası ile bunu daha da kesin bir şekilde yapmayı amaçlamaktadır. GİMDES sırf bu amaçla faaliyete geçmekte ve piyasadaki ürünleri helal-haram şeklinde tasniflemeye çalışmaktadır (Bkz. Tempo, S. 36/926,: 40-42). Bu noktada dikkat edilmesi

⁵⁶ Bkz. İktibas, M. Kürşad Atalar, "İslamcılık Hiç Biter mi?"
<http://www.iktibas.info/dergi/2001/subat/deger.htm>

gereken hangi firmaların ürünleri helal olacak hangilerininin haram olacaktır. İslami usullere uygun üretilen mallar, yani İslamcı şirketlerin malları helal olarak sertifikalandırılırken, İslamcıların da kendi mallarını tanımaları ve bunları tüketmeleri sağlanacaktır.

4. 5. CEMAATLER GERÇEKTEN SİVİL TOPLUM KURULUŞU MUDUR?

Sivil toplum olgusunun ne olduğu konusunda kesin bir tanım yapılamamaktadır. Kavram değişik dönemlerde farklı anlamlara sahip olmuştur. Ancak, çoğu düşünürün üzerinde hem fikir olduğu nokta, sivil toplumun, bireyin özerkliğini ve özgürlüğünü esas alan, devletten ayrı, gönüllülük esasına dayalı, ekonomik çıkar amaçlı olmayan, modern bir anlama sahip olmasıdır.⁵⁷ Sivil toplum kavramının kesin tanımının yapılamaması, devletle arasındaki sınırın muğlaklığı, sivil toplum kavramını kullananların işine gelmektedir. Çünkü postmodern söylemlerin de etkisiyle, “her şey uyar” anlayışı egemen olmaya başlamıştır. Modern dönemin belirleyici özelliğine karşılık, modernitenin eleştirilmesi sonucu bir muğlak durum ortaya çıkarılmıştır. Piyasanın istediği bir şey olarak muğlaklık, her şeyi ekonomik sistemin içine dahil edebilmiştir.

Bu değişimin Türkiye’ye yansımalarına sivil toplum açısından bakıldığında, her türlü yapılanmanın sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmesi durumu ile karşılaşılmaktadır. Sivil toplumun ne olduğu, bu kavramın ne zaman ortaya çıktığı düşünülmeden, sivil toplum analizleri yapılmaktadır. Bunun sonucunda da “sivil toplumculuk” anlayışı gelişmektedir. Osmanlı’da sivil toplum örgütlerinin varolduğunu söyleyen, meslek odalarını sivil toplum örgütü olarak gören, her türlü baskının (maddi ve manevi) egemen olduğu cemaatleri/tarikatları sivil toplum örgütü olarak gören anlayış, “sivil toplumculuk” yapılmasının bir sonucudur.⁵⁸

Demokrasi ile uzlaştırılan cemaatler/tarikatlar, sivil toplum yapılanması olarak değerlendirilerek piyasanın içine çekilmektedir. Görünüşte modernliğe ayak uydurmaya

⁵⁷ Bkz. Saylan, 2003; Vergin, 2000; Erdoğan Tosun, 2001

⁵⁸ Bu konuda Göle, cemaatlerin yeni dönemde sosyal hareketler içinde modernlikle bir ölçüde uyum gösterebildiklerini; ancak İslamın kolektif ve radikal anlayışından tamamen kurtulamadıklarını söylemektedir. Bkz. Göle, 2002: 35, 36. Ayrıca Çaha da sivil toplumun Batı modernitesinin bir ürünü olduğunu söyledikten sonra, tarikatların sivil toplum kuruluşu olabileceğini ileri sürmektedir. Bkz. Çaha, 2003

çalışan cemaat insanları, tüketim toplumu içinde birer tüketiciye dönüştürölmektedir. Piyasa ekonomisi içine çekilmeye çalışılan cemaat kesiminin, tüketime yönelmesi, toplum içindeki diğer gruplardan farklı değildir. Son moda tesettür giyimi, türbana şekil veren kuaför salonları, modayı yakından takip eden bir cemaatçi kesimin ortaya çıkmasına neden olmuştur. şık giyinmek, göze çarpmak, farklı olmak, tüketmek ve tükettiğini göstermek cemaatçi kesim için de geçerli olmaya başlamıştır. 1980'lerden sonra cemaatlerin piyasada görünürlük kazanmaya başlaması, neoliberal politikalarla bağlantılı olduğunu göstermektedir. Pazar ekonomisinin içine dahil edilen bu kesimler, diğer gruplar kadar tüketime yönelmekte ve onlar kadar tüketerek, tükettiklerini en iyi şekilde göstermektedirler (Ger ve Sandıkçı, 2005).

Cemaatçiliğin yükselişe geçmesi, bu kesimin mevcut piyasa koşullarına entegrasyonu açısından değerlendirilebilir. Bu yükselişin özellikle 1980'lerden sonra başlaması bunu düşündürmektedir. Cemaatçiliğin yükselişe geçmesinde, tüm dünyada yükselen din olgusu ile birlikte, ekonomi politikaları da etkilidir. Her şeyin piyasa koşulları içerisinde alınıp satılabildiği bir ekonomi anlayışına dayalı işleyen piyasada, din de diğer değerler gibi bir metaya dönüştürölmüştür. Dinin ekonomi tarafından kullanılması, farklı bir grubun, yani 1923'ten itibaren dışlanan ve dağılma süreci yaşayan İşlami grupların, piyasa ekonomisinin içine girmesini sağlamıştır. Ayrıca, piyasa koşulları içerisinde tutunabilmek için belli bir dini kesime katılmak etkili olmaktadır. Kendilerinden çok daha fazla köklü olan firmalar karşısında tutunabilmek için cemaat türü bir yapılanmaya girerek piyasada önemli bir yere sahip birçok firma vardır. "İhlas Finans", "Albaraka Türk", "Faysal Finans" gibi faizsiz bankacılık sistemini öngören kuruluşlar kısa zamanda piyasada tutunarak, ekonomik anlamda önemli zenginliğe erişmişlerdir. 1980'lerin kültür projesi sonucunda cemaatçilik etkisini arttırırken, devlet bürokrasisinde ve ekonomide de bir İşlamizasyon süreci başladı. "RP'nin arkasında itici gücü oluşturan İşlami sermaye, cemaat/tarikat olanaklarını iş dünyasında rasyonel yatırımlara dönüştürerek, pazar ekonomisi içerisinde Müslüman/Mümin tüketiciye ulaşmasını bildi" (Erdoğan Tosun, 2001:319)

Tarikat sermayesinin finans sorununa bulduğu çözüm hem ilginç hem de çok hızlı bir çözüm yoludur. Dini bir ideoloji olarak kullanmaları karşılıklı mutlak güveni de beraberinde getirmektedir. Allah'ın adını dilinden düşürmeyen “inançlı insanların” din kardeşlerinin haklarını gasp etmesi düşünülemez.

Yaşanan gelişmeler gayet açık bir şekilde bunu göstermektedir. Kar payı sistemi ile çalışan şirketlerden biri olan YİMPAŞ Holdingin yurtdışındaki mağdurları, inanç sömürüsüyle kandırıldıklarını söylemektedirler. “Bizi camide soydular”, “Paralarımızı İslama uygun şekilde, faizsiz olarak değerlendireceklerini söylediler. İnançlarımıza hitap ettiler, biz de senet karşılığı paramızı yatırdık. Çıkmak istediğimizde senetleri verip paramızı alabileceğimizi söylediler” (Cumhuriyet, 27/05/2005) .

Aynı cemaat içindeki müritlerin bu anlayışta olmaları doğaldır. Ancak cemaat olgusuna bir bilim insanı gözüyle bakıp, cemaat olgusunu değerlendiren bir bilim adamının aynı şekilde “cemaatlerin ahlaklı” olduğunu düşünmesi yadırganacak bir durumdur. Çaha'ya göre,

Gerek tarikat, gerekse dini cemaatler etrafında gelişmekte olan dini grupların bir diğeri misyonu, bireyleri kötü alışkanlıklarından, olumsuz ahlaki değerlerden, gayr-i meşru kazançtan, başkalarının haklarını ihlalden men etme gibi ahlaki değerleri işlemelerinde görülmektedir. Gerçekte 1980 sonrası dönemde yolsuzlukların, rüşvetin, suistimallerin, torpillerin, rant mücadelesi, haksız kazanç, adam kayırma ve kandırma gibi ahlaki açıdan olumsuzlukların çok büyük ölçüde yaygınlık kazandığı bilinen bir realitedir. Bu tür ahlaki açıdan zaaf taşıyan eylemlerde İslami kesime çok ender rastlanmaktadır (Çaha, 2003: 289).

Oysaki pazar ekonomisi içine giren her türlü kurum gibi cemaat/tarikat şirketleri de ekonomideki çarpıklıklara eğilim gösterebilir. Cemaat de olsa ekonomi içindeki olumsuzluklardan etkilenmektedir. Oyunu kuralına göre oynamak gerektiği için ya inançtan taviz vermek gerekecek ya da ekonomik alandaki rekabetten. Birincisinden taviz vermek en kolay yol. İkinci yolu seçilirse, piyasada güç kaybına uğranacaktır. Egemen olmak için, yani amaca ulaşmak için her yol meşru kabul edilmelidir.

Cemaat türü ekonomik örgütlenmeleri, piyasanın kötü şartlarından etkilenmeyecek olan grup diye nitelendirmek son derece eksik bir değerlendirmedir. Çünkü ekonomi bu dünya ile ilgilidir. Din ise uhrevi bir niteliğe sahiptir. Bu ikisi birleştirilirse, diğeri ekonomi şirketleri gibi “temiz” ve “kirli” değerlendirmesi söz konusu olabilir. İhlas Finans,

Mercümeke olayı gibi olaylara tanık olunduğu için, cemaatlerin ekonomideki bozulmadan etkilenmeyeceğini söylemek, görünen, yaşanan gerçekleri yadsımak olacaktır.

Değişen dünyada, cemaatler de ekonomi ile ilişki haline geçerek, yapılanmalarını sisteme uyarlamaya çalışmışlardır. Özellikle ulus-devletin sorgulanması ve eleştirilmesi sonucu, Türkiye’de devletten boşalan bazı alanlar, “sivil toplumculuk” adına cemaatler tarafından doldurulmaya başlanmıştır.

Ekonomik gelişmeler sonucu, devletin “sosyal devlet” olma ilkesi yavaş yavaş ortadan kalkarak, bunun yerini sivil unsurlar doldurmaktadır. Devletin çekildiği sosyal hizmet alanları, çoğunlukla düşük ücretler karşılığında din temelli örgütlenmeler tarafından doldurulmaktadır. Sivil toplumlara göre, devletin küçülmesi sonucu yapamadığı işleri, sivil kuruluşlar yerine getirmelidir. Ancak bu boşluğu hangi tür sivil kuruluşlar doldurmaktadır? Devletin çekildiği alanları cemaat ve tarikat holdingleri doldurmaktadır.⁵⁹ Tarikat türü yapılanmalar devletten boşalan alanları doldurarak, halkın gözünde de bir kurtarıcı rolüne sahip olmaktadır. Sivil toplumculuk adına cemaatlere açılan demokrasi yolu önümüzde başka bir baskı ve sömürü düzeninin olacağını göstermektedir.

Araştırmanın bu bölümünde değinildiği üzere, piyasa koşulları içerisinde örgütlenen İslamcı gruplar, diğer ekonomik topluluklar kadar maddi yönleri sahiptirler. İslamcı kesimlerde görülen ekonomik çöküntüler, dinin ekonomik alanda bir meta haline geldiğinin somut örneklerini oluşturmaktadır. İslamı siyasette kullandıkları gibi ekonomi de kullanmaktadır. Erdoğan Tosun’a göre “cemaatler için ekonomi araç olmaktan çıkmış, başlı başına bir amaç olmuştur” (Erdoğan Tosun, 2001: 319)

Ekonomi ile olan ilişkileri, tarikatların mevcut koşullar altında sivil toplum kuruluşu olamayacaklarını göstermektedir. Ekonomi alanında kendilerine özgü bir yapılanmaya gitmeleri onların baskıya gidecek olan rotalarının bir göstergesidir. Ayrıca Cumhuriyetin ilanından itibaren 1950’ye kadar dağılma süreci geçiren İslamcılar, 1950’den sonra hızla çoğalmışlardır. Geçmişte destek büyük ölçüde kırsal kesimden gelirken, günümüzde kentsel alanlarda da yayılmaya başlamıştır. Bu süreçle birlikte İslamcı hareket bir karşı

⁵⁹ İslami sermaye büyüdükçe cemaat, dini dernekler ve dini vakıflar birer şirket gibi çalışarak sivil alan içinde önemli bir güce erişmiştir. Bkz. Erdoğan Tosun, 2001: 319

kültür haline gelmiştir (Erdoğan Tosun, 2001: 323). Karşı kültür haline gelen İslamcılar, demokratik sistem içinde yaşam alanı bulurken, araştırmanın da üzerine yoğunlaştığı konularda soru işaretlerini ortadan kaldıramamaktadırlar.

Tarikatlar, sivil toplum kuruluşları olmayıp; maddi sömürüyü arttırabilmek ve bunu gizleyebilme amacı ile çalışmaktadır. İşleyişlerinde de bunu gayet iyi bir şekilde gerçekleştirmişlerdir.

4. 6. SOMUT ÖRNEKLERLE KADIN VE İSLAMCILAR

Cemaatlerin kadın algısı tamamen din temellidir. Kadın modern hayatın gerektirdiği şekilde ele alınmaz. Kadın ve erkek ayrı mekanları paylaşması gerekir. Kamusal alanda da kadın-erkek ayrımına göre düzenleme yapma amacı taşımaktadırlar. “Haremlik-selamlık” şeklinde oturma düzeni ile, cemaat içindeki akrabalar dahi, “dini emirlerden dolayı” bu şekilde oturmaktadır.

28 Şubat’a kadar cemaatin eğitim kurumu olarak hizmet veren özel dersanelerde kız-erkek ayrı eğitim görmekteydi. Ancak erkek öğretmenler kız öğrencilerin derslerine girmekte bir sakınca görmüyorlardı. Çünkü cemaatin elinde bayan öğretmen yoktu. Zaten bayanların çalışmasına hoş bakmayan bir cemaat yapılanmasından bunu beklemek mümkün değildi. Ancak cemaatin hızla büyümesi sonucu bayan öğretmenler de yetişmeye başladı. Yetişenler ise geleceğin cemaat kadınlarını yetiştirmeye başladı. “Ablalar” ile aynı evlerde, aynı yurtlarda kalmaya başlayan bayan öğrenciler, Göle’nin de belirttiği gibi önce “kendi istekleri ile” (Bkz. Göle, 2004) önce türban takmaya sonra da cemaatin ideolojisi doğrultusunda hizmet etmeye başlamaktadırlar. Kendi isteği ile diyebilmek için öncelikle bayan öğrencinin hiçbir kimsenin etkisi altında kalmamış olması gerekir.

Bayan öğrenciler içinde buldukları koşulların etkisi ile örtünmektedirler. Öğrencilerin örtünmeleri, içinde buldukları koşulların etkisi gözardı edilerek değerlendirilemez. Öğrenciler içinde buldukları koşulların etkisi ile belli davranışları ve yaşam tarzını benimseyebilmektedirler.⁶⁰

⁶⁰ Göle bayan öğrencilerin kendi istekleri ile örtündüklerini söylemektedir (Göle, 2002). Farklı bir değerlendirme için bkz. Kaya, 2000

Modern dönemde kadına bakış açısı, cemaatlerin kadın algısı, “modernliğin bir olgusu olan sivil toplum anlayışı” ile uyuşmamaktadır. RP’de somutlaşan siyasal İslamcıların kadın algısı, AKP döneminde de kendini göstermektedir. Kadın-erkek eşitliğine dayalı bir dünya görüşü içerisinde kadının ikinci planda bırakılması çelişkinin temelini oluşturmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma, konusu açısından son derece popüler bir konu olan sivil toplum ile, günümüz Türkiye'sinde siyasal ve toplumsal alanda görünürlük kazanan İslamcı yapılanmaları ele almıştır. Bu konudaki sorunsal ele alınmıştır. Temel çelişki, modernliğin bir olgusu olan sivil toplum olgusu ile geleneksel dönemin toplumsal yapılanması olan cemaat/tarikat yapılanmasının uzlaştırılmasında yatmaktadır. Oysaki, cemaatlerin gerek geleneksel bir ilişki biçimini devam ettirmeleri, gerekse de ekonomi olan ilişkileri sivil toplum kuruluşu olmalarını güçleştirmektedir. Cemaat içinde geleneksel ilişkilerin devam etmesi, tarikat şeyhinin veya cemaat liderinin mutlak egemenliğinin bireyler üzerinde baskı kurması, bu tür yapılar içine sığmayan bireylerin yeni bir tahakküm ilişkisine boyun eğmek zorunda kalmasına neden olmaktadır.

İslamcı cemaatler, ekonomi, neoliberalizm ile gayet uyumlu bir şekilde kendi ekonomik faaliyetlerini sürdürmektedirler. Toplumun her alanında ekonomik yapılanmalarını oluşturan İslamcılar, toplumsal alanı da kendi inançları doğrultusunda dönüştürmektedirler. Derneklerden vakıflara kadar dini örgütlenmeler kendini göstermekte ve bu derneklerin finansmanını da İslamcı şirketler karşılamaktadır. İslamcıların ekonomi alanında binin üzerinde şirkete sahip olmaları, medya kuruluşlarına, eğitim, sağlık kurumlarına sahip olmaları, kendilerine ait bir kamusal alan ortaya çıkarmalarını sağlamıştır. Cemaatlerin özellikle eğitim alanındaki örgütlenmeleri, çok sistemli ve gayet disiplinli bir şekilde artarak devam etmektedir.

Üniversite öğrencilerine yönelik hizmet veren cemaat yurtları, “ışık evleri” gibi faaliyetler 1990'lardan sonra hızla çoğalmaya başladı. Bu tür hizmetler ise genellikle köy kökenli, maddi anlamda ihtiyaç sahibi öğrencilere verilirken, bu hizmetlerin finans ihtiyacı da İslamcı iş adamları tarafından karşılanmaktadır. Ekonomi ile olan ilişkiler, onların diğer alanlarda da güçlenerek kendilerine göstermelerini sağlamaktadır. Ayrıca özel okullar ve dersaneler ile eğitim sistemini de ele geçiremeye çalışan ve bu amaç doğrultusunda büyük yol alan cemaat/tarikat türü toplumsal yapılanmalar, her alanda “hizmet” edecek “inançlı bireyler” yetiştirmektedir. Üniversiteye ve liselere giriş için hizmet veren cemaat dersaneciliği, Türkiye'de belli bir düzeye yükselmiş durumdadır. Sadece sınava yönelik bir

hizmet olan dersanecilik, cemaatlerin elinde kendi düşüncelerini aşılamanın birer aracı olmaktadır. Dersanelerle aynı binalarda bulunan yurtlarda öğrenciler cemaat liderlerinin öngördüğü şekilde dini de öğrenmekte ve cemaatin istediği tipte bireyler yetişmektedir. Yurtlarda ders için yapılan eğitimin yanında bir de dini eğitim verilmektedir. Yoksul olan öğrenciler okullardan cemaat tarafından alınıp bu tür dersanelerde değerlendirilmektedir.

Cemaat içindeki ilişkiler, birincil türden ilişkiler olduğu için, modern dönemin resmi kuralcı ilişkilerine nazaran bireye daha cazip gelmektedir. Modernliğin bir özelliği olan hızlı toplumsal değişme ile ortaya çıkan uyumsuzluk, değişime ayak uyduramama gibi durumlar, bireylerin daha yakın ilişkilere ihtiyaç duymasını zorunlu kılmaktadır. Toplumsal alandaki uyumsuzluk sonucu ortaya çıkan gerginliği azaltmak için de geleneksel ilişkilere ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle, başka şehirlerden gelen öğrenciler bu tür bir ilişkinin olduğu ortama daha çok ihtiyaç duymaktadır. Ve “abiler, ablalar” yeni gelenlerle ilgilenmektedirler.

İslamcı hareketler demokratik bir düzen içinde örgütlenebilmekte, demokratik seçimlerde siyasal tercihlerini kullanmakta dolayısıyla demokrasi ile uyum içinde görünmektedirler. Ancak cemaatlerin kendi iç işleyişlerine bakıldığında durum bu şekilde değildir. Araştırmanın diğer bölümlerinde değinildiği üzere, cemaatler “en doğru” yorumun kendi yorumları olduğunu ileri sürerek, diğer dini cemaatlerin varlığını dahi kabul etmemekte ve onları yanlış bir yolda görmektedirler. Oysa sivil toplum, birinci bölümde özellikleri belirtildiği üzere, demokrasi ile birlikte düşünülmesi gereken bir olgu. Cemaatler ise “en doğru” kendilerinin olduğunu iddia ederek “öteki”ni tanınamaktadırlar.

Cemaatlerin sivil toplum içinde değerlendirilebilmesi ancak, kendi içlerinde de demokrasiyi gerçekleştirmeleri ve dini bir siyasal ideoloji haline getirerek devleti ele geçirmekten vazgeçmeleri ile mümkündür. Özel alan içinde devletin bir aracı gibi işlemeyen ve demokrasiye katkı sağlayacak bir yapılanma demokratik bir gelenekten gelen toplumlarda görülebilir. İslamcılar, dini radikal bir şekilde görmek ve köktendinci bir anlayışla toplumu dönüştürmenin bir aracı olarak görmekten vazgeçtiğinde demokrasi ile birlikte düşünülmeleri daha kolay olacaktır. Cemaatler içinde demokrasi karşısında farklı duruşlar mümkün olabilmektedir. İslamın farklı iki cemaati olan Nurcular ile Süleymancılar

arasında bu fark kendini göstermektedir. Nurcular, Cumhuriyete, laikliğe biraz daha sıcak bakarken, Süleymanlılar daha çatışmacı bir tutum sergilemektedir.

Araştırmada değinilen İslamcılık, dini sadece bir inanç sistemi olarak gören kesimi dışarıda bırakmaktadır. Zaten bu şekilde bir din anlayışı ne demokrasi ile ne de sivil toplumun doğası ile çatışacaktır. Dini bir siyasal ideoloji olarak gören ve dünyayı bu şekilde dönüştürmeye çalışan bir ideoloji ise dünyada ve toplumda yeni çatışmaların nedeni olacaktır.

Araştırmanın ele aldığı problem sivil toplumun araçsallaşması ve neoliberal politikaların etkisi ile önemini yitirmesi üzerine yoğunlaşırken, her türlü yapılanmanın sivil toplum örgütü olarak değerlendirilmesine karşı da bir eleştiri getirerek, tarikat/cemaat türü sosyal yapılanmaların sivil toplumun özellikleri ile uyuşmadığını ortaya koymaktadır. İslamın bir inanç sistemi olarak değil de, bir siyasal sistem olarak görülmesidir. Din, bireylerin vicdan sorunu halinde ise, modern döneme ve modernliğin değerlerine karşı olmayacaktır. Türkiye’de Kemalist Devrim ile bu gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. İslam ülkeleri içerisinde, dinin en rahat yaşanabildiği ülke Türkiye’dir. Bunu da sağlayan “Laik Cumhuriyet”tir.

Araştırma sivil toplumun tanımını yaparak bir teorik çerçeve oluşturmakta, ve cemaat/tarikat yapılanmalarını teorik düzeyde ele almaktadır. Benzer çalışmalar, teorik yanıyla birlikte, alan araştırmalarıyla da desteklenebilir. Bunun yapılması durumunda da İslamcılarla ilgili daha sağlıklı tespitlerde bulunulabilir.

Araştırmada ortaya konulan veriler ışığında sivil toplumun cemaat/tarikat türü yapılanmalarla uyuşmayacağı ortaya konulmuştur. Cemaatlerin kapalı toplumsal yapılar olması nedeniyle bazı kaynaklara ve araştırmanın konusuna giren kaynaklar açısından sıkıntı çekilmiştir. Daha uzun bir çalışma ile daha sağlıklı veriler elde edilebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AĞAOĞULLARI, M. Ali; KÖKER, Levent, **Tanrı Devletinden Kral Devlete**, İmge Kitabevi, Ankara, 1991
- AKAL, C. Bali, **Sivil Toplumun Tanrısı**, 21. Yüzyıla Doğru Dizisi 12, Afa Yayınları, İstanbul, 1995
- AKTAR, Cengiz, **Türkiye'nin Batılılaştırılması**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993
- ARSEL, İlhan, **Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına**, (Basım evi Yok), İstanbul, 1993
- ARSLAN, Ahmet, **İslam, Demokrasi ve Türkiye**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 1995
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam, Üçüncü Cilt**, on altıncı basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999
- _____, **İkinci Adam, İkinci Cilt**, yedinci basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000a
- _____, **İkinci Adam, III. Cilt**, Altıncı Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000b
- _____, **Menderes'in Dramı**, yedinci basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000c
- BAYRAMOĞLU, Ali, **Türkiye'de İslami Hareket Sosyolojik Bir Bakış (1994-200)**, Patika Yayıncılık, İstanbul, 2001
- BİLGİN, Nuri, **Siyaset ve İnsan**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1997
- BULUT, Faik, **Allah Devletinde Demokrasi Şeriat Düzeninin Eleştirisi**, (birinci basım 1993), gözden geçirilmiş altıncı baskı, Berfin Yayıncılık, İstanbul, 2004
- BUMİN, Kürşat, **Sivil Toplum ve Devlet: Kuramlar, Deneyler, Arayışlar**, YAZKO İnceleme Özendirme Ödülü, YAZKO, İstanbul, 1982
- CANTZEN, Rolf, **Daha Az Devlet Daha Çok Toplum Özgürlük/Ekoloji/Anarşizm**, (1997 basımından çevrilmiştir), (birinci basım 1994), Almanca'dan Çev., Zeynep Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000
- COHEN, Jean L., ARATO, Andrew, **Civil Society And Political Theory**, MIT Press, Cambridge, 1992
- ÇAHA, Ömer, **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, ikinci baskı, Gendaş Yayınları, İstanbul, 2003
- ÇETİN, Kaya, **Şeriat mı? Çağdaş Yaşam mı?**, Berfin Yayınları, İstanbul, 2004
- ERDOĞAN TOSUN, Gülgün, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001

- ERGÜDEN, Işık, **Sivil Toplum Örgütleri -Neoliberalizmin Araçları mı, Halka Dayalı Alternatifler mi?**, Çev., Işık Ergüden, WALD Demokrasi Kitaplığı, İstanbul, 2001
- ERÜRETEN, Bahir Mazhar, **Cumhuriyet Döneminde Sınıflaşma Süreci ve Halkçı Sol**, [y.y.], İstanbul, 1996
- FIGLALI, Ethem Ruhi, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, 11. Basım, Şa-To İlahiyat Yayınları, İstanbul, 2001
- GELLNER, Ernest, **Conditions Of Liberty, Civil Society And Its Rivals, Centre For The Study of Nationalism**, Cetral European Universty Prague, 1994
- GEVGİLLİ, Ali, **Türkiye’de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk**, 2. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1990
- GİDDENS, Anthoney, **Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi**, Birey Yayıncılık, Çev., Mehmet Özay, İstanbul, 2000
- GÖÇERİ, Nebahat, **Dini Grupların Eğitim Anlayışı**, Karahan Kitabevi, Adana, 2004
- GÖLE, Nilüfer, **Mühendisler ve İdeoloji**, birinci basım 1986, Metis Yayınları, İstanbul, 1998
- _____, **İslamın Yeni Kamusal Yüzleri**, Metis Yayınları, İstanbul, 2000
- _____, **Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine**, (birinci basım 2000), ikinci baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2002
- _____, **Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme**, (birinci basım 1991), sekizinci basım, Metis Yayınları, İstanbul, 2004
- GÜLEN, Fethullah, **Yeşeren Düşünceler -Çağ ve Nesil 6-**, Nil Yayıncılık, İzmir, 2005
- GÜNEŞ, Turan, **Araba Devrilmeden Önce**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1983
- HABERMAS, Jürgen, **Kamusalın Yapısal Dönüşümü**, (birinci baskı 1997), beşinci baskı, Çevirenler, Tanıl Bora-Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003
- IŞIKLI, Alpaslan, **Said Nursi, Fethullah Gülen ve “Laik” Sempatizanları**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2001
- KAYA, İbrahim, **Social Theory and Later Modernities**, Liverpool University Pres, Liverpool, 2004
- KEANE, John, **Sivil Toplum ve Devlet –Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar-**, Çev., Erkan Akın, Aksu Bora, Ahmet Çiğdem vd., Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993
- _____, **Demokrasi ve Sivil Toplum: Avrupa’da Sosyalizmin Açmazları, Toplumsal ve Siyasal İktidarın Denetlenmesi Sorunu ve demokrasi Beklentileri Üzerine**, Çev., Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994
- KILIÇBAY, M. Ali, **Dinin Fiziği Demokrasinin Kimyası**, İmge Yayınları, Ankara, 1999
- KONGAR, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, 9. Basım, İstanbul, 1998

- KÖKER, Levent, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, (1.baskı 1990), sekizinci baskı, İstanbul, 2004a
- KÜÇÜKÖMER, İdris, **Cuntacılıktan Sivil Topluma -YÖN ve ANT Yazıları**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1994
- LEWIS, Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003
- MAHÇUPYAN, Etyen, **İdeolojiler ve Modernite**, (birinci baskı 1996), üçüncü basım, Patika Yayıncılık, İstanbul, 2000a
- _____, **Osmanlı'dan Postmoderniteye**, (birinci basım 1996), üçüncü basım, Patika Yayıncılık, İstanbul, 2000b
- MARDİN, Şerif, **Din ve İdeoloji Toplu Eserler 2**, üçüncü baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1986
- _____, **Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3**, (birinci baskı 1991), onuncu baskı, Derleyenler, Mümtaz'er Türköne / Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004a
- _____, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, (birinci baskı 1990), on ikinci baskı, Derleyenler, Mümtaz'er Türköne / Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004b
- ÖZEK, Çetin, **100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1968
- SARIBAY, Ali Yaşar, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994
- _____, **Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi ve Sivil İtiraz**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000
- SARIKOYUCU, Ali, **Atatürk Din ve Din Adamları**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/ 317, Ankara, 2004
- SAYLAN, Türkan, **Cumhuriyet'in Bireyi Olmak-II**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2003
- STEINHAUS, Kurt, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi-II**, Çev., Necdet Sander, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999
- TANİLLİ, Server, **İslam Çağımıza Yanıt Verebilir mi?**, (birinci basım 1998), dördüncü basım, Adam Yayıncılık, İstanbul, 2003a
- _____, **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?**, Adam Yayıncılık, İstanbul, 2003b
- TANYOL, Cahit, **Neden Türban Şeriat ve İrtica**, Gendaş Yayınları, İstanbul, 1999
- TUNAYA, Tarık Zafer, **İslamcılık Akımı**, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991
- TURNER, Brayn S., **Max Weber ve İslam**, (birinci baskı 1991), gözden geçirilmiş ikinci baskı, İngilizce'den Çeviren, Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara, 1997

- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Büyük Osmanlı Tarihi, Cilt: 3**, 6. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, XIII. Dizi, y.y., Tarihsiz
- VERGİN, Nur, **Din, Toplum ve Siyasal Sistem**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2000
- YILDIZ, Özkan, **Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneğinin Epistemolojik Düzeyi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, İzmir, 2004a
- YILMAZ, Aytekin, **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**, Vadi Yayınları, Ankara, 1995
- YÜCEKÖK, Ahmet, **Dinin Siyasallaşması Din-Devlet İşlerinde Türkiye Deneyimi**, Afa Yay. TÜSES Vakfı, İstanbul, 1997

Makaleler

- AKŞİN, Sina, “Siyasal Tarih (1995-2003)”, **Türkiye Tarihi Bugünkü Türkiye 1980-2003**, 5. Cilt, genişletilmiş, gözden geçirilmiş 5. Baskı, Yayın Yönetmeni, Sina Akşin, Cem Yayınları, İstanbul, 2004
- ALKAN, A. Turan, “Hürriyet ve Akıl Kavramları Etrafında Tarikat Vakıfına Yeniden Bakmak”, **Türkiye Günlüğü**, S:45, Ankara, Mart- Nisan 1997
- BORA, Tanıl; ÇAĞLAR, Selda., “Modernleşmenin ve Batılılaşmanın Bir Taşıyıcısı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C: 3**, Ed., Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002
- ÇELEBİ, Nilgün, “Üçüncü Bin Yılda Sivil Toplum Kuruluşları Nasıl Olmalıdır?” **III. Bin Yıla Girerken Türk ve Müslüman Dünyasında Sosyo-Kültürel Yapının Yeniden Teşekkülü Sempozyumu**, Haz., Ayşe Yıldız Topuz, Ankara, 2003
- GELLNER, Ernest, “The Importance of Being Modular in Civil Society”, Edited by J. Hall, Polity Press, USA, 1995
- GÖLE, Nilüfer, “Authoritarian Secularism and İslamist Politics: The Case of Turkey”, Der., Richard Norton, **Civil Society in the Middle East**, C: 2, Leiden: Brill, 1996
- İNALCIK, Halil, “Atatürk ve Atatürkçülük”, **Doğu-Batı**, Sayı, 29, Ağustos-Eylül-Ekim 2004
- KALAYCIOĞLU, Ersin, “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, **Tarih ve Demokrasi, Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992
- _____, “Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset”, **Global Yerel Eksende Türkiye**, Der., A. Yaşar Sarıbay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000
- KAYA, İbrahim, “Modernity and Veiled Women”, **European Journal of Social Theory**, 3 (2), 2000
- _____, “Identity Politics: The Struggle for Recognition or Hegemony?”, **East European Politics and Societies**, Forthcoming (basılacak), 2006

- KIŞLALI, A. Taner, “Kemalizmin İlkeleri”, **Altı Ok Dergisi**, S:1, İstanbul, 1994
- KÖKER, Levent, “Çoğulculuk Olmadan Demokrasi ve Sivil Toplum Olmaz”, **Sivil Toplum Düşünce&Araştırma Dergisi**, Yıl:2, Sayı: 5, Ocak-Şubat-Mart 2004, İstanbul, 2004b
- KÜÇÜK, Hülya, “Osmanlılarda Tarikatların Fonksiyonları”, **Türkiye Günlüğü**, S:45, Mart-Nisan 1997
- MUTİOĞLU, Halil ve GÖZCÜ, Fahriye, “Küreselleşme Gerçeği/Türkiye Miti”, **I. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi**, Çanakkale, 4-6 Haziran 2004
- NECATİOĞLU, Halil, “İslam’da Siyasetin Yeri ve Önemi”, **İslam**, S.:82, Haziran 1990
- OCAK, A. Yaşar, “Osmanlı ‘Resmi (Yahut İmparatorluk) İdeolojisi’ Meselesi”, **Doğu-Batı**, Sayı, 29, Ankara, Ağustos-Eylül-Ekim 2004
- ÖZBUDUN, Ergün, “Türkiye’de Siyasal ve Kültürel Demokrasi”, **Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi**, Haz., Hüsnü Erkan, Türk Demokrasi Vakfı, 1990
- ÖZDEMİR, Hikmet, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980**, 1. Cilt, (Sina Akşin, Bülent Tanör, Korkut Boratav), Milliyet Kitaplığı, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2005
- ÖZŞİMŞEKLER, Mustafa, “İsmailağa Cemaatinin Kırmızı Çizgileri”, **Beyan**, S. 79, 09/09/2005
- SAKAOĞLU, Necdet, “19. Yüzyılda Şeyhülislamlık”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983
- SARIBAY, A. Yaşar, “Sivil Toplum: Universitas mı, Societas mı?” **Sivil Toplum Dergisi**, C:1, S:1, İstanbul, 2003
- SHİLS, Edvard, “The Virtue of Civil Society”, **Government and Opposition**, Cilt: 26, Sayı: 1, Kış, 1991
- TANÖR, Bülent, “Siyasal Tarih”, **Türkiye Tarihi Bugünkü Türkiye 1980-2003**, 5. Cilt, genişletilmiş, gözden geçirilmiş 5. Basım, Yayın Yönetmeni, Sina Akşin, Cem Yayınları, İstanbul, 2004
- TOPRAK, Binnaz, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, Der., Ersin Kalaycıoğlu; Ali Yaşar Sarıbay, S: 157, İstanbul, 1996
- WALZER, Michael, “Sivil Toplum Düşüncesi: Toplumsal Yapılaşmaya Doğru Bir Adım”, Çev., Nuran Erol, **Birikim**, C: 7, S: 37, Mayıs, 1992
- YAMAN, Yücel, “Tek Dikenli Deniz Kestanesi Topla mıdır, Kel midir?” **İdris Küçükömer Anısına Türkiye’de Sivil Toplum Arayışları**, Demokrasi Kitaplığı, Araştırmalar, Tartışmalar, Deneyimler 5, WALD, 2000
- YILDIZ, Özkan, “Sivil Toplum, Demokrasi ve Çoğulculuk”, **Sivil Toplum Düşünce&Araştırma Dergisi**, Yıl:2, Sayı: 5, İstanbul, Ocak-Şubat-Mart 2004b

Gazete ve Dergiler

Cumhuriyet, 27/05/2005

GER, Güliz ve SANDIKÇI, Özlem, Pardesüden Podyuma , **Milliyet**, 14-15-16-17-18-19/02/2005

TEMPO, S: 34/924, NO: 2005/34, 23/08/2005

_____, S: 35/925, NO: 2005/35, 30/08/2005

_____, S: 36/926, NO: 2005/36, 06/09/2005

İnternet Kaynakları

AKŞİT, Bahattin, “Sivil Toplumda Uzlaşmacı Düşünce Yaygınlaşmalı”
www.siviltoplum.com.tr/roportaj_1.htm,15/04/2005

ATALAR, M. Kürşat, “İslamcılık Hiç Biter mi?” **İktibas**, S. 266,
<http://www.iktibas.info/dergi/2001/subat/deger.htm> 20/08/2005

DİZİN

A

AKP, 87, 108, 120
Aydınlanma, 15, 120

B

Batı, 1, 2, 3, 4, 5, 10, 12, 13, 14, 15, 16,
17, 23, 36, 38, 44, 45, 46, 47, 48, 51,
52, 54, 55, 57, 65, 82, 87, 90, 103, 120
Birey, 13, 16, 22, 23, 24, 30, 42, 114, 120

C

Cemaat, 35, 42, 88, 94, 97, 98, 99, 105,
106, 109, 110, 120
CHP, 49, 57, 58, 59, 60, 72, 74, 120
Cumhuriyet, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52,
54, 55, 56, 57, 58, 60, 61, 65, 66, 69,
70, 71, 73, 75, 76, 77, 86, 92, 98, 105,
111, 114, 115, 116, 118, 119, 120

Ç

Çoğulculuk, 4, 117, 119, 120
Çokkültürcülük, 89, 120

D

Demokrasi, 16, 19, 22, 28, 72, 95, 96,
104, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119,
120
Devrim, 46, 68, 111, 120
Din, 6, 9, 38, 39, 40, 41, 61, 70, 71, 73,
74, 98, 101, 106, 111, 115, 116, 120

E

Ekonomi, 4, 12, 79, 102, 107, 109, 120

F

FP, 86, 87, 120

H

Halkçılık, 49, 59, 120
Hukuk, 48, 120

İ

İdeoloji, 71, 114, 115, 120
İslam, 34, 38, 40, 41, 42, 67, 69, 70, 71,
77, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 90, 93,
94, 95, 97, 98, 100, 111, 113, 114, 116,
118, 120

K

Kemalizm, 6, 46, 47, 48, 51, 53, 55, 57,
68, 74, 75, 115, 120
Kimlik, 9, 66, 89, 120
Küreselleşme, 4, 118, 120

M

MNP, 79, 120
Modernite, 4, 89, 115, 120
MSP, 74, 83, 120
MÜSİAD, 8, 81, 120

N

Neoliberalizm, 66, 120

R

Rönesans, 14, 120
RP, 83, 84, 85, 86, 87, 95, 102, 104, 108,
120

S

Sermaye, 65, 120
Sivil Toplum, 10, 14, 22, 26, 28, 30, 33,
37, 39, 44, 55, 62, 103, 113, 114, 115,
116, 117, 118, 119, 120
SP, 87, 120

Ş

Şeyh, 120
Şeyhülislam, 39, 40, 120

T

Tahakküm, 30, 91, 120

Tarikat, 97, 100, 102, 105, 106, 117, 120
Toplum, 10, 12, 14, 22, 28, 30, 33, 37, 39,
44, 62, 91, 113, 114, 115, 116, 117,
118, 119, 120
Türban, 116, 121
TÜSİAD, 8, 81, 121

U

Ulus-devlet, 64, 121

